

Transitant per les fronteres del gènere

Estratègies, trajectòries i aportacions
de joves trans, lesbianes i gais

Transitant per les fronteres del gènere

Estratègies, trajectòries i aportacions
de joves trans, lesbianes i gais

Gerard Coll-Planas (direcció de la recerca i redacció de l'informe)
Gemma Bustamante i Senabre (coordinació i realització del treball de camp)
Miquel Missé i Sánchez (realització del treball de camp i col·laboració
en el disseny i marc teòric de la recerca)

També han participat en el treball de camp i en la transcripció:
Marina Banús, Su Barreiro, Marina Collell, Marta López, Conrad Mijana i Ana Valencia.

Generalitat de Catalunya
Departament d'Acció Social i Ciutadania
Secretaria de Joventut

Barcelona, abril 2009

Coll-Planas, Gerard

Transitant per les fronteres del gènere : estratègies, trajectòries
i aportacions de joves trans, lesbianes i gais. – (Estudis ; 25)

Bibliografia

ISBN 9788439379836

I. Bustamante i Senabre, Gemma II. Missé i Sánchez, Miquel III.

Catalunya. Secretaria de Joventut IV. Títol V. Col·lecció: Estudis

(Catalunya. Secretaria de Joventut) ; 25

1. Homosexuals – Identitat 2. Sortida de l'armari (Orientació sexual) 3.

Orientació sexual – Aspectes socials

613.885

Aquesta publicació es pot consultar a www.gencat.cat/joventut/observatori
També es pot sol·licitar i/o consultar al Centre de Documentació Juvenil
de la Secretaria de Joventut

© Generalitat de Catalunya
Departament d'Acció Social i Ciutadania
Secretaria de Joventut

1a edició: abril 2009

Tiratge: 900

Impressió: El Tinter

Disseny: Unitat d'autoedició. Secretaria de Joventut

Maquetació: Eloi Andinach Fernández

D.L:

ISBN: 9788439379836

Índex

Presentació	9
Agraïments	11
Introducció	13
Comencem el viatge.....	13
Plantejament de la recerca.....	13
Altres recerques sobre el tema.....	14
Estructura de l'informe	15
1. Marc teòric	17
1.1. Generant estructura social	17
1.1.1. Gais, lesbianes i trans: productes i esclatxes del sexisme	17
1.1.2. Transfòbia i homofòbia: la materialització de l'opressió.....	18
1.2. La política del desig i la identitat	24
1.2.1. Posició de subjecte i posició política.....	24
1.2.2. La política dels noms (breu diccionari).....	25
1.2.3. Eixos de debat polític.....	27
1.2.4. L+G+T+B+Q... les complicades matemàtiques de sumar sigles.....	28
1.3. En primera persona	31
1.3.1. Geografies d'opressió.....	31
1.3.2. El bricolatge que requereix sortir de l'armari	32
1.3.3. Viure segons el gènere sentit.....	33
1.3.4. (Re)produint famílies	34
2. Aproximació	37
2.1. Dimensió epistemològica	37
2.1.1. Les identitats com a construcció social.....	37
2.1.2. Minories sexuals.....	39
2.1.3. Contra la visió decent.....	39
2.1.4. Sobre objectes i objectivitats	40
2.2. Disseny de la recerca	41
2.2.1. Les entrevistes i els tallers d'anàlisi	41
2.2.2. L'anàlisi d'Internet	45
2.2.3. Anàlisi de la informació	47
3. Anàlisi	49
3.1. Sortir de l'armari i viure el gènere sentit	50
3.1.1. "A dintre de l'armari no s'hi està gaire malament"	50
3.1.2. "Ser dones inventades".....	55
3.1.3. Viure en transició.....	59
3.1.4. La psiquiatrització de les persones trans	64

3.1.5. La vergonya que aïlla	66
3.1.6. Relacions virtuals	68
3.1.7. “Tens sort, avui veuràs el món”	70
3.1.8. Imaginant futurs.....	71
3.1.9. La capsa de Pandora.....	73
3.2. Trans/homofòbia en acció	73
3.2.1. “Estimats sodomites”	73
3.2.2. Quan els discriminats discriminen	78
3.2.3. “Vols que et demostrï que sóc un <i>tio</i> ?”	81
3.2.4. “Coses de nens”	85
3.2.5. Transfòbia en l'àmbit laboral	87
3.2.6. Efectes secundaris.....	88
3.2.7. “Hi ha una pregunta dintre teu”	90
3.2.8. Abraçar l'agressor	91
3.3. La construcció del gènere i la sexualitat	92
3.3.1. “No em miris, prefereixo que em sentis”	92
3.3.2. “Els joves d'avui en dia teniu noms per a tot”	97
3.3.3. “Si es pogués escollir, no seria lesbiana”	99
3.3.4. Expandir el desig sexual	101
3.3.5. Sobre distàncies i proximitats	102
4. Propostes per canviar realitats.....	105
5. Recapitulant.....	107
5.1. Gènere	107
5.2. Trans/homofòbia.....	110
5.3. Sortir de l'armari i viure segons el gènere sentit	112
5.4. Relació entre els grups.....	113
6. Final de trajecte	115
Bibliografia	117

Presentació

En les darreres dècades s'han produït avenços molt significatius en la normalització i integració de col·lectius tradicionalment discriminats. La societat civil ha eliminat molts prejudicis del passat i la legislació ha anat adaptant-se a les noves realitats i sensibilitats socials. No obstant aquests avenços, encara resten importants fites per assolir abans d'aconseguir la normalització del tractament de determinats col·lectius, entre ells el col·lectiu de lesbianes, gais i homes i dones bissexuals i transsexuals (LGBT).

Actualment hi ha una gran manca d'informació sobre aquest col·lectiu a Catalunya, ja que s'han dut a terme molts pocs estudis sobre la qüestió. No obstant això, existeix un fort consens de considerar que les persones del col·lectiu experimenten dificultats per viure amb normalitat la seva orientació sexual i identitat de gènere. La igualtat de drets i d'oportunitats és una fita necessària però encara llunyana, degut a la prevalença de l'homofòbia directament o difusa, en la nostra societat. Així doncs, convé fer una primera aproximació que proporcioni una perspectiva general de la situació i necessitats de les persones LGBT per tal d'ajustar l'orientació de les polítiques públiques a les seves necessitats.

Per aquest motiu un dels objectius del Pla Interdepartamental per a la no discriminació de les persones homosexuals i transsexuals del Departament d'Acció Social i Ciutadania és la realització de prospeccions i estudis sobre la realitat del col·lectiu, tal com insta a fer la resolució 1709/VI del Parlament de Catalunya. Un dels estudis aprovats en el pla ha de referir-se al risc d'infants, joves i nois i noies adolescents. D'altra banda, el Pla Nacional de la Joventut de Catalunya assenyala la necessitat d'abordar les intervencions en matèria de joventut des d'una perspectiva integral i transversal; igualment, defensa la conveniència de basar aquestes intervencions en la realització de diagnòstics previs que facilitin l'orientació de les mesures a emprendre.

En aquest context, l'Observatori Català de la Joventut de la Secretaria de Joventut i el Programa per al Col·lectiu Gai, Lesbià i Transsexual, ambdós del Departament d'Acció Social i Ciutadania, han acordat la realització conjunta del primer estudi de la Generalitat de Catalunya sobre la realitat dels i de les joves LGBT. La joventut és en si mateixa una etapa de formació de la identitat i d'iniciació sexual i, per tant, de definició de l'orientació sexual i de la identitat de gènere. És també durant la joventut que els i les joves LGBT comuniquen al seu entorn la seva orientació sexual i identitat de gènere —procés que, com es veurà en el present estudi, pot ser viscut de manera conflictiva— i estan més exposats i exposades a les agressions homofòbiques i transfòbiques. La joventut, doncs, és un moment clau en la biografia de les persones LGBT i una etapa prioritària per al disseny de les intervencions públiques adreçades a aquest col·lectiu.

La recerca present vol ser una primera aproximació a la realitat d'aquestes persones, especialment des de la seva vessant subjectiva, per tal d'identificar les principals dificultats que experimenten en la vivència normalitzada de la seva condició sexual i identitat de gènere. La recerca s'ha fet de manera territorialitzada per tal de copsar les diferències en funció del tipus d'entorn —rural / urbà— i s'ha fet especial èmfasi en el coneixement del col·lectiu de dones i homes transsexuals, que és el grup sobre el qual existeixen més prejudicis i, per contra, aquell sobre el qual hi ha menys informació.

Creiem que la recerca que teniu a les vostres mans no només oferirà informació útil per a les administracions i les persones expertes, sinó que permetrà millorar el coneixement sobre les persones LGBT i facilitar l'orientació de les polítiques públiques. Alhora, pel seu caràcter pedagògic, és un instrument molt valuós per a totes aquelles persones que vulguin tenir una visió general sobre les persones LGBT.

Eugeni Villalbí i Godes
Secretari de Joventut

Carme Porta i Abad
Secretària de Polítiques Familiars i Drets de Ciutadania

Agraïments

Volem mostrar el nostre agraïment a les persones que van accedir a ser entrevistades i participar als tallers d'anàlisi. Gràcies per compartir amb nosaltres experiències tan íntimes, per fer-nos riure, per fer-nos emocionar i per fer-nos repensar a nosaltres mateixos. La vostra aportació és el que ha fet possible aquest treball, esperem que us hi sentiu reflectits.

Gràcies també a la Pam Alldred, a en Jordi Belda, a la Partícia Soley-Beltran i a en Víctor Jorquera per fer-nos arribar les seves aportacions i observacions al treball, ens han fet sentir acompanyats i ens han ajudat a enriquir-lo. Les correccions i comentaris de l'Alícia Planas i d'en Ramon Gisbert han estat claus per fer més entenedor l'informe.

En el rerefons de molts aspectes de la recerca es destil·len les vivències de part de l'equip com a activistes del moviment trans, lesbià i gai. Les nostres xarxes com a activistes han estat importants per poder trobar persones que volguessin participar en la recerca. En concret, la Guerrilla Travolaka, el Col·lectiu Gai de Barcelona, Sin Vergüenza, Joves per l'Alliberament Gai de Girona, FAGC-Girona i l'Associació de Mares i Pares de Gais i Lesbianes ens han donat el seu suport. Esperem que aquest treball els pugui ser útil per a la seva tasca.

Al Consell de la Joventut de Barcelona i a l'Estació Espai Jove de Girona, els volem agrair l'amabilitat de cedir-nos els seus espais per celebrar-hi els tallers d'anàlisi. També hem d'agrair el suport en el reclutament de la Unitat de Gènere de l'Hospital Clínic.

Finalment, volem donar les gràcies als responsables de l'Observatori Català de la Joventut i del Programa per al Col·lectiu Gai, Lesbià i Transsexual de la Generalitat de Catalunya per haver-nos confiat l'encàrrec de tirar endavant aquesta recerca.

Introducció

Comencem el viatge

En l'ànima d'aquesta recerca hi ha les veus de joves lesbianes, trans i gais que han decidit compartir les seves experiències, donar sentit al seu patiment, i comunicar la capacitat de transformar les seves vides. Són veus amb ganes de ser escoltades, amb necessitat de transmetre el que han viscut per tal que altres no ho hagin de viure o amb la voluntat d'aportar les seves experiències per canviar la resta de la societat.

La recerca, doncs, es nodreix de patiments i d'alegries, de valenties i de covardies, de pors i d'esperances, de dolor silenciats i reconeguts. Aquests són ingredients universals de l'experiència humana. Esperem aconseguir que les persones que ens llegiu, independentment de la vostra tendència sexual i identitat de gènere, us pugueu sentir reflectides en les vivències de les quals ens fem ressò.

Tant de bo que aquest treball serveixi per generar dubtes, qüestionar coses que es donen per descomptades i per acostar móns. Les persones que hem treballat en aquesta recerca ens hem sentit transformades durant el procés, esperem haver sabut traslladar-ho a aquest escrit per tal que la seva lectura serveixi perquè altres persones pugueu obrir-vos a noves realitats que us parlaran de móns que us envolten i de vosaltres mateixos. Comencem el viatge?

Plantejament de la recerca

La recerca parteix d'un encàrrec conjunt de l'Observatori Català de la Joventut i del Programa per al Col·lectiu Gai, Lesbià i Transsexual del Departament d'Acció Social i Ciutadania de la Generalitat de Catalunya. L'objectiu que se'ns va plantejar va ser generar coneixement sobre la vivència de la tendència sexual i identitat de gènere dels joves gais, lesbianes i trans per tal d'identificar àmbits d'intervenció i contribuir a l'orientació de polítiques públiques. La necessitat respon a la manca d'estudis aplicats sobre aquesta temàtica en el nostre context i a la conveniència d'assentar les polítiques que es vulguin tirar endavant sobre la base d'un coneixement acurat de les realitats d'aquests grups.

En elaborar el disseny de la recerca vam revisar diversos estudis sobre el tema i vam constatar que, en la majoria, l'atenció se centra en els aspectes referents als danys que suposa construir una sexualitat o un gènere no normatiu en un entorn sexista, homòfob i transfòbic, per exemple, Generelo i Pichardo (2006) i Generelo *et al.* (2007). Aquest plantejament, tot i ser necessari per conèixer de primera mà les vivències d'aquests grups, comporta el perill de victimitzar-los.

És per això que en aquesta recerca ens proposem posar més èmfasi no en les diferents formes que pren l'homofòbia i la transfòbia, sinó en les estratègies que desenvolupen trans, gais i lesbianes per tal de combatre-les i ressignificar la seva situació.

Així, el nostre objectiu principal és conèixer les estratègies que desenvolupen les persones joves amb sexualitats i/o identitats de gènere no normatives en el procés de definició de la seva sexualitat i identitat de gènere en un entorn heterosexista. Alhora, les estratègies no són fixes sinó dinàmiques, per tant, resulta convenient identificar les diferents trajectòries que se segueixen, segons els grups i els entorns en què viuen. Finalment, volem recollir i donar a conèixer les propostes i aportacions dels i les joves d'aquests col·lectius.

Hi ha tres elements que han estat la columna vertebral del projecte. En primer lloc: **entendre el patiment sense victimitzar**. La gent jove amb sexualitats i identitats de gènere no normatives, especialment durant l'adolescència i els primers anys de la joventut, solen viure situacions més o menys dures en funció dels contextos socials en què es troben. La consideració d'aquesta situació, però, per no caure en la victimització, cal equilibrar-la entenent els joves com persones responsables, actives i que generen estratègies per elaborar i resoldre les problemàtiques amb què es troben. Això implica entendre els joves com subjectes actius i, a la vegada, considerar que aquesta experiència suposa una interessant aportació per al conjunt de la població. En aquest sentit, volem canviar una aproximació basada en remarcar el patiment, i en fomentar la compassió, per una perspectiva que ressalti la força d'aquests joves i contribueixi a la crítica de l'ordre social establert. Com veurem, això no vol dir que tots els trans, gais i lesbianes tinguin plantejaments crítics sobre el gènere

o la sexualitat, és més, a vegades reforcen el model dominant. El que sostenim, però, és que, per la seva posició estructural, revelen aspectes claus del sistema social que poden servir per criticar les formes dominants de regular el gènere i la sexualitat.

En segon lloc, volem **evitar imposar les categories gai, lesbiana, bisexual, transsexual**, etc. deixant que siguin les persones entrevistades les que creïn el seu propi univers conceptual. Aquesta consideració connecta amb les aportacions teòriques postestructuralistes de Michel Foucault (1995), que considera les categories sexuals no són una cosa inherent a la personalitat, sinó construccions socials. Judith Butler (2001), seguint amb aquesta consideració, planteja que les categories socials són ambivalents: ens permeten reconèixer-nos, però a la vegada limiten la nostra forma de ser. En aquest sentit, considerem que en la recerca s'ha d'escapar de la imposició d'aquestes categories i no entendre-les com a *prioris* sinó com a instruments que hem d'analitzar com són utilitzats i transformats per part de les persones entrevistades. Aprofundirem en aquests aspectes al llarg del marc teòric.

En tercer lloc, la majoria de recerques sobre la realitat de lesbianes, gais i trans, solen centrar-se en els primers, deixant l'experiència dels i les trans com a testimonial. Considerem necessari **reforçar l'anàlisi de la realitat de les persones trans** perquè és la menys estudiada, és més complexa i es tracta del grup que està més oprimat. Per això vam donar el mateix pes a gais, lesbianes, nois trans i noies trans en el treball de camp.

Altres recerques sobre el tema

Dissenyar una recerca sempre implica prendre decisions, renunciar a certes dimensions i assumir posicions que configuren un camí que et permet contemplar alguns paisatges, conèixer algunes persones, però també t'allunya d'altres. Sent conscients d'això, en aquest apartat presentarem tres recerques que s'han realitzat a l'Estat espanyol sobre el mateix tema i que, de fet, resulten complementàries a la nostra ja que ens mostren la mateixa realitat des d'altres punts de vista i amb elements —com els recursos didàctics— que nosaltres no hem desenvolupat.

Les dues primeres investigacions van ser elaborades des del Colectivo Gay de Madrid (COGAM) i us les podeu descarregar des de la seva pàgina web. *Homofobia en el sistema educativo* (Generelo i Pichardo, 2006) té l'interès de reunir diferents investigacions que tracten aspectes parcials sobre la problemàtica. Després d'una introducció en la qual elaboren els conceptes d'homofòbia i construcció del gènere, trobem un capítol en què fan una aproximació antropològica a la violència homofòbica a les aules a partir de l'observació participant en instituts i entrevistes a experts i a dos adolescents. El capítol següent es basa en els resultats d'un qüestionari aplicat a 869 estudiants de secundària sobre la seva actitud en relació a l'homosexualitat. Els resultats apunten que els enquestats, excepte un 10%, presenten actituds tolerants vers l'homosexualitat. El títol del capítol següent ja n'avança la principal conclusió: "*Profesores LGTB: Invisibilidad, falta de formación y escasez de materiales*". Així, es conclou que el professorat no té formació en aquesta temàtica, que falten materials per abordar-la a l'aula, que no està integrada al currículum i que la gran majoria del professorat LGTB no surt de l'armari per por de perdre el respecte de companys i alumnes. A continuació, trobem un capítol dedicat a l'impacte psicològic de l'homofòbia en els joves en el qual s'adverteix que "*puede provocar en el lector una imagen pesimista de este grupo de población*" i és que recull testimonis molt dramàtics.

Tanquen la publicació unes recomanacions per construir un sistema educatiu més just i les conclusions generals de l'informe, entre les quals trobem la constatació que els instituts no són espais segurs per a les lesbianes i els gais.

Adolescencia y sexualidades minoritarias (Generelo et al., 2007), també realitzada des del COGAM, està dedicada a conèixer com se senten, com es relacionen amb el seu entorn i com viuen els conflictes que es troben els adolescents "*que o bien no se califican a sí mismos como heterosexuales, o bien se sienten transexuales*". Els autors apunten que l'estudi es pot considerar una 'ciberetnografia', ja que gran part del material de la recerca el van extreure de la xarxa —observant i participant en xats i fòrums de discussió—. Aquest treball està complementat amb entrevistes cara a cara i en profunditat a gais, lesbianes, bisexuals i transsexuals. Entre les conclusions a què arriben, podem destacar que cada cop se surt més jove de l'armari, que els insults i la por a l'agressió són una constant i que la dificultat per conèixer a iguals els porta a iniciar-se sentimentalment i sexualment en condicions de vulnerabilitat.

L'estudi també es plantejava com objectiu analitzar els referents mediàtics de personatges gais, lèsbics, bisexuals i transsexuals que tenen els adolescents. Sobre aquest aspecte es conclou que, tot i que actualment hi ha més referents positius, els mitjans continuen adoptant una perspectiva heterosexista que fa que els joves no heterosexuats se sentin aliens a la realitat que reflecteixen.

L'informe es complementa amb un recull de recursos per a joves no heterosexuats que ofereixen les associacions LGTB i les institucions públiques. Finalment, exposa l'exitosa experiència d'una tutoria d'atenció a la diversitat afectivosexual que es desenvolupa en un institut de secundària de Rivas Vaciamadrid, a la comunitat madrilenya.

És precisament a Rivas Vaciamadrid on es va desenvolupar el treball de camp de la tercera recerca que presentarem: *Herramientas para combatir el bullying homofóbico* (Platero i Gómez, 2007), editada per Talasa. Aquest treball que, com el nostre, parteix d'una perspectiva de gènere, combina la vessant teòrica, la recerca —en base a entrevistes a alumnes i professionals de l'educació— i materials per treballar a l'aula. En l'àmbit teòric s'aborden aspectes com la construcció de la sexualitat, la discriminació, el gènere, el paper de l'àmbit educatiu en relació a la diversitat sexual o la història dels drets de lesbianes, gais, trans i bisexuals. Cadascun d'aquests temes està seguit per unitats didàctiques per treballar-los i es proposen activitats concretes que es poden portar a terme a la classe per tractar aspectes com els tabús en relació a la sexualitat, per qüestionar la idea de la normalitat o per conèixer les diferents formes de regular les relacions entre persones del mateix sexe al llarg de la història. Totes aquestes temàtiques es treballen a partir d'activitats adreçades al públic adolescent com cinefòrums, cançons i dinàmiques de grup.

Estructura de l'informe

El **marc teòric** de la nostra recerca s'inicia amb un capítol dedicat al gènere, el sexisme, la transfòbia i l'homofòbia, aspectes que, des del nostre punt de vista, són el punt de partida per entendre el paper que juguen trans, lesbianes i gais en l'estructura social.

En l'apartat 1.2. abordarem la dimensió política, això és, amb quines estratègies i amb quins plantejaments de fons lesbianes, gais i trans actuen per transformar la seva realitat. A aquelles persones no familiaritzades amb el tema, els pot resultar útil començar llegint l'apartat 1.2.2., on elaborem un breu diccionari de termes.

El marc teòric acaba amb l'apartat 1.3, en què ens centrem en els aspectes vivencials, és a dir, en com afecten els elements fins llavors exposats en el dia a dia de joves gais, trans i lesbianes —en sortir de l'armari, en viure segons el gènere sentit, en decidir on viure, en establir formes de convivència, en plantejar-se ser mares o pares, etcètera—.

La part dedicada a **com ens aproximem a la problemàtica estudiada**, comença amb un apartat, el 2.1., de caire epistemològic. Allà apuntem alguns dels elements que defineixen la nostra visió de la realitat que estudiem: entendre les identitats com construccions en el marc de relacions de poder, distanciar-nos de la visió de gais, trans i lesbianes com a minories o la intenció de fer un pas de l'objecte al subjecte d'investigació. Alhora, explicitem la nostra aposta per una recerca que no es mogui per l'ànima de mostrar només la cara amable i 'decent' de gais, trans i lesbianes, sinó que ensenyi també els conflictes entre els grups i altres aspectes de la seva vida que moltes recerques sobre aquest tema passen per alt. Tanca aquesta part l'apartat 2.2., on expliquem el disseny de la recerca.

La part de **l'anàlisi** (capítol 3) està composta per tres apartats, el primer dels quals recull les vivències del procés de sortida de l'armari i de viure segons el gènere sentit. Comencem explicant les diferents formes en què gais i lesbianes viuen el procés de conèixer la seva sexualitat i la revelen al seu entorn (3.1.1.). Un procés semblant és el que experimenten les persones trans per poder viure segons el gènere sentit (3.1.2.) si bé és més complex perquè implica optar entre diferents formes de transformació del cos i d'encarnació del gènere (3.1.3.) i sol suposar entrar en un procés que és controlat per la psiquiatria (3.1.4.). També abordem com són les relacions amb el grup d'iguals (3.1.5.), com s'usa Internet per establir relacions (3.1.6.), com viuen les relacions de parella (3.1.7.) i com s'imaginem el seu futur (3.1.8.). El capítol es tanca amb una reflexió sobre la necessitat de reconèixer i elaborar el patiment que genera l'homofòbia i la transfòbia (3.1.9.).

L'apartat 3.2. analitza la transfòbia i l'homofòbia, més concretament està dedicat a veure com actua en les seves diferents dimensions (3.2.1.), a les discriminacions que es produeixen dins dels propis grups (3.2.2.),

a les reaccions de trans, lesbianes i gais vers les agressions i discriminacions (3.2.3.), a l'homofòbia i la transfòbia a l'escola i a l'àmbit laboral (3.2.4. i 3.2.5.), al rastre que deixen en lesbianes, gais i trans (3.2.6.) i a quines són les causes que atribueixen a aquesta forma d'opressió (3.2.7.). El capítol acaba amb una aposta per abordar aquest tipus d'agressions considerant que l'agressor també és una víctima del gènere.

La construcció del gènere i la sexualitat ocupen l'apartat 3.3, en el qual veurem com lesbianes, gais i trans construeixen la seva identitat de gènere (3.3.1.), com utilitzen les categories i etiquetes que tenen al seu abast (3.3.2.), si consideren que han escollit o no tenir sexualitats i identitats de gènere no normatives (3.3.3.) i la seva visió sobre la bisexualitat (3.3.4.). Sobre les paradoxes de la relació entre la transsexualitat i l'homosexualitat versa la reflexió final d'aquest apartat (3.3.5.).

Tanca l'informe un apartat que incorpora les propostes recollides de les **entrevistes i tallers d'anàlisi** (4), les **conclusions de la recerca** (5) i un epíleg en què plantegem les **reflexions finals** (6).

1. Marc teòric

En aquesta part del treball, on desenvolupem el marc teòric que nodreix la recerca, no pretenem oferir veritats absolutes sobre què és el gènere o la tendència sexual. El que aquí presentem és una visió sobre el gènere emmarcada en un determinat punt de vista teòric i compromís polític¹: la concepció del gènere com a quelcom construït i l'objectiu polític de superar-lo. Entenem el gènere com el nucli d'un sistema opressiu que tracta d'escindir-nos en dones o homes, que violenta els nostres cossos, que marca el nostre desig i que justifica un sistema d'opressió, el sexisme, que per funcionar necessita activar l'homofòbia i la transfòbia.

1.1. Generant estructura social

1.1.1. Gais, lesbianes i trans: productes i esclatxes del sexisme

Un exemple molt conegut que il·lustra la concepció postestructuralista del gènere ens trasllada a l'habitació d'una clínica on un metge està fent una ecografia a una dona embarassada. El metge enuncia “és una nena” —o “és un nen”—, i en aquest precís moment es posa en marxa tot un dispositiu cultural, el gènere, que ja no cessarà fins a la mort. Abans de néixer, la persona ja és marcada per la cultura: la roba i les expectatives que el vestiran, el significat de cada part del seu cos, les pressions per controlar el seu comportament... seran en femení o en masculí.

Així doncs, entenem el gènere com un mecanisme cultural que distingeix les persones entre homes i dones, i els assigna funcions diferents i posicions de poder desiguals en les relacions socials. El gènere es recolza en els caràcters sexuals de femelles i mascles i, en aquest procés, es presenta com a natural: les hormones, la capacitat d'engendrar, o un suposat caràcter de caçador/inseminador pretenen explicar les diferències i desigualtats entre homes i dones en la societat.

La construcció del gènere requereix un estricte manteniment de les fronteres entre allò considerat masculí i femení. Alhora, dones i homes són figures complementàries i, per tant, l'heterosexualitat esdevé obligatòria. Fins i tot podem considerar que l'homofòbia i la transfòbia són també obligatòries en la mesura que juguen un paper necessari en el manteniment del sexisme:

“Sexismo y homofobia aparecen como componentes necesarios del régimen binario de las sexualidades. La división de los géneros y el deseo (hetero)sexual funcionan más como un dispositivo de reproducción del orden social que como un dispositivo de reproducción biológica de la especie. La homofobia se convierte así en el guardián de las fronteras sexuales (hetero/homo) y de las de género (masculino/femenino)” (Borrillo, 2001: 16).

Aquest joc de poder s'encarna en persones concretes: gais, lesbianes i, sobretot, trans, que queden fora d'allò 'normal', formen part d'allò abjecte, en contra del qual es construeix la noció d'allò humà (Butler, 2001). Així doncs, *“lo abyecto funciona como un sistema de coerción para que los miembros de la sociedad se mantengan dentro de los límites de las identidades aceptables”* (Soley-Beltran, 2005: 224). Això s'aconsegueix definint certs grups com a oposats a l'ordre 'natural', 'normal'.

Els grups socials que queden al marge del model dominant de gènere i sexualitat —trans, gais, lesbianes i intersexuals, entre d'altres— no els hem d'entendre, doncs, com a minories sinó com a producte del mateix cor del sistema de gènere i, com a tals, n'evidencien el funcionament.

Què contribueixen a mostrar cadascun d'aquests grups que estan al marge dels models dominants?

Comencem pels intersexuals. En néixer, un petit percentatge de la població —al voltant d'un 0,018%— (Sax, 2002) és intersexual, és a dir, presenta de forma simultània característiques sexuals masculines i femenines. Les definicions mèdiques actuals que classifiquen les persones en funció dels seus òrgans genitals, cromosomes, gònades, hormones i aparell reproductor intern no són suficientment fiables per determinar el sexe

¹ Per a una explicació de diferents aproximacions a la concepció del sexe i el gènere vegeu Haraway (1995: cap. 5).

del nadó. Les persones intersexuals, i la traumàtica assignació de sexe que se'ls imposa just acabats de néixer, mostren que el binarisme sexual mascle/femella no és tan clar. Alhora, a falta de proves clares per dictaminar si el nadó ha de ser considerat nena o nen, el que dóna forma al cos és el gènere assignat per l'equip mèdic. A més, cal tenir en compte que, habitualment, els òrgans genitals dels nadons intersexuals estan sans i són funcionals però, tot i així, són reconstruïts quirúrgicament i s'inicia un procés d'hormonació que no està motivat, doncs, per la salut del nadó sinó que es deu al rebuig que genera, en metges i en els mateixos progenitors, una persona intersexual, no identificable com a dona ni com a home (Chase, 2005). De fet, per a Judith Butler (2001) el gènere és constitutiu de l'ésser humà fins al punt que la persona en abstracte, sense gènere, és impensable o produeix horror, ja que *"la marca de género 'califica' los cuerpos como humanos"*.

Les persones trans contribueixen a mostrar que el sexe no determina el gènere. En el seu cas, del fet que biològicament siguin mascles o femelles, no se'n deriva que se sentin homes i dones respectivament. Se senten identificats amb el gènere contrari a l'assignat (Halberstam, 1994) i, en base a aquesta identificació, modifiquen els seus comportaments i els seus cossos —quirúrgicament o no—. La pressió, tant interna com social, per tal que s'operin i s'hormonin, és a dir, perquè el seu sexe i el seu gènere es corresponguin, mostra la força de la voluntat de normalitzar els cossos de les persones trans per tal que deixin d'estar en la incòmoda frontera entre els gèneres, un territori incert en el qual es multipliquen persones fora de la norma: dones amb penis, homes embarassats...

Lesbianes, gais i bisexuals, finalment, mostren que l'orientació vers les persones del sexe contrari no és natural, sinó que l'orientació del desig sexual pot prendre altres direccions. En ser la complementarietat una peça clau de la diferenciació entre els gèneres, lesbianes i gais són rebutjats en no ser considerats pròpiament dones i homes respectivament. Alhora, el manteniment de la diferència de gènere entre algunes lesbianes i alguns gais —*butch/femme* i actiu/passiu— mostra que el gènere continua actuant amb molta força a l'hora de configurar subjectivitats al marge de la tendència sexual de l'individu.

Finalment cal apuntar que si es calcula que entre un 6 i un 10% de la població no és heterosexual, hi ha estudis que estableixen que el percentatge de gais i lesbianes entre les persones trans és significativament superior (Martínez, 2002). Això mostra que un aspecte és la identitat de gènere —sentir-se dona o home— i una altra, l'orientació del desig —homosexual, heterosexual, bisexual—.

1.1.2. Transfòbia i homofòbia: la materialització de l'opressió

Trans, lesbianes, gais i bisexuals són grups molt diversos, amb trajectòries, expectatives i posicionaments polítics de tots colors. L'únic que els uneix és l'homofòbia i la transfòbia, és a dir, el fet d'estar col·locats al marge del model de gènere i sexualitat dominants.

Partim de la definició d'homofòbia elaborada per Daniel Borrillo (2001), que la descriu com:

"La hostilidad general, psicológica y social, respecto aquellos y aquellas de quienes se supone que desean a individuos de su propio sexo o tienen prácticas sexuales con ellos. Forma específica del sexismo, la homofobia rechaza también a todos los que no se conforman con el papel predeterminado por su sexo biológico. Construcción ideológica consistente en la promoción de una forma de sexualidad (hetero) en detrimento de otra (homo), la homofobia organiza una jerarquización de las sexualidades y extrae de ella consecuencias políticas" (Borrillo, 2001: 36).

Fem, però, algunes precisions a la proposta de Borrillo. En primer lloc, l'autor entén com un mateix fenomen l'opressió que reben lesbianes i gais i la que viu qui no actua en funció del que s'espera del seu sexe, per exemple, les persones trans. Dissentim en la col·locació de l'homofòbia i la transfòbia sota la mateixa etiqueta. Per a nosaltres és preferible distingir-les perquè, si bé formen part d'un mateix fenomen, tenen intensitats i formes d'expressió diferenciades i, a més, es corre el perill que, com en el mateix llibre de Borrillo, la transfòbia acabi quedant invisibilitzada.

En segon lloc, considerem que cal evitar dos perills. D'una banda, una definició calaix de sastre, que inclogui massa elements, fa difícil distingir fenòmens i establir causalitats. Estrictament, l'homofòbia és l'opressió que s'activa en contra dels qui se senten atrets per persones del mateix sexe —al marge de qualsevol consideració respecte el gènere—, mentre que la transfòbia és la penalització de la falta de correspondència entre el sexe i el gènere, és a dir, és una forma de castigar les expressions no normatives d'identitat de gènere. Ambdues, actuen sobre el conjunt de la població, no només sobre trans, lesbianes i gais.

Distingir els dos fenòmens, a més, ens permet establir relacions causals més afinades: la causa de l'aversion vers gais i lesbianes és que, en trencar amb la norma de la complementarietat home/dona, alteren les regles del gènere. Per tant, la transfòbia —la vigilància de la correspondència sexe/gènere— resulta més estesa i està més directament relacionada amb el manteniment del sexisme que l'homofòbia, que regula l'elecció de la parella sexual. De fet, podem considerar que l'homofòbia acaba sent una de les expressions de la transfòbia, en el sentit que una forma d'atacar algú que no actua segons el gènere normatiu (un noi efeminat o una noia masculina) és titllar-lo de gai o lesbiana —utilitzant sovint paraules més despectives—.

D'altra banda, associar grups i tipus d'opressió —els gais viuen homofòbia, les lesbianes pateixen lesbifòbia, els trans reben transfòbia, etc.— ens dificulta veure el que tenen en comú aquests grups socials —des del nostre punt de vista: que alteren la concepció dominant del gènere— i els presenta com aïllats, amb les conseqüències socials i polítiques que se'n poden derivar. A l'apartat 3.2.1. reprenem aquesta consideració.

Partim del supòsit que és el discurs homofòbic el que estableix i regula l'homosexualitat —de la mateixa manera que el discurs transfòbic regula la transsexualitat—:

“La homosexualidad se constituye según un estatuto preciso y funcional, y al hacerlo definen los criterios de pertenencia, las posibilidades de integración, los límites, la legitimidad de la participación social, el grado de credibilidad de la palabra pública y las bases de las identidades articulables o inconcebibles para toda una comunidad” (Llamas, 1998: 1-2).

Aquests criteris són canviants en relació al conjunt de l'entramat institucional que regula processos com la disponibilitat de força de treball, la reproducció biològica, l'establiment d'un model familiar, la regulació dels plaers i desigs, la definició del discurs moral que ordena els comportaments o la legitimació de certes formes de saber (Llamas, 1998: 11-2).

A continuació, de la mà de l'autora feminista Iris Young², presentarem les tres dimensions de l'homo/transfòbia³: la violència, la marginació i l'opressió ideològica.

Violència: de l'insult a l'assassinat

A la dimensió de violència, Young inclou els actes de violència física, emocional i simbòlica que es proposen degradar, humiliar o estigmatitzar membres d'un grup pel fet de ser-ho. L'autora, sense caure en la desresponsabilització de les persones que exerceixen aquests actes, posa èmfasi en la seva vessant estructural:

“Lo que hace de la violencia una cara de la opresión es menos el conjunto de actos particulares en sí, a pesar de que éstos son a menudo absolutamente horribles, que el contexto social que los rodea y que los hace posibles y hasta aceptables. Lo que hace de la violencia un fenómeno de injusticia social, y no sólo una acción individual moralmente mala, es su carácter sistemático, su existencia en tanto práctica social” (Young, 2000: 107).

En el cas de l'homofòbia i la transfòbia, la violència pot ser física —pallissa—, simbòlica —atac a la categoria social, per exemple a través d'un acudit— o psicoemocional —com en un insult—. Pot provenir de l'exterior —pallissa, insult— o pot dirigir-se cap a un mateix —depressió, suïcidi—. La violència pot ser per activa o per passiva, com per exemple la resposta inadequada per part de les autoritats sanitàries davant la sida en els orígens de l'edpidèmia, quan aquesta afectava principalment a gais.

Actualment, són pocs els espais públics on una parella de noies o de nois agafats de la mà no genera sorpresa, mirades de rebuig, insults o, fins i tot, agressions⁴. Alhora, les persones que no segueixen els estereotips de gènere requerits —siguin o no trans, gais o lesbianes— estan exposades a agressions i discriminacions. En aquest sentit, donar-se de la mà o mostrar la ploma esdevenen actes polítics que, encara que siguin portats a terme amb aquesta intenció, *de facto*, creen microtransformacions: qüestionen els rols de gènere o mostren en llocs no previstos accions que generen impactes en la gent que els veu.

2 Per tal de veure el pas del model de Young al present model, vegeu Coll-Planas (2006).

3 Tot i considerar que la transfòbia i l'homofòbia són dos fenòmens diferenciats, a efectes de facilitar la lectura i pel fet que en la realitat els trobem entrelaçats, ens hi referirem com a 'trans/homofòbia' o 'homo/transfòbia' indistintament.

4 Vegeu la recopilació de denúncies de discriminacions i agressions homofòbiques i transfòbiques arribades a l'Oficina Antidiscriminària del FAGC a www.fagc.org.

Mitjançant l'acte de la injúria, el que insulta escenifica el seu poder sobre l'insultat i el marca com a inferior. Gais, lesbianes i trans aprenen el significat de la seva diferència a través del xoc amb la injúria, que actua com a profecia autocomplerta ja que *"me dice lo que soy en la misma medida que me hace ser lo que soy"* (Eribon, 1999: 31). Un efecte de la injúria és que produeix vergonya vers un mateix i promou la voluntat de distanciar-se del grup al qual s'assigna essent, doncs, un fort obstacle per tal de teixir relacions de solidaritat i construir projectes polítics col·lectius:

"La vergüenza de uno mismo, la voluntad de disociarse, de mostrar que no eres uno de esos de los que se puede reír o de los que pueden ser objeto de insultos, son tan fuertes que durante largo tiempo han sido un obstáculo para la posibilidad misma de instaurar una "solidaridad" mínima entre los estigmatizados. "La vergüenza aísla", dice Sartre (...)" (Eribon, 1999: 106).

La injúria dirigida a les lesbianes se sol basar en la masculinització, mentre que la dels gays es construeix a partir de la feminització:

"(...) esta violencia simbólica está anclada sin duda en lo que Bourdieu llama 'dominación masculina', que podríamos entender no sólo como la dominación de los hombres sobre las mujeres, sino también, más en general, como la dominación del 'principio masculino' sobre el 'principio femenino', y por lo tanto del hombre heterosexual (...) sobre el homosexual —al que no se le considera hombre— en la medida en que la homosexualidad está situada en el inconsciente de nuestras sociedades en el lado de lo 'femenino'" (Eribon, 1999: 115).

La injúria, però, també fa néixer resistències, que podem trobar en la reapropiació de l'insult en autodesignar-se com a *'travolo'*, *'bollera'* o *'marica'*, el que Butler (2001: 113) anomena *'reterritorialització subversiva'*.

Les agressions homofòbiques i transfòbiques respondrien per a Butler a la necessitat d'eliminar a tota aquella persona que està fora dels models normatius de gènere o sexualitat:

"El deseo de matar a alguien por no seguir la norma de género bajo la cual "se supone" que él o ella debe vivir sugiere que la vida misma requiere esa norma y que estar fuera de ella, vivir fuera de ella, es buscar la muerte. La persona que amenaza a otra con violencia parte de la angustiada y rígida creencia de que el sentido de mundo y el sentido de una misma será radicalmente socavado si se permite que un ser como ése, incategorizable, pueda vivir dentro del mundo social. La negación de ese cuerpo a través de la violencia es un intento vano y violento de restablecer el orden, de renovar el mundo social basándose en un género inteligible, de rechazar el reto de repensar el mundo como algo diferente de lo natural o necesario. Esto no se aleja demasiado de las amenazas de muerte o del asesinato de transexuales en varios países, y de hombres gays que parecen "femeninos" o mujeres gay que parecen 'masculinas'" (Butler, 2001: 20).

Des d'aquesta perspectiva, per acabar amb l'homofòbia i la transfòbia cal qüestionar la mateixa definició del que ens constitueix com a humans i que actualment està pres per les estructures del gènere, de manera que les persones que no les segueixen són definides com a abjectes, no humanes, éssers a destruir. Butler (2001: 25) posa l'accent en la necessitat de construir projectes polítics que vagin en la línia d'obrir les fronteres de la norma per tal de poder entendre les diverses formes que pot tenir la vida humana. Un primer pas per aconseguir pensar críticament i èticament les formes que pot prendre allò humà és no donar-ho per descomptat:

"Esto significa que debemos aprender a vivir, y aceptar, la destrucción y rearticulación de lo humano en nombre de un mundo más abierto y, en último término, menos violento, a no saber de antemano qué forma precisa toma y tomará nuestra humanidad, a estar abiertas a sus permutaciones (...). Emmanuel Lévinas nos enseñó, sabiamente, que la pregunta que planteamos a la otra es simple e incontestable "¿quién eres?". La respuesta violenta es aquella que sabe que no sabe y que no quiere saber. Quiere apuntalar lo que sabe, eliminar lo que le amenaza con no saber, lo que le fuerza a reconsiderar las presuposiciones de su mundo, su contingencia, su maleabilidad. La respuesta no violenta convive con su desconocimiento del otro, ante el otro, ya que sostener el vínculo que abre la cuestión es, en último término, más valioso que saber de antemano qué nos mantiene en unión, como si ya tuviéramos todos los recursos que necesitamos para saber qué define lo humano, cómo debe ser su vida futura" (Butler, 2001: 20-21).

La proposta d'obertura de la definició del que és humà sembla no tenir límits en aquest text de Butler. Per a Maria Jesús Izquierdo (2000: 11-12), en canvi, si bé cal construir una definició més oberta del que ens fa humans, no s'ha de perdre de vista la preocupació per la igualtat social per tal que el reconeixement de les diferències no suposi admetre situacions opressives o degradants.

Marginació: processos en evolució

Seguint Young (2000: 95), podem definir la marginació com l'expulsió d'una categoria de gent de la participació igualitària en la societat, que queda potencialment subjecta a privacions i exposada a la vulnerabilitat.

En el cas concret de gais i lesbianes, podem considerar que, des de l'establiment de la categoria 'homosexual' al segle XVIII (Foucault, 1995) fins al final del franquisme, se situava el grup social en una situació d'exclusió, caracteritzada per la patologització, la criminalització i la negació de la veu pròpia. A partir de finals de la dictadura i, sobretot, en la transició democràtica, gais i lesbianes van anar aconseguint la politització del grup, la despenalització, la despatologització i, recentment, la igualtat legal.

Tot i haver-se produït avenços, lesbianes i gais continuen estant estigmatitzats. S'han anat desplaçant els límits de la tolerància però en la mesura en què, com hem assenyalat, l'homofòbia forma part d'un entramat més ampli que té a veure amb el gènere, el control de la sexualitat i l'organització general de la societat, la seva superació, doncs, està necessàriament vinculada a canvis socials més profunds.

Des d'aquesta lectura, doncs, la igualtat legal no suposa la superació de la situació de marginalitat però desplaça el límit de la tolerància i, a la vegada, té importants efectes simbòlics en canviar l'imaginari col·lectiu vers lesbianes i gais.

Pel que fa a les persones trans, es troben en una situació de marginació més acusada, marcada per la patologització —a través de l'anomenat 'trastorn d'identitat de gènere'⁵, que és considerat una malaltia psíquica— i dificultats d'integració laboral.

Les formes de marginació, però, no les trobem només de l'exterior del grup vers trans, lesbianes i gais sinó també dins dels mateixos grups, és el que anomenarem marginació endogrupal. Ervin Goffman (1986: 127) estableix que una de les reaccions dels estigmatitzats és la discriminació dels seus iguals en funció del grau de manifestació de l'estigma i *"puede entonces adoptar con aquellos cuyo estigma es más visible que el suyo las mismas actitudes que los normales asumen con él"*.

L'estigma de lesbianes i gais és el que es coneix com 'la ploma', entesa com la reproducció de models d'expressió atribuïts al sexe oposat (Mira, 2004: 151). La ploma estableix una distinció entre les lesbianes i entre els gais:

"Un rasgo característico de la homosexualidad —la masculina, en todo caso—: la polaridad entre virilidad y afeminamiento. El desprecio, el odio en ocasiones, de quienes se complacen en pensarse masculinos o viriles hacia los 'afeminados', ha sido una de las grandes estructuras de la divergencia (...)" (Eribon, 1999: 13).

Alhora, cal tenir en compte que els gais i les lesbianes amb més ploma són els que estan més exposats a la injúria i a les agressions, com veurem a l'apartat 3.2.1.

Aquest conflicte sobre la ploma no se circumscriu només en les relacions cara a cara sinó que pren una dimensió política, ja que tant podem trobar detractors com defensors polítics de la ploma. Els primers, consideren que gais i lesbianes han de reproduir el gènere normatiu, mentre que els darrers opten per qüestionar el gènere i celebrar el caràcter subversiu de la ploma.

Per altra banda, algunes de les persones trans que opten per modificar el seu cos —a través de l'hormonació o de l'operació de reassignació sexual— discriminen les que no ho volen fer, les que prefereixen viure entre les fronteres del gènere, amb una major ambigüitat i indefinició —vegeu la diferència entre transsexuals i transgènere a l'apartat 1.2.2.—. Aquesta discriminació reproduceix la distinció psiquiàtrica entre trans 'primaris' —'vertaders'— i 'secundaris' —'falsos'—. El 'veritable' trans: és jove, té un clar comportament en funció del gènere del qual se sent part, és heterosexual i està disposat a seguir tot el procés d'hormonació i operacions fins a la reassignació genital.⁶ El trans no considerat 'veritable', en canvi, sol tenir molts més problemes

5 Habitualment es produeix una confusió entre 'trastorn de la identitat de gènere' i 'disfòria de gènere'. La darrera no és una patologia sinó que és el símptoma del 'trastorn d'identitat de gènere', que és el que està catalogat com a patologia.

6 La tendència sexual de les persones trans s'estableix en base al seu gènere sentit, no al seu sexe d'origen. Per tant, es considera heterosexual una persona que ha nascut amb el cos masculí, se sent dona i se sent atreta pels homes (i viceversa en el cas de trans masculins).

a l'hora d'obtenir els certificats psiquiàtrics que li permetin seguir el procés d'hormonació i d'intervencions quirúrgiques: és el trans que ha estat casat, que té fills, que és major de 40 anys, que és homosexual, o que no vol seguir cap tractament, sinó que només vol un canvi de nom. En l'apartat 3.2.2. veurem com es viu aquesta distinció dintre de la comunitat trans.

Ricardo Llamas i Paco Vidarte acusen les associacions institucionalitzades d'utilitzar estratègies que generen marginació endogrupal:

"Las organizaciones con carné llevan a sus espaldas la pesada carga de establecer qué sujetos pueden existir. Y determinan, en ese proceso, quién permanece al borde del abismo y la violencia, quién sale en los periódicos, quién puede clamar por sus derechos y quién debe permanecer en silencio" (Llamas i Vidarte, 1999: 122).

La marginació endogrupal suposa una barrera a l'establiment de vincles —tant socials com polítics— entre lesbianes, gais i trans i, a més, es pot sumar a d'altres opressions —classisme, misogínia, islamofòbia⁷...— i dificultar així l'aliança amb altres grups socials oprimits.

Opressió ideològica: els efectes materials de les paraules

L'opressió ideològica és el fet d'experimentar que el discurs dominant invisibilitza un grup social, l'estereotipa i l'assenyala com a 'l'altre' (Young, 2000: 103). En el cas de lesbianes, trans i gais, pren diverses formes: els estereotips, la invisibilització, la inferiorització, la negació de l'autorepresentació i l'homofòbia liberal.

Els **estereotips** creen imatges homogènies del grup social, alhora que li atribueixen formes de ser i de viure considerades negatives. Això és especialment clar en relació a gais i dones trans. El gai se sol entendre com una persona obsessionada pel sexe, narcisista, sense capacitat de compromís i associada a la sida (Llamas, 1994). En positiu, però també configurant una pressió que esdevé opressiva, es veu els gais com a persones sensibles, amb gust i amb poder adquisitiu.

L'estereotip de la trans femenina és la dona hiperfemenina que es dedica a la prostitució o al món de l'espectacle. D'aquesta imatge es deriva que la seva disponibilitat sexual es doni per suposada (Soley-Beltran, 2005: 224-225).

La **invisibilització** és el que fa que els estereotips de lesbianes i trans masculins no estiguin tan estesos. La invisibilització de les lesbianes està relacionada amb la misogínia, que *"al hacer de la sexualidad femenina un instrumento del deseo masculino, hace impensables las relaciones erótico-afectivas entre mujeres"* (Borrillo, 2001: 30). La militant feminista lèsbica Empar Pineda explica en els termes següents l'opressió sobre les lesbianes durant el franquisme:

"A la pràctica, a les lesbianes no se'ns va aplicar la Llei de perillositat social. Però, si no existíem, com se'ns podia aplicar? En general, no se'ns va torturar, ni desterrar, ni empresonar. No vam patir la repressió física que, ben al contrari, sí que van patir els gais i les persones transsexuals. Però vàrem patir una repressió molt singular, molt específica: la negació de la nostra existència. Podíem anar pels carrers agafades de la mà, fins i tot enllaçades per la cintura, o fent-nos petons (...) que mai es pensava que es tractés d'una relació amorosa, sexual. (...) Una implacable i sempre present "el que no ha d'existir, no existeix" distorsionava les mirades i ajudava a no veure el que de fet es tenia davant dels ulls" (Pineda, 2005: 9).

La invisibilització dels trans masculins s'explica pel seu aspecte menys evident que el de les trans femenines i perquè la seva presència pública és encara molt reduïda i recent:

"Durant l'època en què el transsexual és ambigu, quan encara no ha declarat socialment la seva condició, el transsexual masculí passa més inadvertit que la femenina, ja que, en imatge i rols, està més a prop el sexe femení del masculí que no pas a la inversa. D'una dona que dugui corbata no se'n dirà gran cosa però un home que porti roba o accessoris que s'insinuïn femenins aixecarà grans rumors" (Martínez, 1994).

⁷ L'activista i teòric Peter Tatchel (1996), que havia destacat pels seus plantejaments radicals i molt crítics amb la mercantilització de la identitat gai, ha estat denunciat per defensar plantejaments islamofòbics (Carmona, 2006).

La invisibilització ha estat considerada com a pitjor que haver d'enfrontar-se a la repressió o als estereotips. Les categories socials, encara que estiguin estigmatitzades, confereixen existència i, sobretot, ofereixen la possibilitat de capgirar-les per tal de construir-ne una identitat política, mentre que la invisibilització és una forma de negació de l'existència.

Com hem vist, la injúria assigna a lesbianes, gais i trans una **posició d'inferioritat**. Una de les vies per tal de ser acceptats és precisament que s'assumeixin com a inferiors. Aquesta ha estat una estratègia usada per trans, lesbianes i gais en la seva vida quotidiana i en la seva organització política per aconseguir l'acceptació. Un exemple de l'assumpció de la posició d'inferioritat serien els debats televisius sobre el dret al matrimoni per a parelles del mateix sexe, en els quals lesbianes i gais accedien a compartir el diàleg amb persones que no els consideraven com a interlocutors d'igual a igual —amb estratègies com la patologització, la condemna moral o la negació de la veu pròpia—.

Per tal de desenvolupar el concepte de **negació de l'autorepresentació** partim de les aportacions de l'autora feminista liberal Drucilla Cornell. L'autora proposa el concepte d'esfera imaginària, que defineix com *"el espacio del "como si" en el cual imaginamos quién podríamos ser si nos convirtiésemos en nuestro propio fin y nos reivindicásemos como nuestro propio personaje"* (Cornell, 2001: 29).

Els grups socials oprimits reben la seva representació dels discursos dominants que reifiquen la seva posició —és a dir, la presenten com un fet en comptes de com una construcció social— i els inscriuen en un discurs aliè. En aquest cas es tracta d'imaginariis heterosexistes, que exclouen trans, lesbianes i gais del que es considera normal. Per aquest motiu Cornell reivindica el dret a l'*autorepresentació*, lligat a dones, lesbianes i gais —però que es pot estendre a qualsevol altre grup oprimit—:

"La esfera imaginaria da a la persona individual, y sólo a ella, el derecho de reivindicar quién es a través de su propia representación de su ser sexuado. Este derecho hace necesariamente de ella la fuente moral y legalmente reconocida de la narración y resimbolización de lo que es para ella el significado de su diferencia sexual" (Cornell, 2001: 32).

La reivindicació de l'*autorepresentació* no cau en l'essencialisme i reconeix l'heterogeneïtat dels grups:

"Nuestra exigencia de que cada una de nosotras tenga su esfera imaginaria protegida como cuestión de derecho moral y legal no supone una apelación a nuestra semejanza con otras mujeres. (...) Por ejemplo, las mujeres blancas y afroamericanas, evidentemente, no viven ni se comprometen con las mismas identificaciones impuestas e interiorizadas. Para una mujer afroamericana está el brutal legado de la esclavitud que es inseparable de la manera en que ella se recuerda imaginativamente como mujer afroamericana y que ninguna mujer blanca puede conocer" (Cornell, 2001: 31).

La definició elaborada fins ara de l'*autorepresentació* podria induir a pensar que es tracta d'una reivindicació purament simbòlica, però per a l'autora té profundes conseqüències materials, ja que la definició d'un projecte vital està vinculada amb la possibilitat de portar-lo a la pràctica.

L'*autorepresentació* pot ser una elaboració individual o col·lectiva. I també podem distingir l'*autorepresentació* com un projecte intern —individual o col·lectiu— de repensar-se a si mateix o com un procés en què el grup trasllada a la resta de la societat la labor d'*autorepresentació*, proposant-li noves formes de viure. El que Llamas anomena *"toma de la palabra"* seria proper al que hem anomenat *autorepresentació* i tindria aquesta doble dimensió interna i universal —vers la resta de la societat—:

"La "toma de la palabra" (...), no es un acto políticamente inocuo, sino que tiene una trascendencia muy particular, ya que plantea la relevancia y la pertinencia de nuevas (...) visiones del mundo. Unas visiones, en primer término, de la propia identidad de los nuevos sujetos que pasan a hablar por sí mismos/as negando, matizando, complementando, diversificando y, en una palabra, cuestionando la "verdad" y la "coherencia" (...) de lo que se decía sobre ellos y ellas. Y unas visiones que, en segundo lugar, consecuentemente, plantean cuestiones de mayor alcance, referidas a todo el ordenamiento de los afectos y los placeres, a la legitimidad en general de los discursos disidentes y a la inestabilidad de las categorías sociales" (Llamas, 1998: 348).

La lluita per a l'*autorepresentació*, des d'aquesta òptica universal, pot col·locar el grup en una posició molt diferent que la lluita contra les agressions homo/transfòbiques o contra la marginació, ja que el situa no com un grup que demana sinó com un grup que aporta a la resta de la societat amb l'objectiu de transformar-la des de la pròpia experiència i punts de vista.

Finalment, autors com Ricardo Llamas (1998), Didier Eribon (1999), Daniel Borrillo (2001) o Alberto Mira (2004) parlen d'**homofòbia liberal**, que es defineix com una actitud de tolerància cap a lesbianes i gais en la mesura que es despolititza i retornin a l'espai privat, redefinint així l'espai públic com a heterosexual. Aquesta tolerància té uns límits clars:

"El principio teórico que caracteriza cualquier manifestación de lo que llamamos "homofobia liberal" es extraordinariamente simple: "Sí, pero...". En esta estructura sintáctica se inserta cualquier tipo de enunciado: Los homosexuales son maravillosos y muy amigos míos... pero deben abandonar la pluma; los homosexuales son creativos... pero ya es hora que dejen de ser tan promiscuos; los homosexuales son personas como todos... pero el exhibicionismo que manifiestan está fuera de lugar; los homosexuales son guapos, sexualmente liberados... pero no son de fiar en campos como el de la política o la educación. Claro que ahora el "Sí" es más contundente, sus límites —que son los límites de la tolerancia— mucho más amplios. El "pero" ha perdido valor amenazante" (Mira, 2004: 570).

Els peròs marquen límits i exclusions: es discrimina entre dos tipus d'homosexuals, 'bons' i 'dolents', i es considera com a bo *"el discreto, el que modera manifestaciones culturales en lugar de exagerarlas (...), el que abandona las marcas subculturales para alcanzar 'la normalidad'"* (Mira, 2004: 574).

El procés de privatització desactiva el potencial qüestionador de lesbianes i gais respecte l'estructura de gènere i manté les desiguals relacions de poder entre heterosexuals i lesbianes i gais ja que, tal com planteja Eribon:

"Cuando el homosexual insiste en afirmar lo que es, el heterosexual, que no necesita decir lo que es, goza de un privilegio más, porque puede fingir que no quiere saber, que no le interesa, que no comprende por qué es necesario decirlo, etc. (...) Sin duda porque, cuando el homosexual dice que lo es, el heterosexual está obligado a pensarse como heterosexual, mientras que hasta entonces no tenía que plantearse cuestión alguna sobre su identidad ni sobre el orden social que la ha instituido" (Eribon, 1999: 83).

Seguint la mateixa argumentació, Llamas insisteix en l'efecte despolititzador d'aquest discurs liberal segons el qual cadascú a casa seva pot fer el que vulgui, ja que *"al privatizar absolutamente los placeres y al reducirlos a 'comportamientos', se barre de golpe la dimensión pública y política de las formas de opresión"* (Llamas, 1998: 96).

Mira, Eribon i Llamas coincideixen a entendre l'homofòbia liberal com una actitud de persones heterosexuals vers gais i lesbianes. Podem considerar però que, com la resta de dimensions de l'homofòbia, la liberal també es pot trobar en lesbianes i gais que accepten els termes del discurs tolerant a canvi de la privatització —criticant els gais i les lesbianes que 's'exhibeixen'— i qüestionen que sigui necessària la mobilització política del grup.

Podem considerar que la transfòbia liberal prendria la forma d'acceptar les persones trans en la mesura que siguin discretes i no siguin exagerades en la representació del seu gènere sentit.

1.2. La política del desig i la identitat

1.2.1. Posició de subjecte i posició política

Quan parlem de 'posició de subjecte' fem referència a la situació de la persona en el marc de l'estructura social i de les relacions de poder. És a dir, fem referència al fet que ser dona, immigrant o llicenciat universitari col·loca les persones en determinats llocs de l'estructura social. La posició de subjecte no és fixa ni unívoca, sinó que és complexa perquè el conjunt d'aspectes de la nostra vida ens col·loquen en diferents relacions d'opressió (Mouffe, 1999: 110). En el cas de trans, lesbianes i gais, aquesta posició de subjectes estarà determinada pel fet de viure en una societat trans/homofòbica, però no exclusivament, ja que això es creua amb altres línies d'opressió com el classisme, el sexisme o el racisme. Així, una persona pot estar en una posició de poder en relació a alguns aspectes de la seva vida —ser europeu blanc, per exemple— i, en d'altres, estar oprimida —ser lesbiana, o treballador precari—.

La posició política, en canvi, és aquella que es proposa transformar la posició de subjecte. Entenem acció política com aquella que té per objectiu la transformació d'una relació social basada en la subordinació (Laclau i Mouffe, 1987: 171).

Per exemple, dels termes 'dona' i 'feminista', el primer es refereix a una posició de subjecte —que descriu una determinada ubicació en l'estructura social— i el segon, a una posició política —que indica que es té la voluntat de canviar les desigualtats entre homes i dones—. El terme 'gai' inicialment es va crear per a referir-se a una posició política, mentre que 'homosexual' es referia a una posició de subjecte. Foucault en algunes ocasions va utilitzar aquesta distinció:

“Ser gay significa que esas elecciones se difunden a lo largo de toda la vida, es también una cierta forma de rechazar los modos de vida propuestos, es hacer de la elección sexual el agente de un cambio de existencia. No ser gay es decir: “¿cómo voy a poder limitar los efectos de mi elección sexual de forma que nada cambie en mi vida?” Yo diría: hay que utilizar la sexualidad para descubrir, inventar nuevas relaciones. Ser gay es estar en devenir, y para responder a su pregunta añadiré que no hay que ser homosexual, sino encarnizarse en ser gay” (Foucault a Eribon, 1999: 449).

Avui en dia no es manté aquesta distinció entre 'homosexual' i 'gai' perquè l'últim terme ha perdut la connotació política que va tenir en un principi i ha passat a designar una posició de subjecte. De la mateixa manera, 'lesbiana' es va encunyar com a identitat política però ara també s'usa com a terme merament descriptiu de les dones que se senten atretes per altres dones. Més recentment, el terme *queer* s'ha elaborat per denominar una posició política que es defineix en termes molt propers als que inicialment havien definit la identitat gai —vegeu apartat 1.2.2.— però actualment hi ha indicis que pot estar perdent el seu caràcter transgressor (Sáez, 2007).

El conjunt de posicions de subjecte que encarnem en el marc de l'estructura social ens col·loca en antagonisme respecte altres grups socials que ens neguen —o a qui neguem— la identitat i qüestionen la nostra existència —o nosaltres qüestionem la seva—. L'antagonisme, de fet, nega les possibilitats d'existència dels dos grups en relació:

“La presencia del “Otro” me impide ser totalmente yo mismo. La relación no surge de identidades plenas, sino de la imposibilidad de constitución de las mismas. (...) En la medida en que hay antagonismo yo no puedo ser una presencia plena para mí mismo. Pero tampoco lo es la fuerza que me antagoniza: su ser objetivo es un símbolo de mí no ser y, de este modo, es desbordado por una pluralidad de sentidos que impide fijarlo como positividad plena” (Laclau i Mouffe, 1987: 145).

Si mirem el tema que ens ocupa des d'aquesta perspectiva, heterosexualitat i homosexualitat són dues categories que poden esdevenir antagoniques. Això recull el que comentàvem en el capítol anterior sobre el paper de trans, lesbianes i gais com a imatge en contra de la qual es construeix l'heterosexualitat. Una frase que expressa molt clarament la visió antagonica de l'homosexualitat i l'heterosexualitat és: *“nosotros sólo dejaremos de ser homosexuales cuando ellos dejen de ser heterosexuales”* (Fluvià, 2003: 55). Des d'aquest punt de vista, el que cal combatre és el mateix binomi homosexual-heterosexual, entenent que la seva existència limita i empobreix tant els uns com els altres.

En les persones trans, l'antagonisme es pot produir vers les persones no trans i la seva superació només es pot produir abandonant l'associació entre sexe i gènere, eradicant la definició binària de gènere i assumint que tots els cossos són construïts.

El problema és, per a Mouffe, que sempre ens cal un exterior constitutiu per establir-nos, és a dir, sempre ens constituïm en oposició a un Altre. En aquest sentit, la superació dels binomis hetero/homosexual i trans/no trans no suposaria l'eradicació de les desigualtats, exclusions i violències, sinó que, més aviat, produiria un nou tauler amb nova distribució de les fitxes però amb unes regles de joc necessàriament basades en l'exclusió.

1.2.2. La política dels noms (breu diccionari)

En aquest apartat apuntem els orígens i significats polítics que han pres les paraules que designen posicions de subjecte i polítiques de les persones amb sexualitats i identitats de gènere no normatives.

Homosexual: La seva creació s'atribueix a l'escriptor hongarès Karl-Maria Kertbeny, que la va utilitzar el 1869 en un pamflet a favor de la revocació de les lleis contra la sodomia a Prússia. Posteriorment, va ser inclosa al llibre *Psychopathia Sexualis* (1886), de Richard von Krafft-Ebing, on es considerava l'homosexualitat com una desviació sexual. La forta connotació mèdica del terme fa que alguns gais i lesbianes no la vulguin utilitzar per definir-se.

Gai: Per tal de distanciar-se del terme 'homosexual', arran de la revolta de Stonewall el 1969, es va reivindicar l'ús de la paraula gai, d'origen provençal i que vol dir 'alegre' o 'murri'. Inicialment tenia un caràcter transgressor:

"Ser gay significa (...) no limitarse al estereotipo —al modelo de algún homosexual previo— en lo que se refiere a la propia personalidad, en el trabajo, en fiestas, con algún amante. Significa permanecer libre para inventar, para imbuir la vida con fantasía. Significa ser capaz de investigar las propias preferencias y deseos acerca de los roles sexuales, para poder elegir, sin necesidad de construir una personalidad consistente con tal elección que la justifique, que rinda cuentas de ella" (Weinberg a Llamas, 1998: 364).

Actualment, però, ha perdut el caràcter reivindicatiu i s'ha mercantilitzat, esdevenint un reclam per les més diverses ofertes comercials dirigides al públic gai.

Lesbiana: Inicialment, el terme 'gai' feia referència tant als homes com a les dones atretes per persones del seu mateix sexe. Tot i això, com ja havia passat prèviament amb la paraula 'homosexual', les dones quedaven invisibilitzades. Per això van crear el terme 'lesbiana', que deriva de l'illa de Lesbos —actual Mitilene—, on al segle VI a.C. la poetessa grega Safo ensenyava poesia, música i d'altres arts a noies per les quals sentia atracció sexual.

Queer: En anglès, literalment significa 'raret' i s'utilitza per insultar aquells nens i aquelles nenes que no actuen segons les normes del seu gènere. La reapropiació d'aquest insult és, d'una banda, l'emblema d'un moviment polític que va sorgir a finals dels 80 com a crítica a les organitzacions gais que s'havien institucionalitzat i, de l'altra, denomina una teoria que concep les identitats de gènere i la sexualitat com a construccions socials; de manera que trenca radicalment amb l'explicació biològica o natural de les formes que pren el desig i el gènere. El discurs *queer* parteix d'una crítica a les identitats, argumentant que ens constreixen, i proposen la seva destrucció o reapropiació irònica. Alhora, el discurs *queer* es caracteritza per una defensa de les formes de plaer i afecte minoritaris i per un rebuig a la demanda d'igualtat, ja que es considera que reforça els valors socials que precisament es volen combatre (Llamas, 1998: 372).

Bollera (camionera): Es tracta d'un insult dirigit a les dones amb ploma o amb amaneraments relacionats amb la masculinitat. Entre la comunitat lèsbica se n'ha ressignificat l'ús i, en ocasions, s'utilitza com una broma irònica o com una forma més transgressora d'autodefinir-se.

Maricón (marica, marieta): També es tracta d'un insult, destinat a gais amb ploma o homes efeminats. També ha estat reapropiat per alguns gais. Originàriament era un augmentatiu de Marica —diminutiu de Maria en castellà—.

Bisexual (panasexual, omnisexual): Es refereix a les persones que se senten atretes per persones d'ambdós sexes. Mentre que la 'bisexualitat' és definida com a atracció tant per homes com per dones, la 'panasexualitat' o l'"omnisexualitat" posen l'èmfasi en què el sexe de la parella no és rellevant. En ocasions, lesbianes i gais tenen reticències vers qui es defineix com a bisexual, ja que entenen que és una forma de no assumir l'homosexualitat —vegeu apartat 3.3.4.—.

Transsexual (masculí / femenina): La transsexualitat és un terme establert pel sexòleg Harry Benjamin per referir-se a les persones que se senten pertanyents a un gènere diferent a l'atribuït en el naixement en funció del seu sexe. Desitgen l'aspecte físic que es correspon al gènere sentit com a propi. Hi ha transsexuals femenines, que passen d'home a dona (HaD), i transsexuals masculins, que fan la transició de dona a home (DaH). S'estima que hi ha el doble de transsexuals femenines que de transsexuals masculins (Garaizabal, 1998). Per aconseguir socialitzar-se amb la identitat de gènere sentida, moltes persones transsexuals opten per sotmetre's a un procés d'hormonació i una intervenció quirúrgica de reassignació sexual. Per portar a terme aquests processos o per demanar el canvi en la identitat legal és obligatori obtenir el diagnòstic de 'trastorn d'identitat de gènere' i haver rebut tractaments mèdics durant, almenys, dos anys. Encara avui, l'anomenat 'trastorn d'identitat de gènere' està dins de la Classificació Internacional de Malalties de la Organització Mundial de la Salut (ICD-10) i del Manual de Diagnòstic de l'Associació Americana de Psiquiatria (DSM-IV). La consideració psiquiàtrica de la transsexualitat és considerada un fet discriminatori tant per part d'associacions de trans com per un creixent nombre de professionals de la medicina.

Transgènere: Hi ha qui considera que el terme 'transsexual' només s'ha d'utilitzar per designar les persones que han modificat el cos mitjançant hormones i operacions. Els transgènere són aquelles persones que, tot i qüestionar el gènere que se'ls va assignar en néixer, no s'identifiquen amb l'etiqueta 'transsexual' perquè

no porten a terme un canvi de sexe o bé perquè parteixen d'un qüestionament del sistema sexe-gènere. Així com les persones que es defineixen com a transsexuals solen socialitzar-se en un gènere masculí o femení i modifiquen el seu comportament i el seu cos, els transgènere solen adoptar un qüestionament del sistema de gènere en la seva pràctica quotidiana, resistint a sotmetre's a un dels dos rols.

Transvestit: La paraula 'transvestisme' va ser encunyada el 1910 per l'alemany Magnus Hirschfeld, un dels pares de la sexologia moderna, per designar les persones que de forma freqüent es vesteixen amb roba assignada al sexe oposat, sovint perquè els desperta excitació sexual. En l'accepció original, es referia al que avui en dia es considera transsexuals —de fet, en països llatinoamericans encara s'usa en aquest sentit—. Avui en dia, però, es considera que els transvestits, a diferència dels transsexuals, accepten el seu sexe i no tenen conflictes amb el seu cos ni amb els seus genitals. El que succeeix és que la persona transvestida no se sent satisfeta desenvolupant exclusivament el gènere assignat i li agrada representar ambdós gèneres.

Trans: Terme paraigües que es refereix a transsexuals, transgènere i transvestits.

Travolo: És un terme despectiu i ofensiu per designar els transvestits i, per extensió, també els transsexuals i transgènere. De la mateixa manera que 'bollera' o 'marica', ha estat reapropiat per part de militants trans.

Transhomosexual: És un terme que va ser creat el 1984 des de la psiquiatria per referir-se a les persones que volen canviar de sexe per tal de mantenir relacions homosexuals (Gordo López, 1996: 180). Per exemple, una persona nascuda amb un cos anatòmicament femení, pot sentir-se home, fer el procés de transformació a trans masculí i, alhora, sentir-se atret per altres homes. En aquest exemple es tractaria d'un trans masculí gai. Tot i haver-hi un percentatge superior de gais i lesbianes entre les persones trans que entre les no trans, es tracta d'una categoria invisibilitzada (Martínez, 2002).

Intersexual (hermafrodita): És la persona que presenta de forma simultània característiques sexuals masculines i femenines, en graus variables. Per exemple, pot tenir un òrgan que es pot considerar un micropenis o un clitoris més gran de l'habitual. Els seus cossos mostren que una determinació precisa del sexe és més problemàtica del que s'acostuma a creure. En els casos d'intersexualitat no s'ha aconseguit determinar una definició mèdica que permeti dictaminar si el nadó és mascle o femella, ja que els seus òrgans genitals, cromosomes, gònades, hormones i aparell reproductor intern no són indicadors prou fiables.

1.2.3. Eixos de debat polític

El fet de formar part d'una categoria social oprimida, com és el cas de trans, gais i lesbianes, no comporta la politització d'aquesta situació i, si es produeix, es pot donar amb multitud de plantejaments diferents. A continuació apuntarem alguns dels debats polítics que hi ha entre les associacions i persones trans, lesbianes i gais.

El fet d'estar en una posició de subjecte marcada per l'homo/transfòbia pot generar d'entrada tres respostes: assumir la posició d'inferioritat, demanar l'acceptació reivindicant la normalitat i, finalment, considerar-ho una oportunitat per transformar-se a un mateix i a la realitat social que l'envolta. Les dues darreres respostes són polítiques perquè es proposen transformar la realitat de partida. Alhora, cal apuntar que aquestes posicions no es donen exclusivament entre associacions del moviment LGT, sinó que estan en relació amb les formes amb què lesbianes, trans i gais viuen el seu gènere i la seva sexualitat en la seva quotidianitat: al reaccionar davant d'un comentari homo/transfòbic, a l'hora de presentar o no una parella a la família o, fins i tot, en el moment de tenir relacions sexuals. La política respecte el gènere i la sexualitat es construeix contínuament i en tots els àmbits de la nostra vida perquè, tal i com hem plantejat al primer capítol de la mà de Butler, el gènere no s'adquireix mai del tot sinó que necessita que es reproduï constantment.

La reivindicació de la normalitat implica voler seguir el model dominant de gènere i sexualitat. En aquest tipus de resposta hi podríem ubicar les persones trans que es presenten com a homes o dones i opten per intentar amagar o oblidar el seu passat: el seu objectiu polític és ser considerats dones i homes 'normals' i, per això, no només no qüestionen les regles del gènere sinó que poden arribar a ser-ne els més fidels seguidors i reproductors. Aquesta és la raó per la qual molts sectors del feminisme, fins un passat recent, s'han sentit allunyats de les dones trans, que es considerava que tenien una visió conservadora del gènere (Gordo López, 1996: 183).

En contraposició, una perspectiva transformadora del gènere, implica entendre, com fan les persones que es defineixen com a transgènere, que el fet de ser trans és una oportunitat per alliberar-se del gènere binari, reinventar-se a si mateixos i aportar a la resta de la societat la crítica a viure encapsulats en un sol gènere.

Entre gais i lesbianes, el debat s'ha traslladat a la reivindicació o no del matrimoni per a persones del mateix sexe, aconseguida a l'Estat espanyol el 2006. Des de la postura més partidària de la normalització es considerava una prioritat política aconseguir la igualtat legal, amb el dret a matrimoni com a emblema. Per part de les postures que opten per la transformació, en canvi, es criticava la institució del matrimoni (GLF, 2002) i s'apostava per un model de relacions interpersonals que superés la noció de la parella complementària i que es nodrís de les formes de relació que lesbianes i gais han teixit des de la marginació (vegeu apartat 1.3.4.).

En el moviment LGT català actual, prenent aquest debat com a base, podem identificar tres posicions (Coll-Planas, 2008). Una primera posició política elabora un discurs basat en la voluntat d'integració i reivindica la respectabilitat de lesbianes, trans i gais. En l'àmbit d'associacions, hi podem ubicar el Casal Lambda i la Coordinadora Gai-Lesbiana, ja que el seu objectiu polític explícit és 'la normalització del fet homosexual'. Alhora, es tracta d'associacions grans, que gestionen serveis i per a les quals té molta importància la interlocució amb les institucions públiques.

Una segona posició política posa més èmfasi en la transformació social i agrupa les associacions emmarcades en les tradicions del feminisme lèsbic i l'alliberament gai —el FAGC, Lesbianes Feministes i el Col·lectiu Gai de Barcelona—, així com el Col·lectiu de Transsexuals de Catalunya i el Grup de Transsexuals Masculins de Barcelona. Aquestes associacions són assembleàries i combinen la interlocució amb les institucions públiques amb accions més confrontatives.

La tercera posició, l'activisme *queer*, estaria representat per la Guerrilla Travolaka, MAMBO —Movimiento Autónomo de Mujeres y Bolleras Osadas— i la ja desapareguda assemblea Stonewall, sorgida en el marc del moviment okupa. Es tracta de grups de caràcter autònom i que elaboren un discurs crític amb les identitats.

1.2.4. L+G+T+B+Q... les complicades matemàtiques de sumar sigles

Les sigles LGT s'han popularitzat, i han esdevingut l'emblema d'una unió complexa i plena d'obstacles entre grups que comparteixen el fet d'estar al marge dels models de gènere i sexualitat normatius. A la L, la G, i la T els han anat sortint altres companyes de viatge com la B de bisexuals, la Q de *queer* o de qüestionador, la lletra A d'asexuals o d'aliats, la S de *straight allies* —aliats heterosexuales—, la grafia I d'intersexuals o la P de pansexuals o poliamorosos.

L'articulació entre lesbianes i gais

Els debats que es produeixen entorn a la relació entre lesbianes i gais posen damunt de la taula el sexisme i la desigualtat de gènere en les relacions entre els dos grups.

Entre les associacions hi ha consens a considerar que les lesbianes estan invisibilitzades en la societat i també en el moviment gai i lèsbic: en presència pública, en els òrgans de decisió de les associacions, en la prioritització de les demandes o en els mateixos termes —'homosexual', 'gai'— que han volgut incloure els dos grups però han acabat designant principalment els homes.

La persistència dels trets de gènere entre lesbianes i gais es percep en la forma i el tipus de lluita que porten a terme uns i altres: les lesbianes generalment fan un tipus de treball més intern, processual i que incorpora més la vessant íntima i personal; el gais, en canvi, desenvolpen un treball més 'cap enfora' i amb accions de tipus més puntual. En les discussions conjuntes, per exemple, els gais hi solen imposar més la seva veu mentre que les lesbianes hi intervenen menys (Coll-Planas, 2006).

Alhora, cal tenir en compte que la cultura gai té elements que, des de discursos feministes, han estat titllats de misògins com són la fal·locràcia —veneració del fal·lus que es pot veure en les revistes adreçades al grup— o els espectacles de *drag queens* (Jeffreys, 1996).

Les associacions del moviment lèsbic i gai català fan lectures diverses de la situació i hi donen respostes diferents: una part opta per organitzar-se en associacions mixtes com la millor forma de buscar un encontre que no està exempt d'obstacles; altres aposten per organitzacions separades que es coordinin a l'hora de portar a terme activitats concretes.

Per a Jordi Petit (2003: 121), en els anys de la transició, el 'divorci' entre gais i lesbianes a l'hora d'organitzar-se es devia a la necessitat d'afirmació respectiva d'ambdós, i va portar les lesbianes a involucrar-se en el feminisme, mentre que els gais, educats en una cultura masclista, no van prioritzar la connexió amb elles i, a més, reproduïen una cultura gai amb aspectes que considera misògins com el transvestisme. A partir de mitjans dels vuitanta, però, la menor necessitat d'autoafirmació faria possible el sorgiment d'associacions mixtes.

Des d'aquesta perspectiva, l'opció per les associacions mixtes és necessària per evitar la creació de compartiments estancs entre lesbianes i gais, i per fer possible que es donin processos de diàleg que permetin acostar-se i entendre l'altre.

Les organitzacions mixtes sorgides a mitjans de la dècada dels vuitanta van portar a terme polítiques paritàries, que en el cas de la Coordinadora Gai Lesbiana (CGL) es van concretar en un sistema de dues co-secretaries generals ocupades per un home i una dona. En els darrers anys, però, aquest sistema no ha funcionat i hi ha hagut una successió de secretaris generals gais.

L'any 2006, per exemple, la situació de les dues principals associacions mixtes, pel que fa a presència de dones en els seus òrgans màxims de decisió, era contundent: el Casal Lambda tenia una Comissió Permanent formada per set persones, dues de les quals eren dones, però una d'elles havia abandonat el càrrec. A la CGL, no hi havia cap grup de dones que fos membre de la Federació, la gran majoria dels responsables dels grups federats també eren homes i l'Executiva de la Federació estava formada per quatre homes.

En definitiva, les dues associacions que tenen més capacitat d'interlocució amb les institucions públiques i que es presenten com a mixtes, és més que dubtós que, almenys actualment, puguin traslladar una visió gai i lèsbica.

Si bé és cert que hi ha preocupació per implicar les dones en els òrgans de decisió o en les activitats comunes, no és un tema que es consideri una prioritat política. Alhora, cal assenyalar que la situació és semblant a la de qualsevol altre tipus d'organització mixta —associació de veïns, de comerciants, etc.—. Per tant, no s'ha d'entendre com un problema d'associacions concretes sinó que té a veure amb dinàmiques estructurals de la relació entre homes i dones.

Per altra banda, les associacions que opten per organitzar-se separatament segueixen un dels principis del feminisme lèsbic: que les lesbianes s'organitzin independentment dels gais, amb els quals es poden unir puntualment quan es comparteix una determinada lluita (Gretel Amman a Ferriol, A. 1980: 26). La separació de les organitzacions és vista com una condició necessària perquè les dones puguin elaborar un procés de politització propi, definint la seva forma de veure el món i de transformar-lo:

“És fonamental que les reivindicacions del moviment gai i lèsbic tinguin en compte les diferents realitats que vivim lesbianes i gais, i que les unes no quedin subordinades als altres, o que la realitat dels gais es consideri universal i la de les lesbianes específica d'aquest col·lectiu” (GLF, 2005).

La bona relació que manté Lesbianes Feministes amb els grups gais més afins, FAGC i Col·lectiu Gai de Barcelona (CGB), es basa en el seu reconeixement del feminisme, la lluita antipatriarcal que comparteixen i altres coincidències en discursos i pràctiques, però sempre partint de la base que l'estructura social els situa en diferents posicions com a homes i dones que són.

Tant el FAGC com el CGB aposten per ser organitzacions exclusivament gais, ja que consideren que, en una organització mixta, els homes s'acaben apropiant de la veu de les lesbianes.

Cal aclarir que aquestes associacions consideren que lesbianes i gais han d'estar separats en l'organització política —a l'hora de fer la pròpia lectura de la realitat, d'articular demandes o en la interlocució amb l'Administració—, però no en la relació social, de fet, tant el FAGC com el CGB tenen una àmplia experiència de compartir la seu o espais de relació amb grups de lesbianes o d'altres tipus.

Per a Lesbianes Feministes, és molt difícil que qualsevol tipus d'associació mixta funcioni amb criteris de paritat sinó hi ha unes polítiques molt decidides que ho garanteixin, i es té la percepció que en les organitzacions mixtes de gais i lesbianes no hi ha una aposta ferma en aquest sentit:

“El cert és que hi ha moltes entitats que es defineixen com a gais, lèsbiques, ara transsexuals i que cada vegada van afegint més lletres però que després estan portades sobretot per gais, que si hi ha alguna lesbiana és 'posem una portaveu aquí...' com a quota, i que el discurs que es produeix, fins i tot per part d'aquestes mateixes lesbianes, és (...) el discurs que sorgeix des de l'organització més orientada al món gai. I això s'ha vist amb els temes aquests del matrimoni o l'adopció. Dius 'home, com pot ser que grups mixtos en què hi ha lesbianes, no es plantegin que amb l'adopció no n'hi ha prou, que una dona per molt que sigui lesbiana pot parir?’” (Marta Estella, Lesbianes Feministes a Coll-Planas, 2006: 175).

Segons el mateix grup, el procés de globalització afavoreix el model de gran organització aparentment mixta, jerarquizada i ben connectada amb l'empresariat gai, en detriment de les petites organitzacions de base on les lesbianes, de forma autònoma, poden definir la seva lluita.

Finalment, en l'activisme *queer*, trobem diferents formes d'organitzar les relacions entre lesbianes i gais. En les activitats mixtes que s'organitzaven en la trobada *Queeruption*, que va tenir lloc a Barcelona l'estiu de 2005, es posava especial esforç a no reproduir els rols de gènere. Es tractava el tema tant teòricament —amb xerrades i debats sobre temes com el masclisme dels gais— com a l'hora de portar a terme activitats quotidianes com cuinar, netejar o prendre decisions. Com a exemple d'espai separatista dins de l'activisme *queer*, trobem el cas de MAMBO la casa que van okupar al barri del Raval, on només hi permetien l'accés a dones.

La relació de les associacions de lesbianes i gais amb les de trans

La majoria de les associacions de lesbianes i gais, superiors numèricament i amb més pes polític, històricament han marginat les persones trans. Molts gais i lesbianes viuen amb incomoditat no només l'aliança amb la gent trans, sinó el fet que la gent associi els tres grups (Coll-Planas, 2006). A partir del 1992, any en què es va crear la primera associació pròpiament trans —el Col·lectiu de Transsexuals de Catalunya—, es va iniciar un conflicte al voltant de l'entrada d'homes i dones trans en la Comissió Unitària del 28J⁸. La seva possible inclusió com a coprotagonistes del 28J⁹ va generar polèmica entre les associacions. Fins uns anys més tard, no es va accedir a la seva entrada.

L'èmfasi a diferenciar la lluita trans de la gai-lèsbica, d'una banda té a veure amb la definició de la lluita: si es reivindica la llibertat i la igualtat en relació a la tendència sexual o si, al contrari, es lluita per l'objectiu més ampli de superar el gènere —en aquest segon supòsit les persones trans esdevenen clares aliades de lesbianes i gais—.

Des del FAGC, Eugeni Rodríguez argumenta que cal distingir que una lluita és “per l'expressió de l'opció sexual” i l'altra és pel sexe, i que el debat sobre la unió de les dues lluites es va tancar en fals (a Coll-Planas, 2006: 179). Per a Armand de Fluvià es tracta de dues lluites que no tenen res a veure:

“M'he trobat amb molts travestis o transsexuals que diuen “jo no sóc homosexual”. Doncs organitza't tu pel teu compte, fes el teu moviment, sempre els hem de treure les castanyes del foc. Em sembla molt bé que se'ls hagi d'ajudar però em sembla que no té res a veure amb el moviment gai, sí en la discriminació, però no és la mateixa cosa, ells no són homosexuals. (...). El transsexual no té res a veure amb l'homosexual. És una dona a qui li agrada un tio. Ara, que estan marginadíssims encara més i tot això, sí, molt bé. Però vull dir, hauria de ser un altre moviment” (Armand de Fluvià, Casal Lambda, a Coll-Planas, 2006: 179).

Resulta sorprenent la insistència en la separació tan clara entre gais, lesbianes i trans, ja que moltes persones trans, abans de definir-se com a tals, han estat prèviament lesbianes o gais. En aquesta línia, Judith

8 La Comissió Unitària és l'òrgan de coordinació de les associacions que organitzen els actes, la manifestació i la festa posterior del 28 de juny, dia de l'Alliberament lesbià, gai i transsexual.

9 El debat sobre la inclusió de les persones transsexuals en l'organització del 28J és significatiu si es té en compte que en el fet que es commemora, la revolta de Stonewall, la participació de dones trans va ser importantíssima. Aquesta participació del que avui en dia s'anomenen dones trans —en aquell moment a Nova York es parlava de *drag queens*— s'esborra fins a tal punt que en moltes ocasions es diu que l'Stonewall Inn era un local de gais i lesbianes, com en l'article d'Escalas i Samsó (2001), que invisibilitza així el protagonisme que van tenir les trans en l'esdeveniment.

Halberstam (1994) entén la transsexualitat com una qüestió d'identificació dins d'un *continuum*, de manera que, en el cas de les dones, en un extrem trobaríem les dones molt femenines i, en l'altre, el trans masculí —independentment de la seva tendència sexual—. Entremig hi hauria la dona amb un comportament masculí —per exemple la lesbiana *butch*, però també la dona heterosexual masculina—.

Una hipòtesi que explicaria la força de la insistència d'alguns gais i lesbianes per diferenciar-se de les persones trans és que els primers volen negar precisament una proximitat que els incomoda, tal i com plantegem a l'apartat 3.3.5.

Per altra banda, des de la Coordinadora Gai Lesbiana es posa èmfasi en el fet que les persones trans són un grup que està 'infinítament més discriminat' que gais i lesbianes però, tot i això, es considera 'lògica' una prioritització dels drets de lesbianes i gais sobre els de trans:

"El otro día fui a un programa de tele, (...) y era sobre si el gobierno había priorizado a los gays por delante de las transexuales. Y yo dije 'bueno, no es que haya priorizado, una tenía que ser antes de la otra, y claro, en cuestión de número de personas y de reivindicación, pues era lógico que fuera primero el matrimonio', y luego yo dije que estaba convencido que una vez abierto el tema del matrimonio, que era muy complejo, que lo otro sería inmediato. (...) Pero claro, entendía la angustia que tenían (...) las activistas que estaban allí, que decían 'tenemos miedo que nos dejen otra vez de lado, que pase la legislatura y no se haya aprobado la ley'" (Antonio Guirado, Coordinadora Gai Lesbiana, a Coll-Planas, 2006: 180).

Des de Lesbianes Feministes es considera que la lluita de les persones trans és propera però diferent. Resulta particularment interessant la sintonia que s'ha produït entre el grup feminista lèsbic i el Grup de Transsexuals Masculins de Barcelona (GTMB). Ambdós grups se senten identificats en la forma de treballar i en la posició subordinada respecte un altre grup —gais/dones trans—, fets que els porten a reivindicar espais diferenciats on organitzar-se políticament:

"Hem tingut sobretot un vincle especial amb el GTMB, potser perquè moltes vegades ens sentim identificades amb ells en la relació que tenen amb les transsexuals, en el sentit que dins del moviment transsexual, qui és més visible, qui porta la veu cantant són les dones i els homes sempre han quedat com més invisibles o amb un paper més secundari. (...) Ens deia un dia [un militant trans masculí]: 'aquí la diferència és entre els que ens han educat de rosa i els que ens han educat de blau'. Els que ens han educat de rosa som els que estem en aquesta posició subordinada dins del moviment gai lèsbic com dins el moviment transsexual i els que els han educat de blau són els que es fan veure més, els que tenen més presència pública" (Marta Estella, Lesbianes Feministes, a Coll-Planas, 2006: 180).

El paral·lisme entre els dos grups respon, doncs, a dos aspectes: la posició subordinada vers un altre grup amb qui es comparteix la lluita —els gais en el cas de les lesbianes i les dones trans en el dels homes trans— i els patrons de gènere femení que tenyeixen la seva forma de treballar i que expliquen en part la seva situació de subordinació. Això planteja la paradoxa que les trans femenines estarien actuant segons patrons del gènere masculí i, viceversa, els trans masculins ho farien seguint els esquemes del gènere femení. Si això és així, la crítica que s'ha formulat des d'associacions feministes, de lesbianes i de gais segons la qual les persones trans reproduïxen els rols de gènere, no tindria en compte dos aspectes fonamentals: que no tota la comunitat opta per reproduir els rols de gènere i que el gènere no és mai del tot assolit i, per tant, en la seva interpretació es produeixen desplaçaments i subversions, sovint involuntaris, dels rols.

1.3. En primera persona

1.3.1. Geografies d'opressió

Durant el 2004, i amb poc temps de diferència, es van fer públiques: l'agressió d'un grup de joves a una parella de nois que havia mostrat la seva afectivitat a l'andana de l'estació de Passeig de Gràcia de Barcelona, l'assetjament continuat a un noi gai de Sabadell i una pallissa a una parella de nois que passejava pel Gaixample¹⁰ una nit del cap de setmana. En aquests casos, les agressions es van denunciar i es van fer públiques, fent possible una visibilització de situacions que molt sovint resten amagades.

¹⁰ Gaixample és el nom que es dona a una part del barri de l'Esquerra de l'Eixample, a Barcelona, on es concentren establiments comercials i locals d'oci destinats al públic lèsbic i gai.

El territori està marcat per fronteres invisibles que estableixen el que està permès en cada espai. Trans, gais i lesbianes coneixen perfectament aquestes fronteres: saben on poden parlar sobre la seva identitat de gènere i la seva sexualitat, on poden donar-se un petó, on poden deixar anar la ploma...

Però les fronteres no delimiten espais segurs, com demostra l'agressió en ple Gaixample que acabem de citar. El que hi ha són espais on lesbianes, gais i trans se senten més còmodes però en un context igualment marcat per l'homofòbia i la transfòbia. És innegable que aquests espais s'han expandit en els darrers anys però els incidents que contínuament es produeixen ens obliguen a reconèixer que la música de fons de la transfòbia i l'homofòbia continua sonant insidiosament.

Recuperant la referència a la geografia, també podem distingir països i continents on ser lesbiana, trans o gai resulta més difícil, on un s'ha de saber moure entre les ombres de la clandestinitat, on cal aprofitar els buits que deixa el discurs intolerant oficial... i assumir el risc, en alguns països, es pot traduir en la pena de mort. És per això que es pot parlar d'una emigració i d'un exili específicament lèsbics, trans i gais cap a països on les condicions de vida —i de supervivència— són millors. I també, per aquest motiu, pren força la necessitat de facilitar més decididament el dret d'asil a persones que estan perseguides per la seva sexualitat o identitat de gènere en els seus països d'origen.

Dins les societats occidentals però, la millora tampoc és general. Els espais públics on sentir-se còmodes i segurs se solen reduir a algunes zones de les grans ciutats. És tal el nombre de lesbianes, gais i trans que es trasllada a viure a grans ciutats, que Didier Eribon (1999: 41) parla d'"exili a la ciutat". I és que l'elecció en moltes ocasions és marxar a la ciutat o restar al lloc d'origen pagant el preu d'amagar la pròpia homosexualitat o transsexualitat.

L'espai urbà no és, doncs, neutral. Cal tenir en compte aquest factor quan es critiquen els espais d'ambient o l'anomenat 'gueto gai' —com el Gaixample—. En el context d'unes ciutats on trans, gais i lesbianes se senten sovint estranys i exclosos, els locals d'ambient representen un espai on sentir-se alliberats de la pressió social, on trobar suport emotiu i intel·lectual, de coneixença (Viñuales, 1999: 58). Per això aquests indrets són la base material per a la creació d'una subcultura des de la qual construir solidaritat, re significar l'homosexualitat/transsexualitat i trobar el sentiment de pertinença grupal... i, per altra banda, també són l'espai des del qual lesbianes i, sobretot gais, són configurats com a nínxol de mercat, mercantilitzant-se així les seves identitats.

1.3.2. El bricolatge que requereix sortir de l'armari

El secret sobre la pròpia homosexualitat acompanya lesbianes i gais durant molts anys fins que, en la majoria, i un cop passat el procés d'autoacceptació, decideixen comunicar-ho a persones del seu entorn. És el que es coneix com a sortida de l'armari i pot tenir un abast limitat —comunicar-ho només a les persones més properes— o més ampli —assumint-ho públicament en tots els àmbits de la vida—. En qualsevol cas, aquest procés suposa un abans i un després per a gais i lesbianes ja que les relacions amb la gent del seu voltant es veuen transformades: a vegades es produeixen situacions de rebuig, en d'altres passa un temps fins a l'adequació a la nova situació i, en general, les relacions esdevenen més riques, perquè ja no estan limitades per la mentida o pel secret que fins al moment enterbolia la comunicació.

Cal tenir en compte que la sortida de l'armari és un procés que no acaba mai: en cada nova relació d'amistat que sorgeix o en cada nou lloc de treball, es tornarà a tractar la persona com a presumptament heterosexual i el gai i la lesbiana hauran de plantejar-se per enèsima vegada si sortir de l'armari, com, amb qui i quan fer-ho. De manera que sortir de l'armari no és un episodi puntual sinó un aspecte que roman en el dia a dia de la vida de gais i lesbianes.

La sortida de l'armari amb la família és especialment significativa ja que és el principal punt de referència, per això, implica una demanda de reconeixement i acceptació de la família i, especialment, dels pares¹¹. Tot i que generalment no resulta tan dramàtica ni traumàtica com fa uns anys, l'actitud familiar general dista encara de ser positiva i de suport, si més no en el primer moment.

11 Al llarg de l'informe, quan parlem de "pares", en plural, ens referim a pares i mares en el seu conjunt. Quan ens volem referir a homes i dones per separat utilitzem el singular, "pare", "mare".

La importància de l'acceptació familiar marca diferències entre gais i lesbianes:

"Es interesante observar que lograr la aceptación familiar parece ser una preocupación mayor entre las lesbianas que entre los gays. Las razones que explican esta conducta guardan relación también con las expectativas de género. (...) Las lesbianas, en tanto que mujeres, se sienten compelidas a lograr mayor aceptación de sus padres porque han sido educadas, en mayor medida que los hombres, para valorar emocionalmente cualquier respuesta familiar" (Viñuales, 1999: 73).

Un dels factors que afavoreix l'acceptació familiar és el fet de tenir una parella estable i duradora (Viñuales, 1999: 71), és a dir, seguir al màxim possible l'ideal de relació heterosexual.

En algunes ocasions, es produeix una ruptura o un distanciament de la família que en un primer moment es pot experimentar com un autèntic alliberament —ja que pot ser viscut com una condició necessària per a l'autorealització com a lesbiana o gai—. Però, tal com apunta Eribon (1999: 58) en el cas dels gais, quan acaba el període més intens de vida sexual i els estils de vida associats a ella, aquest distanciament esdevé cada vegada més difícil de suportar.

Viñuales (2000: 162) assenyala que una via per tornar a acostar-se a la família d'origen és, per a les lesbianes, reafirmar el seu rol de dones:

"Algunas mujeres que tras la revelación apenas se relacionan con sus padres, consiguen aceptación tras ofrecer soporte y cuidado a alguno de los miembros de su familia. El cuidado la reintegra a la familia y reestablece las bases para la mutua asistencia. Es este aspecto instrumental de los roles de género el que beneficia la integración de las lesbianas en el parentesco" (Viñuales, 1999: 162).

En definitiva, els factors claus per a l'acceptació familiar —que, de retruc, esdevenen factors claus per a l'autoacceptació— són el seguiment d'un model de relació el màxim de semblant a l'heterosexual —parella estable, duradora i monògama— i comportar-se tal i com s'espera en funció del gènere.

1.3.3. Viure segons el gènere sentit

El fet de no sentir-se a gust amb el gènere socialment assignat no és senzill d'entendre per a un mateix, per la falta de referents i, sobretot, per l'estigma que acompanya la transsexualitat. Per això, abans de definir-se com a trans, la persona sol fer grans esforços per conformar-se amb el gènere assignat i, a vegades, també explora la possibilitat de ser gai o lesbiana.

Per a Patrícia Soley-Beltran (2005), les trans femenines són les que destaquen més els aspectes negatius de la pressió que els suposava seguir el gènere assignat al naixement. Els trans masculins també perceben que la masculinitat és més restrictiva que la feminitat, ja que aquesta darrera presenta un ventall més ampli de possibilitats. En ambdós casos, *"la decisión de transexualizarse libera al sujeto de la obligación de conformarse hasta el punto que el cambio no obedece tanto al deseo de obtener un nuevo rol sinó, más bien, al deseo de deshacerse del antiguo rol"* (Soley-Beltran, 2005: 209-210).

Un cop que el subjecte s'ha definit com a trans i ha deixat enrere l'aspiració d'adequar-se al gènere assignat en néixer, pot aparèixer un altre ideal impossible d'assolir i que generarà frustració: ser un home o una dona 'real'. Així ho expressa, en primera persona, un activista trans masculí:

"Nos obsesionamos con el físico, nuestra imagen. Con la imagen que tenemos y la que deseáramos tener. Y la realidad futura puede que no tenga nunca nada que ver con el deseo actual: no creceremos de estatura, nunca tendremos un pene como si hubiésemos nacido con él y posiblemente tendremos cicatrices de operaciones que querremos ocultar.

Nos obsesionamos con tener un pene. Parece que es el símbolo de la masculinidad. Y sí, o por hormonas o por cirugía lo tenemos. Pero nunca tendremos un falo. Un pene sí, pero no un falo. El falo es agresivo, dominante, y demasiadas veces es el argumento de una conducta. Nuestra masculinidad es ausente de falo. Por otra parte, ahora, al evolucionar en nuestra propia historia, hay transexuales masculinos que reivindicamos nuestra feminidad" (Martínez, 2003).

Durant el període en què l'aspecte es va adaptant progressivament al que s'associa al gènere sentit, la imatge de la persona trans genera confusió per la dificultat d'associar-la clarament a la d'un home o una dona. Per tal de suplir aquest fet, se sol portar a terme un comportament hipermasculí o hiperfemení, una certa 'sobreactuació de gènere' per tal de ser tractades com a persones del gènere que senten (Soley-Beltran,

2005: 220). En aquest període de transició, també es posa l'accent en gestos o paraules per explicitar el gènere segons el qual volen ser tractats:

"En esta etapa más o menos ambigua hay gente que nos reconoce inequívocamente como hombres, o como mujeres o no tiene ni idea de qué somos, duda todo el rato. A la gente le molesta y violenta mucho no saber si uno es hombre o mujer, porque los demás se relacionan, se aproximan diferente si uno es hombre o mujer. Se habla de otros temas, hay otras bromas, otras tensiones. No saben si tratarte de hombre o de mujer, porque no saben tratarte sólo como persona, sin sexo ni género. Entonces dices un adjetivo acabado en "o", marcándola, y notas que lo pillan y que se relajan en la conversación" (Martínez, 2003).

El canvi sol començar amb l'adopció de comportaments associats al gènere sentit, amb la vestimenta i amagant aquelles parts del cos associades al sexe que no es vol representar —portant una faixa per dissimular els pits o, en el cas de trans femenines, posant-se sostenidors i pressionant els genitals perquè passin inadvertits—. En aquest moment, el canvi de nom és rellevant perquè dona naixement a una nova identitat. La importància simbòlica del canvi de nom es mostra en el rebuig que sol produir a partir de llavors el nom originari, que passa a representar el passat del qual es vol fugir.

Hi ha qui opta per l'hormonació i la cirurgia per tal de transformar el cos —reconstrucció genital, implantació o extirpació dels pits, canvi dels trets facials, etc.—. Per portar a terme aquests canvis, cal iniciar un procés de psiquiatriçació en el marc del qual són professionals mèdics els que decideixen si la persona pot començar el procés i en fan el seguiment. Els protocols mèdics actuals exigeixen, per tal de procedir a un tractament hormonal o una intervenció quirúrgica de canvi de sexe, que la persona trans hagi viscut, de forma satisfactòria i per un període variable —d'uns mesos a uns anys— amb el rol que concorda amb la identitat de gènere sentida; és el que s'anomena 'test de la vida real'.

Per a les persones transsexuals que opten per l'operació, aquesta pren una rellevància molt gran: *"los transexuales esperan que 'la op' [la operación] materialice las partes físicas del cuerpo que sienten que se corresponden con la percepción de su identidad y los placeres deseados"* (Soley-Beltran, 2005: 211-2).

La impossibilitat d'obtenir un cos completament masculí o femení a través de la cirurgia, però, és un fet. Així critica una dona trans la quimera de tractar de ser un home o una dona negant la trajectòria viscuda:

"Ninguna operación puede fabricar nada que se parezca a la vagina de una mujer. La operación es un robo. El tejido reconstruido quirúrgicamente no es más que una herida abierta. Necesita dilatación para mantenerla abierta y si se dilata demasiado resulta inútil para la relación sexual. (...) Un trozo de falo con una herida abierta por debajo y un anillo de escroto colgando es todo lo que es..." (Billings i Urban, 1998: 113).

L'operació de canvi de sexe o reassignació quirúrgica de sexe és més difícil per als trans masculins —suposa al voltant de 12 hores al quiròfan— i resulta més cara —uns 30.000 euros les operacions de dona a home enfront dels 12.000 que poden costar les operacions d'home a dona— (Martínez, 1994).

Tot i que socialment s'associa ser trans amb estar operat, hi ha moltes persones trans que opten per no modificar el seu cos, o per no fer-ho completament.

1.3.4. (Re)produint famílies

El concepte tradicional de família, entesa com la unió estable, —aparentment— monògama, formada per un home i una dona, amb divisió sexual del treball i molt centrada —especialment per a la mare— en la cria dels fills, es veu cada vegada més qüestionat per l'aparició de nous fenòmens socials que fan que aquest model de família doni pas a altres formes de convivència i tipus de família. L'emergència de famílies formades per parelles de gais i lesbianes —amb fills o sense— ha contribuït a l'erosió del model dominant i a plantejar noves alternatives de vida.

Una primera diferència —o element innovador— de les formes de relació de lesbianes i gais és el qüestionament dels límits entre família i amistat. I és que la xarxa d'amistats pren molta importància, ja que actua com a família substitutiva a causa de la quasi necessitat de trencar o distanciar-se de la família d'origen (Eribon, 1999: 57). Viñuales coincideix amb aquest punt de vista:

"Una primera característica [de las familias gays] son sus límites fluidos: a diferencia de las parejas heterosexuales en las que se establecen claras diferencias entre familia y amistad, las familias gays incluyen amigas y examantes junto a pareja e hijos en un mismo dominio" (Viñuales, 1999: 130).

Aquesta especificitat en relació a l'amistat arriba a prendre una dimensió política: Foucault, en la darrera etapa de la seva vida, proposava un projecte d'estètica de l'existència basat, precisament, en la política de l'amistat —forjar belles relacions amb els amics— i l'economia dels plaers —intensificar els plaers a través de l'erotització màxima del cos— (Eribon, 1999: 340 i 94).

Una altra característica de les relacions de parella de gais i lesbianes és:

“La elección como principio organizador de un entramado de relaciones que, al estar basadas en la solidaridad económica, afectiva y asistencial entre todos sus miembros, cuestiona determinadas actitudes pensadas como intrínsecas al parentesco” (Viñuales, 1999: 130).

I és que les parelles gais i lesbianes, com que no estan tan inserides en les estructures del parentesc, no tenen tanta pressió per continuar unides quan hi ha problemes. Aquest factor, evidentment, és una arma de doble tall ja que, de la mateixa manera que les parelles no se senten tan pressionades per continuar la relació, tampoc se senten tan emparades quan passen per dificultats. Al marge de la desestabilització que suposa la falta d'integració en l'estructura familiar, altres factors que hi influeixen són la falta de models i de reconeixement social i l'eventual dificultat per trobar suport en la gent de l'entorn.

A vegades, les parelles de lesbianes i gais es basen en la dualitat masculí-femení. Segons Eribon (1999: 13), la polaritat entre virilitat i efeminament és característica de les relacions gais. Si, com a treball de camp casolà, donem un cop d'ull a la secció de contactes de qualsevol diari o pàgina web, podem comprovar que, en molts casos, els contactes de gais inclouen en la seva presentació si 'són' 'actius' o 'passius'. Alhora, Eribon afirma que s'estableix una jerarquia dins d'aquest binomi:

“El rol pasivo, real o supuesto, se sigue considerando degradante. (...) La imagen es de un hombre activo, que asume el rol dominante y realmente masculino, con un falso hombre-verdadera mujer que desempeña el rol pasivo, dominado y femenino. Históricamente únicamente a los que asumían el rol pasivo se les consideraba homosexuales, mientras que el compañero activo era considerado hombre” (Eribon, 1999b: 134).

També existeix aquesta polaritat entre les lesbianes, que pren els noms de *butch* —dona amb aspecte i actitud masculines— i *femme* —amb comportament i imatge típicament femenines—. A diferència dels països anglosaxons, aquí la terminologia i l'estètica *butch-femme* no són tan presents. Però tot i no estar tan institucionalitzat, sembla que sí que hi hauria una certa generalització de la polaritat masculí-femení (Viñuales, 2000: 95).

Jeffreys (1996) elabora una crítica contundent a l'adopció dels rols i assenyala que les categories actiu-passiu i *butch-femme* cristal·litzen en la identitat d'una manera similar a la que ho fa el gènere i, per tant, ens empobreix, ens limita com a persones i ens fa entrar en relacions forçosament basades en una desigualtat disfressada de complementarietat.

Al marge de la convivència en parella, els gais i lesbianes també presenten altres formes de convivència: sols, amb amics, amb parella però mantenint residències separades... Els indicis apunten que les lesbianes solen viure més en parella monògama que els gais (Viñuales, 1999: 135). De fet, l'imaginari popular recull aquesta percepció amb un conegut acudit:

— Saps què porta una lesbiana a la primera cita? La maleta per instal·lar-se a casa de l'altra.

Més recentment s'ha incorporat una segona part a l'acudit, que ironitza sobre el seu desig de ser mares:

— I saps què porta a la segona cita? Un tub amb esperma per inseminar-se.

Pel que fa a la maternitat/paternitat, gais i lesbianes són pares i mares de fills nascuts d'anteriors unions heterosexuales, d'adopcions, d'inseminacions artificials o d'unions sexuals puntuals en el cas de les lesbianes.

Abans d'assolir el dret al matrimoni, la persona que no era mare/pare biològic de la criatura no tenia reconeixement legal de la seva maternitat/paternitat. Per tant, aquesta persona no tenia cap mena de capacitat de decisió legal quan es produïa una operació greu a la criatura, no tenia garanties de poder veure el fill o filla si se separaven i, si es moria el mare/pare biològic, tampoc estava clar que tingués cap mena de dret preferent per esdevenir tutor/a de la criatura.

Viñuales apunta que la maternitat és un factor central en la vida de les lesbianes, en dos sentits:

“La filiación se percibe como algo que proporciona sentido a sus vidas y también, al igual que el resto de la sociedad, como una continuidad del parentesco. Pero, a diferencia de otro tipo de madres, las lesbianas también miran este reconocimiento familiar como el fundamento legitimador de su particular forma de familia” (Viñuales, 1999: 167).

És a dir, d'una banda, la maternitat reafirma i legitima la relació de parella lesbiana i, d'altra banda, connecta amb una aspiració molt arrelada de la construcció social de la feminitat. De fet, les mares lesbianes apunten que per a elles té més rellevància la seva maternitat que el seu lesbianisme. Viñuales (2000: 147) considera que la maternitat *“válida la feminidad y establece una mayor similitud (...) entre madres solteras lesbianas y madres solteras heterosexuales, de las que se puede establecer entre [las mujeres que son madres] y las que han optado por no serlo, sea cual sea su identidad sexual”*.

En el marc del feminisme, s'havia elaborat un discurs crític amb la maternitat obligatòria de les dones. El feminisme lèsbic també havia participat d'aquest discurs fins fa uns anys en què, mantenint la crítica a la maternitat obligatòria, es va començar a reivindicar l'opció de les lesbianes a ser mares:

“La procreación es una capacidad que tenemos muchas mujeres, y por ejercerla (...) no necesitamos nada más que “una pequeña cantidad de líquido anónimo llamado semen”. Por este motivo reivindicamos la autodeterminación de las lesbianas, y de todas las mujeres, a la hora de procrear (...). Defendamos especialmente la autoinseminación porque es la única manera que no institucionalizan nuestros cuerpos ni nos hacen negocio y que no tengamos que depender de un hombre más allá de esta ‘pequeña cantidad de líquido’” (Lesbianes Feministas, GLF, 2000).

Fins fa ben poc, assumir que una persona era gai, trans o lesbiana semblava implicar renunciar al projecte de ser pare o mare o de construir una família; mentre que avui en dia està esdevenint una possibilitat i una realitat cada vegada més esteses —vegeu apartat 3.1.8.—.

2. Aproximació

Un cop exposat el marc teòric de la recerca, en aquest segon capítol explicarem la nostra posició sobre la forma d'entendre la realitat de gais, trans i lesbianes. En certa manera, en aquest capítol aprofundirem en els aspectes més metateòrics, per la qual cosa pot interessar a les lectores i lectors que estiguin relacionats amb l'activitat de recerca o vulguin aprofundir en alguns aspectes ja presentats en el capítol 1. En l'apartat 2.2., explicarem el disseny de la recerca, que és el que fa possible l'encontre entre la dimensió teòrica i la realitat social.

2.1. Dimensió epistemològica

2.1.1. Les identitats com a construcció social

El 1976, el filòsof Michel Foucault va publicar el primer volum d'*Historia de la sexualidad* (1995) amb el qual capgirà la forma dominant d'entendre la sexualitat fins aquell moment. Foucault començà exposant el discurs més estès sobre la temàtica, uns exponents dels quals eren autors de l'Escola de Frankfurt —per exemple, Marcuse (1968)—, pels quals el poder actua de forma externa al subjecte, reprimint-lo i impedit que entri en contacte amb la seva sexualitat. Considerant, per tant, que l'objectiu polític és alliberar la sexualitat.

Al llarg del llibre, Foucault critica aquesta concepció i elabora una visió pròpia que marca un abans i un després en la forma d'entendre la sexualitat. Des del seu esquema, el poder¹² no l'hem de concebre com una instància que actua de dalt a baix i reprimint l'individu des de fora. El poder, en canvi, és present en totes les relacions socials i actua com una xarxa que va de baix a dalt teixint els micropoders entre ells fins a crear efectes de conjunt. D'altra banda, el poder no actua d'una forma repressiva sinó productiva, creant subjectivitats.

En aquest sentit, el filòsof francès considera que el paradigma que entén la sexualitat com a repressió és part del problema de la sexualitat, ja que contribueix a generar un tipus de subjecte que queda pres en la recerca impossible d'un nucli intern —el seu 'veritable jo'—.

L'autor entén la sexualitat com el "*conjunto de los efectos producidos en los cuerpos, los comportamientos y las relaciones sociales por cierto dispositivo dependiente de una tecnología política compleja*" (Foucault, 1995: 154). La sexualitat actua com una gran xarxa que estimula els cossos, intensifica els plaers, incita al discurs i elabora sabers.

La sexualitat és entesa com una construcció social encaminada a regular una sèrie de processos que tenen el sexe com a epicentre. I és que el sexe és central en les relacions de poder perquè està en la cruïlla de dos processos claus: d'una banda, té relació amb la disciplinarització del cos —per adaptar-lo a les exigències del món laboral, per exemple—, de l'altra, participa en la regulació de les poblacions perquè indueix a efectes globals com la natalitat. El sexe és, doncs, l'accés del poder al cos i a la vida de l'espècie (Foucault, 1995: 176). Aquesta mecànica del poder es va configurar al segle XVIII vinculada als canvis generats per la introducció del capitalisme. En aquest marc, contribuïa a satisfer dues funcions: inserir els cossos en els aparells de producció i controlar el creixement de la població en relació als processos econòmics (Foucault, 1995: 170).

Un dels efectes d'aquest mecanisme de poder és la creació de la noció de 'sexe' que desenvolupa dues funcions centrals en aquest entramat de poder. En primer lloc, la noció de 'sexe' permet agrupar elements anatòmics, processos biològics, conductes, sensacions i plaers. Aquesta unitat fictícia que és el 'sexe' és establerta com el principi causal, omnipresent, secret i que no es pot deixar de buscar.

En segon lloc, mitjançant la noció de 'sexe' es fa un gir, una inversió tàctica indispensable per tal d'amagar el caràcter d'efecte de poder de la sexualitat i invisibilitzar així el vincle positiu pel qual actua el poder:

"La noción de sexo aseguró un vuelco esencial; permitió invertir la representación de las relaciones de poder con

12 Foucault defineix les relacions de poder com "*las estrategias mediante las cuales los individuos tratan de conducir, de determinar, la conducta de los otros*" (Foucault, 1994: 138). Per a ell, el poder forma part de totes les relacions però també considera que el poder sempre està acompanyat de resistències i possibilitats de subvertir-lo.

la sexualidad, y hacer que ésta aparezca no en su relación esencial y positiva con el poder, sino como anclada en una instancia específica e irreductible que el poder intenta dominar como puede; así, la idea "del sexo" permite esquivar lo que hace el "poder" del poder; permite no pensarlo sino como ley y prohibición. El sexo, esa instancia que parece dominarnos y ese secreto que nos parece subyacente en todo lo que somos, ese punto que nos fascina por el poder y el sentido que esconde, al que pedimos que nos revele lo que somos y nos libere de lo que nos define, el sexo, fuera de duda, no es sino un punto ideal vuelto necesario por el dispositivo de sexualidad y su funcionamiento" (Foucault, 1995: 188).

Des d'aquesta perspectiva, cal vèncer la idea de 'sexe' com una instància autònoma, exterior a un poder al qual queda presa i del qual s'ha d'alliberar.

Des d'aquest marc, Foucault explica el sorgiment, entre els segles XVIII i XIX de la figura de l'homosexual en el context de dos grans processos: d'una banda, el reforçament de la monogàmia heterosexual com a norma que, al mateix temps, se silencia; i, d'altra banda, la creixent atenció en la cara fosca de la sexualitat: la dels nens, els bojos, els criminals, en els somnis, la de qui se sent atret per persones del seu mateix sexe... Aquests elements, que fins al moment havien passat inadvertits, s'amplifiquen (Foucault, 1995: 51).

El procés de visualització de les sexualitats perifèriques no indica que les regles s'afuixin sinó que s'hi exerceix un control més exhaustiu i sever. Així doncs, no s'ha de centrar l'atenció en la suposada repressió d'aquestes sexualitats perifèriques sinó que s'ha d'observar com s'implanten, es multipliquen i a quins interessos respon el procés.

En el cas específic de les relacions sexuals entre persones del mateix sexe, el que anteriorment eren meres pràctiques es constitueix com una identitat:

"La sodomía (...) era un tipo de actos prohibidos; el autor no era más que un sujeto jurídico. El homosexual del siglo XIX ha llegado a ser un personaje: un pasado, una historia y una infancia, un carácter, una forma de vida; asimismo una morfología, con una anatomía indiscreta y quizás misteriosa fisiología. Nada de lo que es in toto escapa a su sexualidad. Está presente en todo su ser: subyacente en todas sus conductas puesto que constituye su principio insidioso e indefinidamente activo; inscrita sin pudor en su rostro y su cuerpo porque consiste en un secreto que siempre se traiciona" (Foucault, 1995: 56).

La mecànica del poder que va a la caça dels sodomites no pretén suprimir aquestes pràctiques sinó donar-los una realitat analítica, visible i permanent. A través d'aquesta estratègia, el poder augmenta el seu camp d'acció: penetra els cossos, s'amaga darrere les conductes, esdevé principi d'intel·ligibilitat i 'ordre natural del desordre'. No es produeix, doncs, un intent de supressió de les sexualitats aberrants sinó la seva consolidació, disseminació i incorporació al cos social.

La creació de la categoria 'homosexual', però, també genera resistències i permet que aquest nou personatge creat pel dispositiu de la sexualitat es posi a parlar de si mateix i reivindicar la seva legitimitat sobre la base del vocabulari mèdic que havia servit per donar-li vida i controlar-lo (Foucault 1995: 123-4).

Una proposta teòrica molt interessant i que beu de Foucault alhora que de la psicoanàlisi és la de Judith Butler. L'autora pren com a base una concepció foucaultiana del poder no com una entitat que pressiona el subjecte des de l'exterior sinó com a element que crea el subjecte, li proporciona existència, li confereix identitat i n'orienta el desig. D'aquesta manera configura una imatge ambivalent del poder com allò a què ens oposem però, alhora, allò de què depèn la nostra existència. Aquesta ambivalència es concreta amb el concepte de subjecció, que és el procés dual pel qual esdevenim subjectes al mateix temps que ens subordinem al poder (Butler, 2001: 12).

En aquest procés, el poder és adoptat a través de la consciència i reiterat en la pròpia actuació del subjecte, que a partir de llavors actua com a propi repressor. El gènere esdevé un destí impossible: contínuament hem d'actuar com a dones o homes per tal de ser-ho. En aquest sentit, la figura de la persona trans que s'esforça per encarnar el gènere sentit no mostra sinó la dinàmica habitual del gènere.

En una concepció foucaultiana del poder com la de Butler, sempre hi ha possibilitats per resistir-se i subvertir el poder. I és que el subjecte no és produït instantàniament en la seva totalitat, sinó que ha de ser produït repetidament, s'han de temporalitzar les condicions de la subordinació, i aquesta necessitat de repetició ens fa veure que les estructures del poder no són estàtiques i implacables, i que, en el curs d'aquesta reiteració, es poden produir efectes inesperats.

El discurs produeix la identitat subministrant i imposant un principi regulador que envaeix l'individu i li atorga coherència (Butler, 2001: 98). L'individu es veu empès a buscar el reconeixement de la seva pròpia existència en categories, termes i noms produïts pel discurs del poder. Per tant, les categories socials creen, a la vegada, subordinació i existència. Tal com expressa Butler (2001: 31) "*dentro del sometimiento el precio de la existencia es la subordinación*".

Aquesta concepció situa la identitat com a epicentre de les relacions de poder:

"¿Podría desear el sujeto algo distinto a su continuada "existencia social"? Si ésta no puede ser anulada sin que se produzca algún tipo de muerte, ¿puede aun así arriesgarse la existencia, cortejarse o perseguirse la muerte, con el fin de desenmascarar la influencia del poder social sobre las condiciones de su propia persistencia y crear la oportunidad de transformarlas?" (Butler, 2001b: 40).

Això contribuiria a explicar les dificultats que es troben i l'oposició que generen els discursos que plantegen una crítica radical a la identitat —com el feminisme o els moviments lèsbic, trans i gai—.

Del que hem exposat fins ara, en la recerca prenem:

- La consideració com a construcció social de la sexualitat i de les identitats que se'n deriven.
- La noció de lesbianes, trans i gais com a sexualitats perifèriques que contribueixen a explicar-nos el funcionament del nucli de la societat.
- La identitat com a punt central de les relacions de poder: on les normes socials s'inscriuen, però a la vegada com a espai on és possible la resistència pel caràcter mai acabat de la identitat.
- La concepció del subjecte com a agent actiu tant en la reproducció com en la transformació de l'opressió.

2.1.2. Minories sexuals

Un element que distingeix les recerques que s'emprenen sobre la realitat de trans, lesbianes i gais és si aquests es consideren una minoria sexual o un grup que revela el funcionament d'aspectes centrals de la dinàmica social.

Des de la perspectiva minoritzadora, lesbianes, gais i trans apareixen com a grups específics de la societat dels quals s'estudien les formes de vida, els significats compartits que generen, etc. posant més o menys èmfasi en la vessant de l'opressió i en la denúncia de les situacions generades per la trans/homofòbia. Fins a cert punt considerem que l'etnografia d'Olga Viñuales *Identidades lésbicas* (1999) adopta aquesta perspectiva, ja que posa l'èmfasi en les dinàmiques socials de les lesbianes en comptes de posar l'accent en el que revelen d'institucions socials com el gènere o la família, en quin sentit reproduïen o subverteixen les regles socials, etc. Aquests elements es poden extreure del seu treball però no en són l'eix central.

D'altra banda, es pot abordar l'estudi de la realitat de gais, lesbianes i trans amb l'objectiu de mostrar com es regula la vida social en els aspectes referents al gènere i la gestió de la sexualitat, que és en part l'objectiu d'aquesta recerca. En aquest cas, es parteix de la consideració, ja presentada a l'apartat 1.1.1., d'aquests grups com a contraimatge sobre la qual s'estableix i reforça la idea de normalitat. Per tant, a través del seu estudi, ens podem aproximar a l'anàlisi de les formes de viure el gènere i la sexualitat que es consideren normals. El treball de Patrícia Soley-Beltran (2005), per exemple, respon a aquesta lògica ja que, a través de les experiències de persones transsexuals es proposa explicar el funcionament de les regles del gènere.

2.1.3. Contra la visió decent

Tal com hem comentat al capítol 1.2, dues de les estratègies polítiques, que es porten a terme tant en l'àmbit individual com col·lectiu, són la demanda d'acceptació i la voluntat de transformació. Aquestes dues visions també es traslladen a la recerca sobre la realitat de gais, trans i lesbianes.

La demanda d'acceptació està relacionada amb una mirada que ressalta els aspectes de patiment i, que amaga allò que sembla menys 'respectable' de la realitat de trans, lesbianes i gais. D'aquesta manera,

no s'aborden temes com el sexe, els conflictes interns del grup ni aspectes com la misogínia, el classisme, l'homofòbia o la transfòbia que també trobem entre gais, trans i lesbianes. En certa manera els estudis *Homofobia en el sistema educatiu* (Generelo i Pichardo, 2006) i *Adolescencia y sexualidades minoritarias: voces desde la exclusión* (Generelo et al., 2007) poden partir d'aquesta visió.

Entenem que darrere d'aquesta perspectiva hi ha una voluntat de prioritzar la denúncia de situacions opressives que habitualment queden invisibilitzades i, potser, la sensació que hi ha aspectes de la realitat d'aquests grups que interfereixen tant en aquesta denúncia com en la voluntat d'acceptació i que, a més, poden ser utilitzats des de discursos homofòbics i transfòbics.

Considerem que cal fer un esforç per retratar el conjunt d'aspectes que formen part de la realitat d'aquests grups. A més, la visió d'acceptació sol implicar la victimització, en posar l'èmfasi en les agressions i discriminacions que pateixen i pot comportar que s'invisibilitzin les persones més excloses —les noies trans treballadores sexuals, per exemple—. Com veurem a l'apartat 3.2.2., l'exclusió de les persones del mateix grup que 'donen mala imatge' és una pràctica de marginació endogrupal que es produeix amb freqüència.

Per això, en aquesta recerca parlem de les diferents formes en què la transfòbia i l'homofòbia es materialitzen en el fet quotidià, però posant l'accent en la capacitat de fer-hi front i en les estratègies de trans, gais i lesbianes per encarar-s'hi. També mostrem els conflictes que es generen entre gais, lesbianes i trans motivats per la marginació endogrupal, la misogínia, la transfòbia, la lesbofòbia, etc. Tenim el convenciment que visibilitzar aquests aspectes és el primer pas per poder lluitar per canviar-los.

2.1.4. Sobre objectes i objectivitats

Es considera que fins el 1969, amb la revolta d'Stonewall, gais, trans i lesbianes no van començar a parlar pròpiament en primera persona (Llamas, 1998) sobre com viure el gènere i la sexualitat, sobre com teixir relacions, més tard, sobre com enfrontar l'epidèmia de la sida, etcètera.

Fins llavors, eren institucions com l'Estat, l'Església o la Ciència —especialment la psiquiatria, la psicologia i la sexologia— les que emetien els discursos considerats vàlids respecte les realitats de les persones que no estaven conformes amb el gènere assignat o se sentien atretes per persones del seu mateix sexe.

La presa de la paraula, però, mai no és completa: les veus de trans, lesbianes i gais i les seves associacions han de continuar combatent la força de les institucions que fins ara n'han parlat, fins al punt de colonitzar la seva experiència. Així com es va aconseguir la desmedicalització de l'homosexualitat el 1973, les persones trans actualment continuen estant psiquiatritzades i d'això es deriva que les veus dels i les professionals de la medicina continuïn tenint molt pes en la creació de la imatge social de les persones trans i en la configuració mateixa de la seva subjectivitat.

Aquesta tensió entre ser objecte d'intervenció o d'estudi i parlar en primera persona també té una traducció en la nostra recerca. En certa mesura, també participem d'aquest corrent en dos sentits: en el disseny volem donar cabuda a una multitud de veus, que fomentin la capacitat d'anàlisi dels propis entrevistats i participants als tallers; i, d'altra banda, perquè dins del mateix equip que ha tirat endavant la recerca hi ha persones que per la nostra sexualitat i la nostra identitat de gènere, formem part de la mateixa realitat que estudiem.

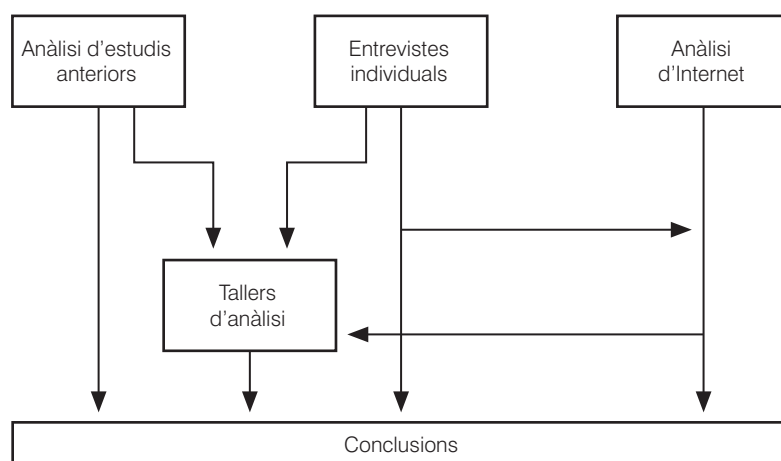
L'explicitació del fet de formar part de la realitat que analitzem i la voluntat de mostrar, com hem fet en diversos punts de les pàgines anteriors, el nostre posicionament polític s'emmarquen en un compromís epistemològic: l'objectivitat feminista. Es tracta d'un plantejament elaborat, entre d'altres, per Donna Haraway (1995), que parla d'objectivitat feminista, i per Humberto Maturana (1996), que en diu 'objectivitat entre parèntesis'. En ambdós casos es parteix d'una crítica als efectes de poder del discurs científic que es presenta com a 'objectiu' i valorativament neutre, ja que el que fa és amagar la posició des de la qual ha elaborat el coneixement. En l'altre extrem d'aquesta postura, trobem els autors relativistes, per als quals no és possible elaborar un coneixement científic vàlid perquè sempre s'està imbricat en relacions de poder. Propostes com les de Haraway o Maturana són interessants perquè, al mateix temps, critiquen els efectes perversos del coneixement que es presenta com a neutral però alhora no ens deixa orfes d'eines des de les quals elaborar coneixement vàlid que ens serveixi per entendre i transformar la realitat social.

2.2. Disseny de la recerca

2.2.1. Les entrevistes i els tallers d'anàlisi

La recerca s'ha nodrit de tres fonts per obtenir la informació. La primera han estat les entrevistes individuals, que van girar al voltant de les vivències de trans, gais i lesbianes. Paral·lelament, es va portar a terme una anàlisi de fòrums d'Internet. Els resultats de les entrevistes, de l'estudi d'Internet, així com d'altres recerques sobre la temàtica, van ser el material que joves gais, trans i lesbianes van analitzar i debatre en tallers d'anàlisi.

Figura 1. Esquema de la recollida d'informació

El reclutament de les persones a entrevistar i participar als tallers es va fer a través de xarxes personals, d'associacions, de fòrums d'Internet i, en el cas de trans, de la Unitat de Gènere de l'Hospital Clínic. Tant la participació en les entrevistes com en els tallers era remunerada, aspecte que ens permetia recompensar el temps que ens dedicaven i, alhora, facilitava la voluntat de participar-hi i reforçava el compromís d'assistir-hi.

Els criteris de selecció de les persones a entrevistar i a participar als tallers d'anàlisi van ser:

- Identitat de gènere i tendència sexual: persones que no s'identifiquen com a heterossexuals —gais, lesbianes, bisexuals...— i nois i noies trans.
- Edat: inicialment, per tal de limitar l'abast de la recerca i no introduir un salt generacional excessiu, l'estudi es volia centrar en persones d'entre 15 i 25 anys. En començar la tasca de reclutament, ens vam veure en la necessitat d'ampliar l'edat de les trans femenines.
- Territori: distingint entre Barcelona ciutat, Àrea Metropolitana de Barcelona, ciutats mitjanes —Girona, Sabadell, Vilanova, etc.—, i pobles de fora de l'Àrea Metropolitana.
- Classe social, a la qual ens vam aproximar a partir de la professió dels pares i les mares.
- Procedència: tot i que el gruix de les persones fossin nascudes a Catalunya, volíem incorporar algunes persones originàries d'altres parts de l'Estat espanyol i de l'estranger, ja que també formen part de la realitat que estàvem estudiant.

Altres elements que vam tenir en compte van ser:

- Si estaven emancipats o no: considerant que el fet de tenir una sexualitat i/o identitat de gènere no normatives poden ser un factor que acceleri el procés d'emancipació de la llar familiar.
- Si han 'emigrat a la ciutat' (Eribon, 1999b) des d'un entorn rural o ciutat mitjana de Catalunya.
- Si formen o han format part d'associacions LGT —vigilant de no sobrerrepresentar les persones associades—.

Es van realitzar 16 **entrevistes en profunditat** amb una distribució de perfils atenent als quatre col·lectius i al territori, buscant també diversitat pel que fa a la classe social. A continuació veiem el quadre de persones entrevistades. Per tal de garantir l'anonimat, hem canviat els noms reals per pseudònims i, en el cas dels pobles, només indiquem la comarca a la qual pertanyen.

Quadre 1. Perfil de les persones entrevistades

Pseudònim	Condicció	Estat	Lloc de procedència	Lloc de residència	Ocupació	Ocupació pare / mare ¹³	Emancipació	Participació en associació LGT
Marta	Lesbiana	21	Municipi de Menorca	Barcelona	Treballant	Tècnics mitjans	Sí	No
Clara	Lesbiana	22	Barcelona	Barcelona	Treballant i estudiant	Tècnics mitjans	Sí	No
Laila	Lesbiana	21	Marroc	Municipi del Gironès	Treballant (administrativa)	Empresa familiar	No	Sí
Raquel	Lesbiana	23	Sabadell	Sabadell	Treballant (gestió de magatzem)	- / Treballadora no qualificada	No	No
Sergi	Gai	21	Reus	Municipi del Baix Camp	Treballant (dependent)	- / Treballadora no qualificada	No	No
Enric	Gai	16	Barcelona	Terrassa	Estudiant	Tècnics mitjans	No	Sí
Àlvar	Gai	23	Lleida	Municipi del Baix Camp	Treballant (consultor i músic)	Jubilat / Tècnica mitjana	No	Sí
Orlando	Gai	15	Barcelona	Barcelona	Estudiant	Empleat administratiu / Treballadora no qualificada	No	No
Marc	Trans masculí	19	Barcelona	Municipi del Vallès Occidental	Aturat	Empresa familiar	No	No
Gabriel	Trans masculí	14	Barcelona	Barcelona	Estudiant	Empresari / Tècnica mitjana	No	No
Álex	Trans masculí	22	Municipi de la Vall d'Aran	Municipi de la Vall d'Aran	Treballant (en la construcció i de dependent)	Treballador qualificat / Atur	Sí	No
Joan	Trans masculí	20	Mallorca	Barcelona	Estudiant i treballant (dependent)	Tècnics mitjans	Sí	Sí
Sandra	Trans femenina	18	Barcelonès	Barcelonès	Estudiant	- / Empleada administrativa	No	No
Sònia	Dona intersexual	21	Barcelona	Barcelona	Estudiant i treballant	- / Tècnica mitjana	No	No
Bárbara	Trans femenina	24	Argentina	Barcelona	Treballant (treballadora sexual)	Empresa familiar	Sí	No
Andrea	Trans femenina	17	Barcelonès	Barcelonès	Estudiant	Treballador qualificat / Mestressa de casa	No	No

Dues de les entrevistes a noies trans —les de la Sandra i l'Andrea— van ser realitzades a través d'un programa de missatgeria instantània d'Internet —*Messenger*—. Vam prendre aquesta decisió pel fet que les dues noies, amb les quals havíem contactat a través d'un fòrum d'Internet, estaven interessades a participar-hi però eren molt reticents a ser vistes. A més, es tractava d'un perfil de persona que era important tenir en

13 Les categories professionals estan extretes de Piqué (2002).

compte —per l'edat i pel procés concret que estaven vivint—. Cal dir que, sobretot una de les entrevistes, va ser d'una riquesa excepcional i és que, en tractar-se de persones que estan molt avesades a relacionar-se a través d'Internet, es va establir un clima d'intimitat que va facilitar l'entrevista. La satisfacció vers les entrevistes realitzades amb aquesta tècnica, ens porta a plantejar que, en futures recerques sobre gent jove i sobre temàtiques tan íntimes com aquestes, és una molt bona eina a explotar.

El guió de l'entrevista estava organitzat en blocs temàtics. Preguntes genèriques introduïen cada bloc per veure què contestava per ella mateixa la persona entrevistada. A continuació, plantejàvem els aspectes més concrets que la persona no hagués abordat. Hi havia un total de vuit blocs: presentació, relació amb el propi grup, Internet com a espai de trobada, relació amb els altres grups, sortida de l'armari/viure segons el gènere sentit, trans/homofòbia, gènere i cos i, finalment, propostes d'actuació.

L'elecció de la metodologia dels **tallers d'anàlisi** es deu a la voluntat de ser coherents amb els elements vertebradors de la recerca que hem explicat a la introducció i a l'apartat 2.1.4., fet que ens va portar a plantejar un tipus de dinàmica més activa que els grups de discussió. En els tallers d'anàlisi, les persones dels propis col·lectius analitzaven i debatien el material de les entrevistes prèviament realitzades, la informació recopilada d'Internet, així com els resultats d'altres estudis com els de Generelo *et al.* (2006, 2007). Aquest plantejament suposa un salt epistemològic: de trans, gais i lesbianes com a objecte d'estudi a subjectes que reflexionen sobre si mateixos/es.

Es van organitzar quatre tallers:

Quadre 2. Tallers d'anàlisi

	Condicció	Territori
Taller 1	Lesbianes i gais	Barcelona i Àrea Metropolitana
Taller 2	Trans masculins i femenines	No determinat
Taller 3	Trans masculins i femenines	No determinat
Taller 4	Lesbianes i gais	Comarques de Girona

Els tallers eren d'unes quatre hores de durada: una hora i mitja de debat dels dos subgrups per separat i, després d'una pausa, una hora i mitja més de debat conjunt. Els tallers 1, 2 i 3 es van portar a terme a la seu del Consell de la Joventut de Barcelona i el taller 4 a L'Estació Espai Jove, de Girona.

El quadre de participants als tallers és el següent:

Quadre 3. Perfil dels participants als tallers d'anàlisi

	Condicció	Edat	Lloc de procedència	Lloc de residència	Ocupació	Ocupació pare / mare	Emancipació	Participació en associació LGT
TALLER 1	Lesbiana	23	Barcelona	Barcelona	Estudiant i treballant	Tècnics superiors	Sí	No
	Gai	24	Barcelona	Barcelona	Treballant	Empresa familiar	Sí	Sí
	Gai	23	Barcelona	Terrassa	Estudiant	- / Treballadora no qualificada	No	No
	Gai	18	València	Barcelona	Estudiant	Atur / Mestressa de casa	No	No
	Gai	16	Barcelona	Barcelona	Estudiant	Treballadors de serveis	No	No
	Lesbiana	23	Tarragona	Barcelona	Treballant	Treballadors qualificats	Sí	No
	Lesbiana	24	Barcelona	Barcelona	Treballant	Jubilats	Sí	No
TALLER 2	Tans femenina	29	Barcelona	Barcelona	Estudiant i treballant	Tècnics mitjans	Sí	Sí
	Tans femenina	32	Municipi del Baix Empordà	Barcelona	Treballant	Tècnic mitjà / Empleada administrativa	Sí	No
	Trans masculí	20	Barcelona	Barcelona	Estudiant	Empresa familiar	No	Sí
	Trans femenina	40	Barcelona	Santa Coloma de Gramanet	Estudiant i treballant	Treballador qualificat / Jubilada	Sí	No
	Trans femenina	30	Barcelona	L'Hospitalet de Llobregat	Treballant	Treballador no qualificat / Mestressa de casa	No	Sí
	Trans masculí	25	Barcelona	Barcelona	Estudiant i treballant	Empresa familiar	Sí	Sí
TALLER 3	Dona intersexual	21	Barcelona	Barcelona	Estudiant i treballant	- / Tècnica mitjana	No	No
	Trans masculí	19	Barcelona	Esplugues de Llobregat	Estudiant i treballant	- / Mestressa de casa	No	No
	Trans femenina	42	Barcelona	Barcelonès	Treballant	Treballador de serveis / Treballadora qualificada	Sí	No
	Trans masculí	29	Municipi del Garraf	Municipi del Garraf	Estudiant i treballant	Jubilat / Mestressa de casa	Sí	No
	Trans masculí	20	Mallorca	Barcelona	Estudiant i treballant	Tècnics mitjans	Sí	No
TALLER 4	Gai	21	Municipi del Gironès	Municipi del Gironès	Estudiant i treballant	Treballador qualificat / Tècnica mitjana	No	No
	Lesbiana	21	Barcelona	Municipi del Gironès	Aturat	Tècnic mitjà / Treballadora de serveis	Sí	No
	Lesbiana	24	Girona	Municipi del Gironès	Treballant	Treballadors no qualificats	Sí	Sí
	Gai	20	Municipi de La Selva	Municipi de La Selva	Estudiant	Empleat administratiu / Mestressa de casa	No	Sí
	Gai	27	Municipi del Baix Ebre	Girona	Estudiant i treballant	Treballador qualificat / Mestressa de casa	Sí	Sí
	Lesbiana	24	Municipi del Bages	Municipi del Gironès	Estudiant i treballant	Treballador no qualificat / Tècnica mitjana	No	Sí
	Gai	18	L'Hospitalet de Llobregat	Municipi del Gironès	Estudiant	Treballador no qualificat / Empleada administrativa	No	No
	Gai	26	Girona	Municipi del Gironès	Treballant	Empleat administratiu / Mestressa de casa	Sí	No
	Lesbiana	19	Barcelona	Girona	Estudiant i treballant	Treballadors no qualificats	Sí	No
	Gai	24	Municipi del Pla de l'Estany	Municipi del Pla de l'Estany	Treballant	Tècnic mitjà / Treballadora serveis	Sí	No

La previsió inicial era comptar amb 8 participants a cada taller. En els tres primers, el fet que algunes persones que s'havien compromès a venir-hi finalment no ho fessin i la dificultat de trobar persones trans, van fer que no poguéssim arribar a les 8 persones previstes. En el taller 4, vam optar per ampliar lleugerament el nombre de participants contemplant la possibilitat que el treball per subgrups fos més prolífic i que, per contra, en el debat conjunt fos més difícil moderar i estimular la participació de les persones més introvertides, com efectivament va passar.

Davant la dificultat de trobar persones trans que hi volguessin participar, vam optar per proposar-ho a dues persones que ja havien estat entrevistades —considerant que la tècnica era diferent i, per tant, ens aportarien altres coses— i vam ampliar l'edat de les dones trans. Vam preferir tenir la veu de més trans femenines, encara que fossin majors de 30 anys, que no pas perdre'ns part de la realitat d'aquest col·lectiu que sol estar infrarepresentat en les recerques d'aquest tipus. La participació d'aquestes dones, a més, ens va permetre veure com ha evolucionat la realitat d'aquest grup en pocs anys.

En els tallers de trans, va participar una noia intersexual, una noia trans lesbiana i un noi trans gai, fet que ens va permetre tenir la visió de dos grups que són presents en la societat però que no solen prendre la paraula.

L'ús de la tècnica dels tallers va resultar absolutament satisfactòria, es va establir un clima d'empatia entre els participants i es va generar un debat viu i interessant.

2.2.2. L'anàlisi d'Internet

Avui en dia, Internet és la via principal per la qual la gent jove lesbiana, trans i gai accedeix a la informació i a relacionar-se amb altres persones en la mateixa situació, a causa de l'accessibilitat i al fet que possibilita l'anonimat. En aquest sentit, l'estudi d'Internet resulta ineludible i, a més, és un aspecte que ha estat poc treballat en altres recerques sobre la realitat de lesbianes, trans i gais.

Hem abordat Internet des de dues dimensions. D'una banda, hem recorregut a fòrums virtuals per extreure informació dels temes que estàvem analitzant —trans/homofòbia, gènere, etc.— tenint en compte que les intervencions que s'hi produeixen solen ser més espontànies, menys condicionades que les que sorgeixen en el marc d'entrevistes o tallers d'anàlisi. D'altra banda, vam analitzar Internet com a espai de relació —a partir del que vam trobar als fòrums però també introduint preguntes específiques a les entrevistes i tallers—.

L'objectiu d'aquest apartat és ubicar el nostre estudi de la xarxa en relació a alguns dels debats teòrics que s'estan produint en aquest àmbit.

En primer lloc, convé assenyalar que en moltes recerques sobre l'ús d'Internet i la seva significació social se'n sobredimensiona la difusió, tal i com apunta Ángel Gordo López:

"No todos los jóvenes, ni tan siquiera la mayoría, hacen un uso habitual de Internet (...). Por ello hay que tener muy presente que el análisis referido a los jóvenes usuarios de Internet y las tecnologías digitales se refiere a un sector de población joven concreto y delimitado, con características sociodemográficas específicas (clases medias en su mayoría)" (Gordo López, 2006: 201).

Com veurem a l'apartat 3.1.6., l'ús d'Internet per buscar informació o relacionar-se és molt desigual entre les persones que hem entrevistat i que han participat als tallers.

D'altra banda, hi ha una línia de debat sobre la potencialitat de les relacions virtuals: fins a quin punt limiten o ofereixen noves possibilitats per a la comunicació. Es poden distingir dos corrents d'autors: els que accentuen les limitacions de les relacions virtuals i els que consideren que les relacions *on-line* complementen i enriqueixen les *off-line* (Gálvez, 2004: 36).

Entre els més optimistes sobre el potencial d'Internet trobem autores com Christine Hine (2004: 15), per a qui *"en vez de constituir una amenaza para las relaciones sociales, podría decirse que Internet aumenta sus posibilidades de reestructuración en términos tempo-espaciales"*. També podem citar el grup dels anomenats extropians, que aposten per abandonar la nostra experiència física del cos per submergir-nos en la vida virtual. Richard Dreyfus (2003: 106) critica aquesta perspectiva argumentant l'empobriment que suposa Internet en aspectes com la recerca d'informació —excés d'informació, pèrdua del sentit de rellevància, limitacions intrínseques dels cercadors d'informació automàtics—, en relació a l'educació virtual —empobriment que

implica per a docents i estudiants la pèrdua de la interacció cara a cara— o en les relacions mantingudes exclusivament per Internet:

“Si realmente alguien lograra vivir en el ciberespacio perdería mucho más que las conversaciones cara a cara, las promesas verbales o el poder de la memoria (...). Perderíamos nuestra única fuente confiable para la búsqueda de información relevante, nuestra capacidad para adquirir habilidades y destrezas, nuestro sentido de la realidad, y la posibilidad de llevar una vida significativa” (Dreyfus, 2003: 106).

Per a l'autor seria un error creure que podem desfer-nos dels nostres cossos —amb les seves capacitats i vulnerabilitats— i deixar-nos endur per la fantasia de viure d'una forma fluida, desarrelada i incorporada al ciberespai (Dreyfus, 2003: 103). En sentit pràctic, la seva postura es pot traduir en el fet que no es tracta de negar els avantatges que ofereix la xarxa, sinó matisar-los i buscar la relació òptima entre els recursos *on-line* i *off-line*.

En aquesta línia, autors com Kraut argumenten que les relacions *on-line* són intrínsecament més pobres que les presencials:

“Las amistades on-line tienden a ser más limitadas que las que cuentan con cierta cercanía física... Puesto que los amigos en Internet no conocen un mismo entorno cotidiano, tendrán menos posibilidad de crear un contexto para las conversaciones, haciendo las discusiones más difíciles y generando un apoyo menos aplicable. Incluso los lazos fuertemente establecidos, cuando pasan a sostenerse en la distancia gracias a la comunicación electrónica, son propensos a cambiar de forma y quizás disminuir en intensidad en comparación con las relaciones que se mantienen con contacto físico” (Kraut et al. a Dreyfus, 2003: 17).

Dos altres arguments que esgrimeixen els autors que es mostren més pessimistes respecte de la contribució que fa Internet a les relacions personals, són: que no està clar que tenir accés a les noves tecnologies afavoreixi sentir-se més acompanyat —diversos estudis mostren que les persones amb accés a Internet se senten més desolades i deprimides (Dreyfus, 2003: 16)— i que no fan possible el compromís ètic. Es pren, del filòsof Søren Kierkegaard, la definició de 'compromís ètic' com aquell en el qual arisquem alguna cosa, posem en joc la nostra identitat i, fins i tot, la nostra integritat. Les relacions virtuals no farien possible un compromís d'aquest tipus, sinó que conduirien a un compromís estètic, entès com aquell en què no s'assumeix cap risc, en què no ens exposem. La xarxa afavoriria aquest tipus de compromís perquè permet que els usuaris s'amaguin darrere d'identitats volàtils, que poden desaparèixer suprimint un perfil o eliminant un contacte del *messenger*. Anna Gálvez (2004: 40), mostra a través de l'estudi aplicat d'un fòrum, que aquesta absència de compromís ètic és, si més no, matisable.

Podem considerar que, en el rerefons d'aquesta discussió, hi ha una certa confusió de causes i efectes, atribuïnt a Internet un excés de causalitat respecte la creixent 'liquidesa' (Bauman, 2003) que caracteritza les relacions socials d'avui en dia.

En un altre nivell, trobem el debat sobre la relació entre les realitats *on-line* i *off-line*: fins a quin punt els usuaris d'Internet les viuen com a independents, barrejades, com les jerarquitzen i com les gestionen en la vida diària. Així, en un extrem podem trobar postures com les dels extropians, que aposten per una vida completament virtual, i, a l'altre, les postures contràries a l'ús d'Internet. Entre aquests extrems, hi ha autors com Dreyfus que, com hem vist, afirmen la importància de la corporalitat com a base per al coneixement, el sentit de la vida i les relacions però sense negar els elements positius que aporta Internet; o Hine, per a qui no és possible jerarquitzar els dos móns:

“Más que trascender el tiempo y el espacio, Internet puede ser representada como una instancia de múltiples órdenes espaciales y temporales que cruzan una y otra vez la frontera entre lo on-line y lo off-line” (Hine, 2004: 21).

En un estudi sobre els joves usuaris del *messenger*, Ángel Gordo López (2006) conclou que, independentment de l'ús que facin de la xarxa, la gran majoria de joves discrimina entre allò real —associat a allò físic, que es pot percebre a través dels sentits— i allò virtual:

“Hasta en las posturas integradoras y naturalizadoras de la relación con las TIC se defiende que la aplicación de estas tecnologías en el tiempo de ocio debe procurar no sustituir las relaciones personales “verdaderas”, y que la auténtica “utilidad” de las mismas como elemento mediador será para aquellas personas con determinadas dificultades sociales —tímidos, aislados, gente sin conocidos o nuevos en un lugar—, o bien para quienes se dediquen profesionalmente a las nuevas tecnologías o tengan aficiones centradas en la informática y la telemática. A partir de ahí, la postura es que “cuando te empiezan a alejar de las relaciones que ya tienes” es cuando “supone un problema” (Gordo López, 2006: 174-175).

Una altra conclusió del seu estudi és l'ambivalència de la xarxa a l'hora de fer possible la intimitat. En funció del sistema de valors i les expectatives dels usuaris, Gordo López (2006: 144-146) troba dos tipus de respostes. Per una part, els usuaris per a qui l'anonimat, la soledat i la falta de referents físics actuen com a protecció, afavorint un clima d'intimitat i llibertat per mostrar-se tal com volen. Altres persones, en canvi, es declaren incapaces de sentir intimitat a través de la xarxa: en aquest cas, el caràcter eteri, despersonalitzat i irreal d'Internet suposa un obstacle per sentir-se còmodes.

Finalment, el debat amb més profunditat teòrica versa sobre els efectes d'Internet en relació a la postmodernitat. Hi ha qui apunta que Internet suposa un canvi en la concepció social de la identitat, convidant els usuaris a entendre's com a persones més fluides i fragmentades:

"El anonimato visual permite a las personas jugar deliberadamente con sus identidades, teniendo la posibilidad de actuar como distintos personajes. Nada garantiza que una identidad en el ciberespacio refleje lo que es la persona en su vida off-line. (...) Los dominios multi-usuario y entornos similares pueden tener (aunque no siempre) el objetivo explícito de abrir espacios para la fantasía y construir personajes cual si fuesen personas que se han hecho a sí mismas (...), lo cual puede llegar a tener consecuencias liberadoras: son escenarios en los que se pueden probar nuevas identidades o expresar facetas de la propia personalidad que suelen reprimirse en contextos presenciales" (Hine, 2004: 148).

En aquest sentit, Internet assenyalaria el final de la modernitat i mostraria l'entrada a la postmodernitat: ja que evidencia la substitució del 'jo unitari' per una constel·lació de 'jos fragmentats' i 'en procés' i, alhora, posa en dubte els conceptes d'autenticitat, representació i realitat.

En contrapartida, autors com Wynn i Katz (Hine, 2004: 149) argumenten que la noció d'identitat performativa, generada en el discurs i que, per tant, permet escindir-se en diverses identitats canviant, és anterior a l'arribada d'Internet. Alhora, aquests autors consideren que el potencial d'Internet per crear identitats flexibles i fragmentades respon més a preocupacions acadèmiques —postmodernes, més concretament— que a la realitat de com la gent utilitza la xarxa. I és que, en la pràctica, independentment de la possibilitat de jugar diferents rols, la majoria d'usuaris produeixen identitats bastant estables i vinculades a la identitat *off-line*.

En base a aquests debats, en la recerca ens hem plantejat les preguntes següents:

- Trans, gais i lesbianes, pel fet d'estar marginats, fan usos diferenciats de les noves tecnologies respecte altres sectors de la població?
- Com gestionen les persones entrevistades la relació entre les realitats *on-line* i *off-line*? Com les conceben, jerarquitzen, barregen...?
- Quin tipus de vincles estableixen al ciberespai? D'intimitat, d'amistat, de solidaritat, de política...? A quin tipus de compromisos donen lloc?
- Com utilitzen la possibilitat que ofereix la xarxa per crear identitats múltiples i fluides?
- L'impacte d'Internet ha suposat un canvi en la forma de viure la sortida de l'armari i/o de vivència segons la identitat de gènere sentit?

En l'apartat 3.1.6., apuntarem algunes respostes a aquestes preguntes a partir del material obtingut en el treball de camp.

2.2.3. Anàlisi de la informació

En el mètode d'anàlisi, l'aproximació escollida és la versió de la Grounded Theory elaborada per Strauss i Corbin (1997, 2002), ja que permet aproximar-se al treball de camp de forma inductiva, oberts als elements que emergeixen de les entrevistes i dels tallers d'anàlisi, de manera que s'adiu a la nostra voluntat d'evitar imposar categories. La idea bàsica d'aquest mètode és que els conceptes teòrics han de sorgir del mateix material del treball de camp.

L'anàlisi de la informació de les entrevistes i dels tallers d'anàlisi es va fer a través del programa Atlas.Ti, especialment dissenyat per l'aproximació de la Grounded Theory.

Pel que fa al material d'Internet, es van seleccionar tres fòrums virtuals: un de lesbianes i gais, un de trans masculins i un de trans femenines. Els tres fòrums estan vinculats a organitzacions catalanes però, com passa amb Internet, no es pot garantir que totes les intervencions siguin de gent que viu a Catalunya. Pel que fa al fòrum de lesbianes i gais, la gent que hi participa és majoritàriament jove i resident a Catalunya. En relació als fòrums de trans, tant les edats com la procedència són més diverses.

Pel que fa a la selecció de la informació, en el cas del fòrum de lesbianes i gais vam analitzar tots els temes que tenien més de 20 missatges —tenint en compte, per tant, que eren els que havien suscitat més interès entre els internautes— de dos dels canals —els dedicats a l'homofòbia i a la sortida de l'armari—. Es van analitzar un total de 1.774 missatges.

En els fòrums trans, ni hi havia un volum tan elevat de missatges ni estaven classificats per canals tan específics, per la qual cosa no vam poder seguir el mateix criteri que en el cas anterior. Vam optar per fer una primera selecció que ens permetés identificar els missatges relacionats amb els temes de transfòbia i viure el gènere sentit. D'aquesta preselecció, ens va sorgir una mostra de 600 missatges que van ser analitzats posteriorment.

Tots els missatges van ser introduïts en una matriu d'Excel i codificats en funció de la temàtica que tractaven.

3. Anàlisi

En aquesta part de l'informe presentarem l'anàlisi de la informació extreta del treball de camp. Començarem aquesta tasca endinsant-nos en les experiències dels joves a l'hora de viure segons el gènere sentit i sortir de l'armari. Això ens permetrà anar coneixent les diferents estratègies que emprenen, les reaccions de la família i dels amics, el descobriment del món de l'ambient i la construcció de la relació amb el seu grup d'iguals, gran part de la qual es desenvolupa a través d'Internet.

El capítol 3.2. començarà mostrant-nos com actua a la pràctica l'homo/transfòbia: quines formes pren, quines reaccions suscita en els afectats, quin rastre deixa en la subjectivitat... Acabarem l'apartat fixant-nos en la trans/homofòbia en dos àmbits concrets: l'educatiu i el laboral. Aquest darrer l'abordarem específicament des de l'òptica de la gent trans, que té problemàtiques i realitats específiques en aquest àmbit, com per exemple una major dedicació de les trans femenines al treball sexual, aspecte al qual farem una breu referència.

Finalment, el capítol 3.3. és el que té un caràcter més abstracte, si es pot dir així. Hi analitzarem quines concepcions i vivències tenen els joves trans, lesbianes i gais del gènere, la masculinitat, la feminitat, la sexualitat, l'homosexualitat, la transsexualitat i la bisexualitat.

Cadascun dels capítols acaba amb un apartat que, a l'estil d'un epíleg, posa en relleu un dels elements tractats.

La nostra intenció és que aquest treball pugui connectar amb l'interès de diferents públics: les persones dels mateixos grups, pares i mares de trans, lesbianes i gais, professionals que treballin en la intervenció amb joves, responsables públics que vulguin conèixer la realitat d'aquests grups, i persones interessades en temes de gènere i sexualitat des d'un punt de vista teòric. Aquesta voluntat fa que en algunes ocasions la lectura pugui resultar massa 'aterrada', mentre que en altres sigui massa teòrica. De totes formes, entenem que l'aposta d'acostar les realitats que exposem a diferents sectors es mereix aquest intent.

Abans d'entrar en l'anàlisi, cal dir que es tracta d'una recerca que ens ha modificat alguns dels plantejaments que teníem d'entrada i que ens ha deixat petjada com a persones que hem tingut la sort d'entrar en contacte amb aquestes experiències i realitats. Poder seure a parlar amb persones tan diverses ha estat una oportunitat increïble per aprendre i qüestionar-se un mateix. Alguns dels aspectes que s'han vist parcialment modificats són dos dels punts de partida de la recerca.

D'una banda, pel que fa a no imposar les etiquetes, ho vam mantenir en el transcurs de les entrevistes i tallers. L'apartat 3.3.2. recull precisament les formes diferents de viure, utilitzar, apropiat-se i subvertir aquestes etiquetes. Alhora, a mesura que avançava la recerca, el tema de la vivència del gènere va anar prenent pes mentre que el de les etiquetes va anar quedant en un segon terme. Per tal de simplificar la lectura de l'informe, hem optat per parlar de 'trans', 'lesbianes' i 'gais', tot i que no tots els entrevistats i participants dels tallers s'identifiquen amb aquestes etiquetes: hem trobat persones que es defineixen com a transgènere, transsexuals, trans, intersexuals, homes, dones, gais, lesbianes, homosexuals, *bolles*, mariques, bisexuals, persones que no es volen definir... Mantenir aquesta pluralitat de noms hagués fet il·legible l'informe. Alhora, utilitzar la denominació 'joves amb sexualitats i identitats de gènere no normatives' tampoc ho hagués solucionat. En definitiva, hem optat per emprar les etiquetes 'lesbianes', 'trans' i 'gais' tal com les utilitzen la majoria de persones entrevistades: com a meres convencions que ens ajuden a ubicar-nos i a comunicar-nos amb els altres.

Pel que fa a la voluntat de no victimitzar aquests grups, òbviament la mantenim però, a la vegada, hem entrat en contacte amb un altre perill: negar el seu patiment. La negació del patiment, que és una estratègia pròpia de l'ésser humà per evitar el dolor que no es veu en cor d'elaborar, ens sembla que té una incidència específica en els grups estudiats. Hem trobat que molt sovint es produeix una negació de l'adolescència o de les pors del futur que estan relacionades amb la trans/homofòbia viscuda i amb el temor de no saber-se imaginat un futur per al qual manquen referents positius. Per tal de no reproduir aquesta lògica, hem acabat tenint en compte, més del que inicialment ens plantejàvem, la dimensió del dolor que genera l'homo/transfòbia.

Nota per a navegants

Per tal de facilitar la comprensió de les citacions que intercalem en el text, les iniciem amb una lletra per indicar de quin grup social és la persona que parla:

TF	Trans femenina
TM	Trans masculí
G	Gai
L	Lesbiana
DI	Dona intersexual
DH	Dona heterosexual
P	Pregunta

Quan la informació provenia de fòrums i no sabíem a quin grup pertanyia la persona, ho hem indicat d'aquesta manera: 'L/G'. Quan, en reproduir diàlegs dels tallers d'anàlisi, hem considerat rellevant saber quines persones parlaven en cada moment, les hem numerat —'TM1', 'TF2', etcètera—.

3.1. Sortir de l'armari i viure el gènere sentit

3.1.1. "A dintre de l'armari no s'hi està gaire malament"

Com ja hem assenyalat en l'apartat 1.3.2., el procés de sortir de l'armari no acaba mai, recomença amb cada nova relació i en cada nou àmbit en què s'entra. Amb tot, la sortida de l'armari per excel·lència es produeix quan el gai o la lesbiana comuniquen per primer cop al seu entorn la tendència sexual. Cal dir que això es produeix cada cop a una edat més jove: no és excepcional que amb 13 o 14 anys ja s'hagi comunicat a l'entorn i, fins i tot, es tingui la primera relació de parella. Aquest moment, però, és la culminació d'un procés més llarg i complex durant el qual la persona es planteja i construeix la seva sexualitat. Hem trobat bàsicament dues vies en què es viu aquesta fase. La primera, molt freqüent en els nois, és la que una de les participants va definir com a 'abstracta', és a dir, ho constaten a partir de sentir que desitgen persones del mateix sexe, però sense que aquest desig s'ancori en cap persona concreta. La segona, més habitual en les noies, parteix de l'enamorament d'una persona del mateix sexe sense que abans s'hagués sentit atracció cap a persones d'aquell sexe. En aquest cas, les persones que ho han viscut afirmen que en un principi es produeix una confusió entre amistat, admiració i desig, que s'acaba decantat cap al desig:

L- "Jo vaig començar... em vaig *liar* amb una noia. Allò de "no em puc morir sense provar-ho"... i ho vaig fer als tretze anys, una mica precoç, però mira... I jo em deia: "mira, a mi m'agraden els nois però m'agrada AQUESTA noia en concret". Després, vaig anar ampliant en *plan...* "a mi m'agraden els nois, però m'agrada ELLA i les que s'hi assemblen". (...) I després, quan vaig estar-hi temps... Home, vaig dir: "Podria ésser que sóc bi, no?" Perquè a mi m'agraden els nois, però estic amb ella. Però després vaig estar-hi tant de temps i vaig dir "mira, fa molt temps ja que no em fixo en nois, i els nois ja... ja han passat a la història!" (...) A mi em va passar una cosa que... em vaig fixar en un noi, i jo deia "no pot ser, no pot ser, jo que sóc tan lesbiana"... I vaig estar amb un parell de nois ara ja fa un any, i és que això, no és *lo meu*... no sento el mateix... Jo ara mateix, crec que sóc lesbiana i crec que... És que mai no pots dir *de esta agua no beberé*, i a mi la vida m'ho ha demostrat. Jo deia "sóc lesbiana, sóc lesbiana"... doncs mira, pataplum... Ara mateix, jo em sento lesbiana, però, és clar... la vida pot donar moltes voltes" (Entrevista Clara).

Aquesta diferència en la vivència de nois i noies la reprendrem a l'apartat 3.3.4., en què veurem que, per regla general, les noies estan més obertes a enamorar-se de persones d'ambdós sexes, mentre que en el cas dels nois, les categories de tendència sexual solen ser més fixes i inamovibles.

El procés de sortir de l'armari sol ser considerat un moment clau en la vida de la majoria de gais i lesbianes i sol produir un veritable punt d'inflexió en les seves vides, ja que suposa un canvi qualitatiu en moltes relacions, l'obertura a un món nou i el trencament amb algunes parts de la vida anterior —amb alguns amics, sovint amb la religió...—. Sol ser un moment temut, planificat, desitjat i imaginat durant molt de temps. En viure's en solitari, i habitualment sense tenir a prop persones que ho hagin viscut amb qui poder-ho compartir, Internet ha passat a jugar-hi un paper clau, tal com mostra un dels canals analitzats del Fòrum de lesbianes i gais, dedicat exclusivament a demanar i donar consells sobre la sortida de l'armari.

Sovint l'estratègia passa per comunicar-ho a alguna amestat molt propera, després a alguna germana o germà amb qui hi ha més confiança i sap que li donarà suport, i, finalment, als pares. A vegades, s'espera a comunicar-los-ho quan ja no es viu amb ells ni se'n depèn econòmicament, sobretot si no s'està convençut de rebre'n el suport. Una altra opció, és esperar a estar en parella: "Prefereixo fer 'Papa, mama, tinc nòvia', més que no pas 'Sóc tal o sóc qual'" (Taller 4 lesbianes Girona). Aquesta opció pot estar motivada per diferents factors: esperar un moment en què s'és feliç, on la persona se sent recolzada; escapar de la necessitat d'utilitzar una categoria que es considera estigmatitzada; i, finalment, també s'ofereix una imatge de respectabilitat al pare i a la mare —la parella estable— per allunyar-se de la percepció homofòbica de ser lesbiana o gai com a sinònim de promiscuïtat o soledat.

Les formes de sortir de l'armari són molt variades. En algunes ocasions, la lesbiana o el gai van deixant 'pistes' —entrades de discoteca, revistes— o treuen el tema a la conversa, perquè el pare i la mare se'n vagin fent a la idea. En altres ocasions, la sortida de l'armari és més contundent i dramàtica. També hi ha casos en què els pares són els qui ho diuen al fill/a abans que aquest/a els ho hagi revelat.

Les respostes davant de la sortida de l'armari també són molt diverses i, sovint, imprevisibles. A vegades, en comentar-ho, altra gent també surt de l'armari —companyes de feina, amics, germans...— i algunes amistats que comenten que els sap greu que no els ho hagin dit abans, ja que el secret ha estat un obstacle en la relació i és vist com una manca de confiança.

L'efecte més comú de sortir de l'armari és sentir-se 'alliberat', treure's 'un pes de sobre', guanyar seguretat, la sensació de deixar d'estar interpretant un paper i poder 'ser un mateix':

L- "Ara ja no em sento incòmoda en certes situacions i ja no he d'estar alerta de no fer cap comentari que em pugui "delatar". Em sento millor amb mi mateixa i amb els altres" (Fòrum de lesbianes i gais).

Alhora, hem trobat que, en algunes ocasions, amb la sortida pública de l'armari, l'agredit es guanya el respecte de les persones que fins aquell moment l'havien assetjat:

G- *"Yo desde siempre he tenido pluma, desde chiquitito, y lo pasé fatal, porque en el instituto se metían conmigo y por eso no acabé los estudios. Me hacían la vida imposible (...) Cuando a lo mejor 200 personas, sin exagerar, van detrás de ti llamándote maricón... eso traumatiza. (...) Entonces, una de mis salidas del armario fue en el programa de radio de Lorena Berdún. (...) Yo aquella noche me acuerdo que estaba súper deprimido, llamé y fue muy bueno porque al día siguiente todo el mundo había reconocido mi voz en el instituto y llegué y "¡Eras tú!, ¿no?", y todo el mundo lo sabía. Era como que le habías dado la confirmación a todo el mundo. Pero lo más fuerte de todo fue el cambio radical, o sea, la gente que te odiaba, te veía con muchos huevos por haber hecho algo así, y yo me quedé... A ver, tu ayer me decías maricón ¿y hoy es como que me halagas por haber dicho que soy maricón? (...) Lo que no acepta la gente es la cobardía de esconderse en un rincón. Cuando te escondes en un rincón es cuando la gente se aprovecha y te pisotea, y si pueden te encierran ahí"* (Entrevista Sergi).

No es tracta d'una situació excepcional, fet que ens pot indicar que la injúria es nodreix precisament del silenci de l'injuriat, que no fa més que reforçar la idea que és un aspecte del qual un s'ha d'avergonyir.

La sortida de l'armari, però, no té per què ser positiva: pot generar conflictes amb els pares, els amics o l'entorn. En aquest sentit, una noia parla de l'armari com a protecció:

L- "A una amiga meva, van voler apallissar-la —els skins del barri—, i, a l'escola, hi havia gent que volia penjar el cartell de "Bollera del siglo", amb una fotografia meva a sota. Preciós. A part de tots els insults, i bromes graciosíssimes que gastaven. —Sabeu què? Després de tot això, penso, que dintre de l'armari no s'està gaire malament—" (Fòrum de lesbianes i gais).

Abans de la sortida de l'armari, les relacions amb la família queden enterbolides per la necessitat d'amagar la seva sexualitat, per la por al menyspreu, per retreure un hipotètic rebuig que encara no s'ha produït, pel fet de no considerar-se plenament part de la família, per estar amagant l'assetjament que s'està vivint a l'escola o institut, per la por de decebre o de fer mal:

L- "Jo ho vull dir, ho vull cridar, però estimo molt la mare encara que sigui falsa, hipòcrita, homòfoba, intolerant, i sabeu per què? Perquè ella sap que no és correcte i ha fet tot el possible per evitar que jo pensi com ella, dir-li serà clavar-li una punyalada... I encara no estic preparada" (Fòrum de lesbianes i gais).

Les reaccions dels pares davant la notícia són, a part de variades, imprevisibles. Algunes vegades, qui sembla més tolerant i comprensiu pot tenir una reacció negativa, mentre que qui és políticament conservador, religiós

o es considera intolerant, reacciona positivament. A més, els pares —habitualment la mare— ja ho intueixen i s'ho neguen, o ho comenten directament als fills —amb la intenció de recriminar-los-ho o de facilitar-los el procés, com en l'exemple següent—:

G- "Jo tota la vida m'han dit marica o *maricón*... Sempre he sigut l'efeminat, a casa, la meua mare em posava pantalons roses. Jo vaig tenir la meua cuina, és com si ells ja ho sabessin i fos jo qui ho hagués d'anar descobrint. És com si tothom ho sabés... i era jo com qui no ho volia" (Taller 4 gais Girona).

Per tal de presentar les reaccions més freqüents dels pares, hem optat per una enumeració a l'estil de la llista dels discos més venuts, en un intent de fer més amable un tema que, en ocasions, és prou dur:

- *Por que s'esgarrii*. La notícia que la filla o el fill és lesbiana o gai, per molts pares es barreja amb imatges obscures dels llocs d'ambient. A conseqüència d'això, la reacció d'alguns pares, sobretot si els fills són menors, és augmentar-ne el control i limitar les seves sortides. Hem pogut comprovar que algunes lesbianes i gais resolen trencar aquesta imatge de l'ambient portant, en tots els casos, la mare a la discoteca.
- *Protecció*. Aquesta és una reacció en què els pares argumenten que ells ho accepten i que no hi tenen cap problema, però que els preocupa el rebuig que poden rebre de la resta de la societat.
- *Permuta o pacte de silenci*. En aquesta versió, els pares asseguren que ho accepten però a canvi que no ho facin públic.
- *Buscant culpables desesperadament*. Els pares reaccionen cercant culpables —algú que li ha 'rentat el cervell', algú que han conegut per Internet i l'ha captat a una estranya secta...— o se senten culpables ells mateixos per no haver sabut educar els fills.
- *Resignació*. Es resignen afirmant, per exemple, "millor gai que drogoaddicte". Cal assenyalar que, en aquesta estratègia, el consol dels pares se sol recolzar en el fet que el fill o filla no són drogoaddictes, no tenen càncer o, directament, no són assassins. Aquesta enumeració dóna una idea d'on se situa la valoració de l'homosexualitat dels fills avui en dia en comparació a altres 'desgràcies' que els poden passar a uns pares.
- *"El que et falta és una bona tia"*. En aquest cas els pares recomanen que ho provi amb una persona de l'altre sexe. En un extrem, hem trobat que els pares d'un gai estaven disposats a pagar-li els serveis d'una treballadora sexual perquè ho provés amb una professional del plaer. En les lesbianes, la reacció pot prendre el revers: considerar que la causa del lesbianisme és que han tingut una mala experiència amb un noi.
- *Cap a teràpia*. Aquest és un altre clàssic que sovint s'acaba girant en contra dels pares, ja que la majoria de vegades el/la professional els informa que el seu fill no té cap problema psíquic i que, en tot cas, qui hauria d'anar-hi són ells per tal de rebre ajuda en el procés d'acceptació de l'homosexualitat de la filla o fill.
- *"..."*. El silenci és un recurs molt utilitzat pel pare que, un cop ho sap, pot evitar tota referència al tema durant anys.
- *Desterrar*. Les situacions més extremes, desemboquen a fer fora de casa o amenaçar a fer-ho si surt amb una persona del mateix sexe. En altres ocasions, la situació esdevé tan tensa que la filla o el fill acaba marxant sense que explícitament se l'hagi fet fora.
- *Decepció*. La frontera entre la decepció i el retret és difusa. Un exemple concret d'aquesta reacció és una mare que va dir a la seva filla "Per què em mereixo això? Jo que volia una filla i em surt això" (Fòrum de lesbianes i gais). Sovint la decepció és fruit del trencament de les expectatives que tenien en els fills. El tema que, suposadament, no els 'donaran' néts és una de les primeres coses que diuen els pares quan els fills enuncien que són lesbianes o gais. Sembla que el fet de no poder-los 'donar néts' és un tema que també pesa als propis fills, alguns dels quals a vegades tracten de compensar-ho afirmant que adoptaran o els tindran per inseminació artificial. També resulta habitual tranquil·litzar-se si tenen germans heterosexuales a qui passar-los la responsabilitat de 'donar néts'.

— “*Ja et passarà*”. És un veritable clàssic que sol prendre dues formes: considerar que és per moda o que és producte de la immaduresa. En l'exemple que citem a continuació, el pare explica que a ell també li va passar:

L- “Em va dir que “Això era de la immaduresa”, i llavors em va explicar la seva història, que ell de petit havia estat internat en un escola de nens i dormien junts i ho feien tot junts. I ell dormia en una llitera amb un altre noi, i deia “A mi això també m'ha passat”, em diu “Jo em vaig enamorar del meu company de llitera”, “Jo creia que m'havia enamorat, perquè l'admirava”. Diu que aquest nen com a persona, ell se l'estimava i que inclús van dormir una nit els dos junts en el llit i que ell va estar molt a gust i ell volia fer-li petons a aquell noi. I em diu “Però veus, ja està, tinc tres fills, que m'agraden les dones i que va ser un sentiment, potser de soledat pròpia, que no tens cap familiar teu a prop i que t'agafes confiança amb un noi i pots arribar a intimar una mica. Però és una cosa de nens” (Taller 4 lesbianes Girona).

Una resposta especialment creativa d'un pare, relatada pel seu fill, és la següent:

G- “Poso les 3 frases magistrals del meu pare en el moment de la notícia [just després de demanar-me que em fes la prova del VIH]: Argument 1) Els fabricants de cargols (*tornillos*) fabriquen cargols mascles i cargols femelles. Per què? Doncs perquè dos mascles junts no fan res, i dues femelles juntes no fan res. Argument 2) Quan tu compres un DVD, saps que serveix per a reproduir DVD's. Si a més el DVD s'escalfa tant —important: concepte ‘escalfar-se’— que a damunt hi pots fregir un ou ferrat, felicitats! Però no em diguis que els DVD's estan fets per fregir ous ferrats. Argument/Reflexió final: I el dia que el 10% de la població es satisfaci sexualment amb gallines, haurem de dir que el ‘gallinisme’ és [normal] (Fòrum de lesbianes i gais).

Amb un enginy sorprenent, el pare en qüestió planteja un conjunt d'aspectes interessants: estigmatització —per l'associació de ser gai amb ser seropositiu—, arguments reificadors —que afirmen que les coses ‘són’ d'una determinada forma per naturalesa— i l'exclusió de l'homosexualitat del conjunt de pràctiques considerades humanes —amb la cèlebre comparació de tenir relacions sexuals amb gallines—.

Una forma que pot prendre el dolor per la incomprensió dels pares és mostrar-se indiferent respecte a aquesta, com a estratègia de protecció. Hem trobat força exemples en què joves afirmen que si els pares no els accepten marxaran de casa i no els tornaran a veure mai més. El que sobta és que, quan s'expressen en aquests termes, ho fan com si aquest trencament fos viscut com a no traumàtic ni tan sols dramàtic, això és el que ens fa pensar que es tracta d'una protecció davant la por al rebuig familiar.

Davant l'estratègia de negació d'alguns pares, de no tornar a fer referència al tema, filles i fills poden reaccionar amb alleugeriment —tinguem present que, sovint, la sortida de l'armari es produeix durant l'adolescència, període en què la gestió de la proximitat/distància emocional i comunicativa amb els pares és molt complexa i contradictòria—, però també hi ha fills que intenten treure el tema en l'àmbit quotidià:

G- “Que puguem parlar quotidianament d'això o d'allò és gairebé impossible. L'altre dia estava amb la mare en un bar i li dic, guaita el cambrer que bo que està! i em va ficar una cara.... mirada assassina.. i segur segur que era perquè venia de mi, perquè la germana la té acostumada al mateix tipus de comentaris i amb ella sí que existeix aquesta complicitat... li vaig dir fa 3 anys, i després de 2 anys tabú, en fa un que intento que les opinions que comporta la meua sexualitat apareguin de forma intrascendent en la parla quotidiana... i ves x on que no aconsegueixo no sé xq...” (Fòrum de lesbianes i gais).

Si bé hi ha una imatge social de la diferent reacció del pare i la mare davant la sortida de l'armari, la realitat sempre presenta excepcions que ens fan qüestionar la possibilitat de generalitzar. En tot cas, la imatge que es desprèn d'uns i altres a partir de les entrevistes, tallers i fòrums, és que la mare és perceptiva —sovint ja ho ha ‘sospitat’ —, comprensiva —l'amor pel seu fill o filla passa per damunt de tot— i que fa de pont comunicatiu vers un pare que es mou entre la incomprensió i, sobretot, el silenci. Aquesta imatge, però, no sempre es compleix i, de fer-ho, s'adiu més a l'experiència dels gais:

G- “Bé sempre és molt utòpic que sempre diem: la mare és la que primer ho accepta i al pare li costa una mica... Però també hi ha altres casos en què primer el pare diu: “oh no passa res” i la mare plorant, fins que ho accepta perquè no queda més remei” (...)

G- “Generalment és la mare la primera que, “el meu fill, el primer, el meu fill, el primer”.

G- “Però a qui li dius primer? A la mare, sempre li dius a la mare”.

G- “Si és com trobar l'amiga que tens, no? Per la qual jo hi estic primer, no? La mare és com l'altra amiga a qui falta dir-ho, no? I la que saps que t'ho suavitzarà de manera que quan li arribi al pare, soni millor” (Taller 1 gais Barcelona).

En aquesta conversa, ja es percep una sensació de distància i de cert temor vers la reacció del pare, especialment en el cas dels gais, com referma la citació següent:

L- "Jo els ho vaig dir a tots dos a la vegada i, però sé per amics que conec, la major part de casos, em sembla, que es dona que primer parlen amb la mare, sobretot si són gais, perquè els gais tenen molt més respecte al pare, saps, que a la mare. És com que el pare s'ofèn més quan el fill li surt gai (...) i llavors la mare, passat el primer tràngol de la mare, passa per segon filtre del pare" (Taller 1 lesbianes Barcelona).

Un gran nombre de lesbianes afirmen que la reacció de la seva mare ha estat conflictiva, mentre que el pare juga un paper conciliador i de suport. En un cas, per exemple, la mare, en saber que la seva filla és lesbiana, li va retirar la paraula "i inclús li vaig dir si em volia abraçar i tampoc volia" (Taller 4 lesbianes Girona):

L- "En el meu cas (...) la mare és com una persona com molt emocional i llavors quan no li agrada una cosa doncs pateix emocionalment, vull dir la mare només plorava, i el pare estava potser d'acord amb ella, però és un tio molt més racional, i ho parles amb ell, i tot que estàs parlant de sentiments i veus que costa, i així va tenir aquest moment com parlem-ne, però ma mare és com no, saturació" (Taller 1 lesbianes Barcelona).

L- "Amb mon pare sempre que diuen res de homos a la tele m'avisava i li fa gràcia i intenta que li respongui d'alguna manera —cosa que m'es impossible perquè no sé què fer, em fa vergonya— o inclús em diu: mira que bona està aquesta" (Fòrum de lesbianes i gais).

Fins ara, hem pressuposat que el pare i la mare són heterossexuals, cosa majoritària però no única. El fet de tenir un pare gai o una mare lesbiana, però, tampoc implica que el procés sigui més fàcil, tal i com mostra la citació següent:

L- "Per a mi, potser ha estat més complicat, perquè jo sempre havia sabut que m'agradaven les noies. Per a mi no va ser adonar-me'n, sempre m'havien agradat les noies. Però a casa meva, el meu pare és gai, la meva mare odia els gais, amb la qual cosa, d'alguna forma, encara estic dins de l'armari" (Taller 4 lesbianes Girona).

Sovint, el moment de sortir de l'armari provoca un canvi de rols, en què els fills adopten una actitud pedagògica, d'entendre que el pare i la mare necessiten un temps per assimilar la situació:

G/L- "Amb tot el que ens hagin pogut fer, hem de tenir present que som nosaltres qui els hem d'educar a ells, els hem de donar una oportunitat i dues, i intentar parlar i raonar... ja que a nosaltres tampoc ens va ser fàcil acceptar-ho, i això que ens passava a nosaltres mateixos" (Fòrum de lesbianes i gais).

Quan es produeix, aquesta situació implica un canvi de rols entre generacions:

L- "Hi ha un moment en què tens la sensació que el paper s'ha invertit un munt, com que de cop la persona vulnerable no ets tu són ells, la persona que té com una veritat que l'ha fet passar ets tu, i les persones que canvien d'opinió i diuen coses que no saps d'on les treuen, doncs són ells, llavors et troben amb un paper, com de cop ets la serenitat. (...) et trobes un tu a tu, d'adults, però no tornes mai a la postura de fill" (Taller 1 lesbianes Barcelona).

Habitualment, aquesta actitud implica ser comprensiu amb les actituds homofòbiques de la mare i del pare:

L- "El meu pare va ser diferent ... va semblar que ho entenia, i de fet ho entenia, o més ben dit ho respectava. Però al pobre li va costar, i encara ara —fa mes dun any que li vai dir— li costa veure'm agafada de la mà de la meva novia, o fent-li un mimo —sí, no m'amago ni davant els pares, jeje—. Al principi deixava anar algunes coses dels homosexuals que em quedava de pasta de moniato, realment els tòpics no són bons, pq sense voler em taxava de promíscua i coses així, ell es referia al col·lectiu sense adonar-se que jo n'era part" (Fòrum de lesbianes i gais).

El fet de sortir de l'armari genera canvis en la relació amb els amics. En les lesbianes, si bé no sembla produir-se un trencament molt acusat, hi ha amistats que es reforcen i altres que es refreden o es veuen limitades:

L- "Crec que es possible conservar els teus amics heteros, però sabent que has d'aguantar determinades converses, i respectar el seu desinterès per la teva vida" (Fòrum de lesbianes i gais).

Les relacions que apareixen com a més conflictives són les dels gais amb els nois heterossexuals. Sobre el perquè d'aquesta dificultat per mantenir relacions d'amistat, els participants dels tallers consideren que es deu al fet que la gran por de qualsevol noi hetero és "*que no se piensen que soy gay*" (Taller 1 lesbianes i gais Barcelona). Tot i això, trobem una diferència entre els gais que viuen a Barcelona o rodalies i els que resideixen a les comarques de Girona: els primers, en la seva majoria, viuen un trencament amb els seus amics nois heterossexuals, mentre que per als segons no es produeix cap distanciament —vegeu apartat 3.1.5.—.

Com vèiem que passava amb la por al rebuig dels pares, també trobem una negació del dolor com a estratègia defensiva. Aquest és el cas d'un noi que, d'entrada, va explicar amb certa indiferència la pèrdua dels amics heterossexuals i, més endavant, va relatar el dolor que va sentir:

G- *"Los amigos heteros, los perdí, los he perdido recientemente... Pues porque tuve un lío con uno (...) Y vamos, ahora está que me echa unas miradas que en fin (...) y con los otros perdí mucho la relación... cuando lo supieron... no es que se pusieran en contra pero se ha perdido y yo ahora me junto mucho más con las chicas de mi clase que con los chicos."*

P- *¿Lo vives de una forma violenta?*

G- *"No, no estoy muy tranquilo. Se que puede sonar muy frívolo que deje a mis amigos y vale. Pues adiós. Pero yo ahora estoy estupendamente... no puedo engañarme a mí mismo... no te voy a decir que tengo una pena grandísima en el alma porque no la tengo. (...) Hombre, me sabe mal, me sabe mal que haya pasado eso... obviamente que sí, porque fue un final que nunca imaginé... pero la vida y el destino tienen sus cosas."*

[més endavant]

G- *"Pues muy triste... un amigo mío de toda la vida, se lo dije... y me dijo..."estás enfermo, me da asco"... Y luego me iba suplicando perdón, y llorándome... y yo ya había llorado un montón..."*

P- *¿Cómo reaccionaste en el momento?*

G- *"Se fue... y yo me quedé solo llorando"* (Entrevista Enric).

3.1.2. "Ser dones inventades"

TF- *"En el fondo todas las mujeres hacen lo mismo: ser mujeres inventadas"* (Fòrum de trans femenines).

Moltes de les persones trans amb qui hem parlat afirmen tenir clara la seva identitat de gènere des de molt petites —5-6 anys—, edat en què recorden 'jugar' a transvestir-se, voler portar un tallat de cabell més proper al del sexe contrari, jugar amb les joguines associades a l'altre sexe o, fins i tot, somiar que el seu cos es transformaria espontàniament.

El fet de produir-se aquesta consciència a una edat tan jove ens pot indicar que la configuració de la identitat de gènere —sentir-se home o dona— es produeix abans que la de la tendència sexual —sentir-se atret per dones o per homes—, que no apareix d'una forma conscient fins la preadolescència o adolescència.

Alhora, a diferència del que se sol reconèixer en part de la literatura i de l'activisme, es produeix un solapament entre el procés de construcció de la identitat de gènere i de la tendència sexual. Moltes de les persones que posteriorment es consideren lesbianes i gais, relaten haver viscut una etapa d'identificació amb el sexe contrari: d'haver-se transvestit o d'haver preferit jugar amb les persones del sexe contrari. En aquests relats, la identificació amb el sexe contrari i el desig cap a persones del mateix sexe van de la mà. De fet, les experiències de la infància i la preadolescència de trans, lesbianes masculines i gais femenins pel que fa a la configuració del gènere té més elements en comú que diferències, havent-hi, però, una cruïlla en la qual s'opta per diferents graus de transformació del propi cos i diverses formes de construir la identitat de gènere¹⁴.

El període previ a assumir i fer públic que es vol viure segons el gènere contrari a l'assignat i, eventualment, que es vol modificar l'aspecte físic o el cos, sol ser més complex que el que viuen els joves gais i lesbianes no trans. L'aspecte central que comparteixen uns i altres és el fet de ser discriminats per no encaixar dins de les expectatives de gènere.

TM- *"Em van fer fora d'un treball per rarita, i és clar, em vaig quedar molt tocat, perquè de cop em vaig adonar que no anava enlloc, perquè tampoc no estàs encaixant, i encara que pensis que pots arribar a ser més o menys normal o tenir una vida més o menys integrada, que és el que tots potser busquem, em vaig adonar que no la tindria mai aquesta vida i que tampoc potser no la volia i bé, vaig agafar el finiquito i me'n vaig anar a Madrid, (...) perquè no sabia que aquí hi havia penya trans"* (Taller 2 trans masculins).

14 Tot i que queda fora de l'abast d'aquest estudi, cal tenir en compte que també hi poden haver homes femenins i dones masculines que no tendeixin cap a l'homosexualitat, sinó que tinguin una tendència heterosexual.

Entre les estratègies que adopten els joves per comunicar al seu entorn que són trans, trobem aspectes comuns amb lesbianes i gais: com esperar a ser independents econòmicament, no viure a casa dels pares o fer tot el possible per canviar:

TM- *“Siempre lo he tenido claro. Menos una época en que no sabía lo que me pasaba, era muy pequeño y quería hacer todo lo posible porque me gustaran las muñecas, para que me gustaran los chicos... para... querer sentirme mujer. Y no lo conseguí... me sentí luego súper sucio, súper mal...”* (Entrevista Marc).

També trobem una aparent indiferència com a estratègia de protecció davant del possible rebuig dels pares:

TF- *“Bueno primero se lo dije a una psicóloga a la que mis padres me llevaban antes de saber lo mío y después a mis padres. Me puse en situación 'cuanto antes empiece mejor irá la cosa'. Si ellos no lo aceptan —cosa que sabía que no iba a pasar— dejaré de ser hija suya y a los 18 no me verán más, pero el momento de decirles lo que pasaba fue duro, no salían las palabras, es una sensación extraña pero no sentí pena ni lloré”* (Entrevista Andrea).

Anar fent canvis físics progressivament —cabell, roba— és una estratègia per anar donant pistes i, al cap d'un temps, comunicar-ho. El procés, però, també es pot viure d'una forma més dràstica:

DI- *“Als 16 vaig començar el tractament, i cap als 17... I sí, d'un dia per l'altre (riu)... Flipo com vaig ser capaç de fer això, perquè ara no hagués estat capaç de muntar tot aquest follón a l'institut, tot aquest rebombori que va ser com la noticia del instituto. A més ho vaig fer molt malament, però era una cria, tampoc no sabia com fer-ho. Vaig anar un dia, em vaig ficar (...) mitjons en un sostens, i amb una samarreta normal, de noi, però portava mitjons a dins... no portava res fet... i és clar, tothom es va quedar flipant. I dic, no, no, és que jo sóc la Sònia, ara sóc la Sònia, i res, i així va anar. (...) La gent reia molt, les noies també, se'n reien molt... els nois... sí, però com que tinc un caràcter fort... em feia bastant mal perquè sóc molt sensible, però realment els veia tan subnormals que... pensava: “tu sigues feliç i continua el que estàs fent, que és el millor que estàs fent en la teva puta vida”* (Entrevista Sònia).

En molts casos, el procés de considerar-se trans passa per una fase en què el futur trans masculí es pensa lesbiana i la futura trans femenina, gai:

TM1- *“A mí, mi madre me dijo directamente, cuando le dije que me sentía hombre, que era lesbiana y ya está, y que me quitara eso de la cabeza, pero yo como que no, porque yo no soy una tía, yo soy hetero, a mi lesbianismo no (...)”*

TM2- *“Jo crec que sí que vaig tenir una època súper negra d'identificar-me com a lesbiana perquè encara no m'identificava amb aquest concepte, però sí que l'única opció que veia per veure com jo interactuava amb la gent i amb mi mateix, veia que havia de ser això, i vaig trobar que no acabava d'encaixar. Llavors, va arribar un moment que em vaig adonar que hi havia aquesta altra opció i que podia anar més enllà”* (Taller 3 trans masculins).

Tal com mostra la primera intervenció, habitualment, la persona trans construeix la seva subjectivitat en base a la negació de la seva homosexualitat, és a dir, es viu un procés anàleg al de les persones no trans: tant la masculinitat com la feminitat es construeixen en la negació de l'homosexualitat. Això vol dir que, per exemple, una persona jove nascuda en cos de dona que se sent atreta per altres dones sent que la seva posició no és de lesbiana —de dona que se sent atreta per altres dones— sinó de trans masculí —que se sent atret per dones des d'una posició masculina—. Aquest procés, però, no és general, ja que també hi ha trans que són gais i lesbianes —vegeu apartat 1.1.1.—.

Els joves trans, a vegades, es presenten als seus pares com a gais o lesbianes—tot i no sentir-s'hi— pensant que, d'aquesta manera, als pares els serà més fàcil acceptar-ho i, més endavant, se'ls comunica que són trans. Davant d'això, com explica un usuari del Fòrum de trans masculins respecte d'un amic seu, hi ha pares que accepten l'homosexualitat però no estan disposats a admetre la transsexualitat dels seus fills:

TM- *“Sus padres jóvenes y modernos le habían dicho que lesbiana sí, pero transexual, operaciones, sacarlo a la luz ante familia, vecinos y tal era demasiado... y se ha conformado!!”* (Fòrum de trans masculins).

En contraposició, hi ha pares que prefereixen tenir un fill o una filla trans que no una filla lesbiana i/o masculina o un fill gai i/o femení:

TM- *“Jo ho vaig passar malament perquè els meus pares són una mica especials, i jo pensava quan els ho digui como que les iba a saber muy mal, y me iban a dejar de querer, y todo eso que se te puede hacer en tu cabeza durante tanto tiempo maquinando... Y entonces cuando se lo dije yo estaba tan preocupado por esto que me pasé*

como cuatro horas diciendo "os tengo que decir una cosa", sabes cuando no puedes decirlo, y piensas "son los últimos momentos de nuestra relación, está a punto de acabar todo, pues les tendré que decir que les quiero, que no sé qué"... Bueno total, que se pensaban que había matado a alguien, porque tanta desesperación, cuando les dije "es que he pedido a todo el mundo que me trate en masculino" hicieron como "ah, eso" (...). Para ellos es mucho mejor verme como un chico que como una chica rarísima, incluso lo han verbalizado (...). Yo creo que mi padre prefiere tener un hijo trans que una hija lesbiana (Taller 2 trans masculins).

La reacció de les famílies, en molts aspectes, és similar a les de lesbianes i gais: el fet de comunicar-ho canvia les relacions pares/fills, els fills poden viure amb culpabilitat el fet d'haver decebut les expectatives que hi havia sobre ells, alguns pares consideren que algú els ha enganyat: *"le tendré que dar la razón a tu padre de que internet te come la cabeza... tú antes no eras así"* (Fòrum de trans masculins). A vegades, ja ho intueixen i ja els tracten com a tals:

TM – *"Jo no ho he dit a casa, però (...) mon pare m'està començant a tractar en masculí sense que jo li hagi dit absolutament res, és molt divertit. Quan està sulfurat o enfadat i estem discutint, em tracta en masculí, llavors jo començo a riure i és encara pitjor... (...) Ja s'esperen que jo arribi un dia i els digui 'mira, yo vivo en el género masculino, acéptalo'"* (Taller 3 trans masculins).

I, altra vegada, ens trobem que les reaccions no sempre són les previsible:

TF- *"Hem tingut una educació paramilitar per part del meu pare i una educació molt bohèmia i molt fantàstica per part de la mare. El meu pare em va reaccionar superbé amb això de la transsexualitat i la que em va reaccionar supermalament va ser la meva mare. (...) Ella em va dir (...) 'siempre serás un maricón vicioso'"* (Taller 2 trans femenines).

El tema del suport familiar encara pren més valor per a les persones trans que opten per operar-se i hormonar-se, ja que poden ser els únics que poden ajudar-los a costejar les intervencions i, si són menors d'edat, els cal el seu permís per iniciar el tractament hormonal. Això implica una major dependència respecte dels pares:

TF- *"A casa sempre ha estat "el meu problema" i sempre ha estat així: intentant negociar amb la família el que podia fer, el que no podia fer i com fer-ho perquè tothom estigués... Sempre negociant"* (Taller 2 trans femenines).

Els estereotips negatius associats a les trans femenines i el fet de no haver-hi ni tan sols un imaginari sobre els trans masculins, fan que el pare i la mare habitualment tinguin més dificultat per afrontar la idea de la transsexualitat del fill o la filla. Tot i que no són majoritaris, hi ha una part dels pares que reaccionen amb especial rebuig:

TM- *"A mí, mi madre me ha llegado a decir que ojalá me suicide así dejaría de ser una deshonra para la familia, que se avergüenza de ir conmigo por la calle con la pinta de "macho" que llevo"* (Fòrum de trans masculins).

TM- *"Cada vez que toco el tema mi madre se enfada, se mete en la cama... llora... y siempre igual, si le cuento las cosas pasa esto... si no se las cuento me tacha de estar recluso y vivir en mi mundo y x último escuché eso de... "yo he parido a una hija..." y un ejemplo que me dieron ganas de coger la maleta e irme a tomar por saco lejos de aquí... "es como si yo paro una hija y como no es lo que quería pues lo ahogo y a x otro" pero qué...????!! después me dice que me quiere... pero y qué... querer a alguien es respetarle y la felicidad debería ser compartida aunque no estemos de acuerdo con ciertas cosas... (...) me hacen sentir culpable de que una familia se desmorone si sólo intento ser feliz y sin molestar ni herir a nadie?????"* (Fòrum de trans masculins).

El fet que, en aquests dos exemples, siguin les mares les que rebutgen de forma tan dura els seus fills trans masculins no ens pot portar a generalitzar que habitualment sigui d'aquesta manera. Així com en lesbianes i gais sí que s'apunta una tendència de suport de la mare al gai i un major rebuig d'aquesta vers la lesbiana. De les experiències de les persones trans que hem conegut en la recerca no en podem extreure cap tendència generalitzable.

Les reaccions inicialment negatives dels pares poden esdevenir positives amb el temps:

DI- *"Ma mare doncs, és clar, al principi, és aquest menyspreu, o no menyspreu, o no voler acceptar-ho. I després amb el temps, coses tan maques, com que et digui: "He après molt de tu". Que una mare digui això a la seva filla, per a mi és preciós. Perquè vegis, al principi és quan tenen molts prejudicis. Llavors et vas adonant, perquè el que et pensaves que era la cosa més dolenta del món, potser era la més preciosa del món"* (Taller 3 trans femenines).

TM- *"Yo hablé con mis padres cuando tenía ocho años y se lo volví a explicar a los doce, y ya a los catorce mi padre dejó de hablarme "porque yo seguía con la tontería", y mi madre me apoyó en todo momento. (...) Mi padre estuvo sin hablarme desde los catorce hasta los dieciocho, él ya llevaba varios años con otra mujer, y a mi esa mujer me*

aprecia mucho, me quiere, y le explicó "mira que tu hijo es eso, él no va a cambiar no lo pierdas por esta tontería" (...) Un día hice un reportaje por la tele, por el Entrelíneas, para TV3 (...) Mi padre al ver ese reportaje se dio cuenta de que yo era su hijo, que su hija no estaba. Y estuvimos hablando, me dijo que estaba muy orgulloso de mí, que tenía mucho valor y que lo perdonara" (Entrevista Àlex).

En altres ocasions, no només la reacció és positiva sinó que els pares esdevenen el principal aliat en el procés. Cal dir que els exemples més clars en aquest sentit estan protagonitzats per mares de nois trans, per tant, trobem reaccions tan aviat molt positives com molt negatives de mares en relació als seus fills trans masculins. En un dels casos, és la mare qui busca la informació i es posa en contacte amb una associació de trans masculins. En l'altre, la mare se sent vinculada a la resta de persones trans que ha conegut a la Unitat de Gènere de l'Hospital Clínic: *"si pasáis por el Clínico mi madre siempre lo dice, cuando hay grupos, dice 'Ay, mis niños', mi madre está chocha por todos..."* (Taller 3 trans masculins).

Una de les idees més freqüents sobre les persones trans és que rebutgen el seu cos i que, per això, necessiten sotmetre's a intervencions quirúrgiques per modificar-lo. Com hem vist, però, l'opció de la reassignació sexual no és ni molt menys general, ni tothom qui s'intervé es fa una vaginoplàstia o fal·loplàstia —és a dir, substitueix quirúrgicament els seus òrgans genitals pels del sexe contrari—. De la mateixa manera, hi ha persones que tenen una bona relació amb el seu cos originari.

Pel que fa a les persones que senten rebuig pel seu cos, això els genera una distància respecte als altres: *"Yo no era capaz ni de que alguien me diera un abrazo"* (Fòrum de trans masculins). Això pot derivar en un aïllament respecte l'entorn que és especialment agut durant el procés de canvi físic, en què la persona no se sent còmoda amb el seu propi cos i que, fins i tot, pot evitar ser vista. Aquest és el cas de dues noies trans amb qui ens vam posar en contacte i que, tot i estar interessades a explicar-nos la seva història, no volien que les veiéssim —van ser aquestes les dues entrevistes que vam optar per realitzar a través d'Internet, amb el programa *messenger*—. La vida social d'aquestes dues noies es redueix pràcticament a Internet, on poden conèixer altres persones —en la seva situació o no— sense mostrar el seu físic, que les incomoda, ni deixar sentir la seva veu. Si es produeix, aquest aïllament deixa rastre en la forma de ser i de relacionar-se amb els altres:

TF- "A causa de los problemas de identidad de género me centré tanto en los estudios y en conocer qué me podría pasar, que de hecho puedo decir que no soy un ser social. Por eso pregunto tanto, tengo que ir aprendiendo a marchas forzadas, llevo 16 o más años fuera de contacto" (Fòrum de trans femenines).

Durant el procés de transició, a més, la persona ha d'anar buscant el seu lloc en un món molt estructurat en base a la diferència de gènere, fins i tot en els aspectes més nimis:

TM- "Una vez entré al lavabo de chicas y me dijeron que aquí no podía entrar, pues, eso te halaga... Otro día entras en el lavabo de chicos y te dicen: qué haces aquí, no te halaga y dices "pues me he equivocado"..." (Entrevista Marc).

En el procés de configuració de la identitat, la cerca de referents resulta crucial. Tot i que els referents escassegen per als trans masculins o solen ser negatius per a les trans femenines, la situació ha anat millorant, tal com mostra la vivència d'una dona trans que actualment té 40 anys:

TF- "Había una vecina, ahora te estoy hablando de cuando era pequeña, y era la vecina de la calle de al lado, era a finales de Franco el 75 o así. Aquella chica la primera que yo vi que era transexual, no por la tele sino físicamente. Era un circo, era una cosa de decir, qué mal la trata la gente. Le escupían, le tiraban bolsas de basura por la ventana, no la dejaban entrar en las tiendas a comprar, se reían de ella, tenía que salir por la noche y a mí aquello, de pequeña, me acuerdo con mi padre una vez que él iba conduciendo dijo: "es que un maricón en casa", ya no decía maricón no por gay sino por cómo era ella, decía: "es lo último que puedo yo ver". A mí eso se me quedó grabado. Luego la siguiente experiencia una vez que fuimos de visita a Barcelona, por la Rambla vi algunas transexuales y recuerdo que también me producía mucho rechazo, me pareció una cosa muy lúgubre y muy fea" (Taller 2 trans femenines).

La transformació, el canvi 'de cuc a papallona' tal com hem llegit en un fòrum, és un procés que pot començar en diferents moments. En alguns casos s'inicia abans de la majoria d'edat, i cal el consentiment dels pares per poder iniciar l'hormonació. Les persones que opten per aquesta via donen molta importància a poder iniciar el tractament com més aviat millor, per tal de poder contrarestar la formació del cos en l'adolescència amb les característiques del sexe que no es vol encarnar. Tot i això, també trobem exemples de persones que comencen el procés més tard:

TF- "I en el meu cas, a veure, jo sóc de les que m'he decidit de grandeta. Jo sé que això era de joventut, no? Jo, saber-ho, des de ben petita, és allò que notes que hi ha una cosa que no... Però atrevir-me a fer-ho obertament

davant de tothom i dir: "Em passa això". Doncs vaig començar a adonar-me'n als trenta-vuit. Imagina't! No sé si és quan vaig trobar el valor, amb els anys, vulguis que sí, vulguis que no et donen... i també tot canvia: la societat. Jo sé que la meua mare, si jo quan tenia 15, 16, 17, 20 anys li ho hagués dit, no hauria reaccionat com ha reaccionat ara" (Taller 3 trans femenines).

La definició psiquiàtrica de la transsexualitat considera que iniciar el procés a aquesta edat pot indicar que no es tracta d'una 'veritable transsexual' —vegeu l'apartat 1.1.2.—, per la qual cosa solen tenir més dificultats per obtenir el permís psiquiàtric necessari per hormonar-se i operar-se.

El nombre de persones trans amb qui ens hem posat en contacte durant el procés de recerca —que inclou una trentena de persones que, per diferents motius, no hi van acabar participant—, òbviament, no representa una mostra prou àmplia com per fer generalitzacions. De totes formes, sí que tenim prou elements per apuntar la hipòtesi que, tot i que hi ha nois i noies que es defineixen com a trans de ben joves, en les dones trans, la mitjana d'edat d'inici del procés seria sensiblement superior¹⁵. També podria ser més gran la voluntat de les dones trans de desvincular-se del grup —sobretot les que no es dediquen al treball sexual—.

L'experiència de transformació corporal és diferent en el cas de les persones intersexuals —vegeu apartat 1.2.2.—. Així com els homes i dones trans que volen modificar el seu cos han de passar per un control psiquiàtric per dictaminar si són 'veritablement' trans i poder iniciar el procés d'hormonació i reassignació sexual, per a les persones intersexuals és força diferent. La pressió per normalitzar els seus cossos és tal que es fomenta que s'intervinguin quirúrgicament i, com veurem en l'apartat 3.1.4., no se'ls sotmet al mateix tipus de protocol. La diferència bàsica respecte de les persones trans és que les intersexuals que han estat operades o que opten per operar-se d'adultes no passen d'un sexe a l'altre, ja que inicialment no tenen un sexe definit: l'objectiu de l'operació és precisament configurar els seus cossos com a mascles o femelles —fins on ho permeti la tècnica—. L'assignació de sexe que se'ls fa en néixer per part dels metges pot resultar problemàtica en l'adolescència, com veurem en l'exemple que citem a continuació: en néixer se li va assignar un sexe masculí i, quan va ser més gran, va optar per reassignar-se com a dona:

DI- "Jo no sóc transsexual. Sóc pseudohermafrodita. És diferent. No n'hi ha gaires, però com que tot és classifica en aquesta vida. Tot s'ha d'etiquetar. Llavors, per etiquetar millor hermafrodita, com si fos extraterrestre a Mart, però ja sóc original, no? (...) Vaig viure [la infància] en un gènere, però el meu cromosoma és XX. Sóc femella de cromosoma. Es van equivocar. Els genitals eren més semblants als masculins que als femenins, però tampoc no eren genitals masculins. Jo no tenia òrgans interns masculins ni femenins. (...) [Els pares] em van fer creure que era un nen. Si m'ho fan creure, doncs m'ho crec. Però, és clar! És quan em van començar a fer proves i van veure que no, que no era un noi. (...) Què va passar? És molt més fàcil canviar d'home a dona, per entendre'ns d'alguna manera, què de dona a home. Si m'haguessin canviat de petita, i després jo hagués dit o haguessin vist que jo era un noi, hagués estat més *xungo*" (Taller 3 trans femenines).

3.1.3. Viure en transició

La vivència de ser trans és entesa per algunes persones com un procés amb principi i final, després del qual ja es pot viure com a home o dona i tractar d'oblidar el passat:

TF- "*Como persona invisible nadie sabe nada de mi vida y mi pretensión es que así sea... he conseguido cambiar la partida de nacimiento, he conseguido muchas cosas como para tener que estar dando explicaciones sin tener que darlas*" (Taller 2 trans femenines).

En d'altres casos, es concep com un procés que no acaba. Aquesta noció pot ser entesa des d'una perspectiva negativa, com la impossibilitat d'arribar a coincidir amb un mateix:

TM- "*Yo por mi parte creo que nunca voy a estar satisfecho, porque para mí, me hubiera gustado realmente nacer como me siento y nunca me voy a sentir realmente como tendría que sentirme*" (Entrevista Àlex).

Però també pot significar una elaboració i una acceptació del procés viscut:

TF- "*Yo creo que la condición de transexualidad operada o no, forma parte de una particularidad interesante y está bien y que ya, con el tiempo, no lo ves... evidentemente yo me siento mujer, ¿no? Pero que también me siento*

15 La nostra hipòtesi coincideix en part amb el que apunten els responsables de la Unitat de Gènere en un recent article (Gómez, 2008): les trans femenines que demanen la reassignació sexual són més grans que els trans masculins que ho fan. Tot i això, no hi sol haver diferències en l'edat d'inici del tractament hormonal —que es comença sovint sense control endocrí—.

transexual y no tengo ningún problema de bipolaridad ni de sensaciones raras, lo que tengo claro es una cosa: he tenido una historia y yo quiero acordarme de todos los procesos y no quiero borrar ninguno, quiero que todos estén presentes, todos forman parte de mi vida” (Taller 2 trans femenines).

Un aspecte simbòlicament important del procés de transformació és el canvi de nom. De mica en mica es va dient a més gent que se'ls dirigeixin amb el nom escollit i que els tractin amb el gènere que senten. L'elecció de nom es produeix de formes molt diverses: canviant de gènere el nom original, escollint un nom que sigui aplicable tant a homes com a dones per poder canviar-lo al Registre Civil sense problemes¹⁶, per elecció dels amics o, senzillament, sense gaire transcendència:

TM- “Doncs jo no tenia cap nom fins que em vaig posar en contacte amb el Col·lectiu de Transsexuals de Catalunya i em van demanar, “¿Cómo te llamas?” “Pues no sé”... Y en 3 segundos me saqué un nombre y me he quedado con él” (Taller 3 trans masculins).

Força vegades, l'elecció del nom es produeix després d'alguns intents que no acaben de quallar:

TM- “Yo tengo deslices brutales, he tenido 2 o 3 nombres ya, porque lo típico, cuando te quieres poner un nombre es como que recién naces, quieres que te guste, o si son nombres que la gente por el oído mismo no lo acaban de captar, es difícil, el primero que me puse fue por inercia de mi madre, lo típico, “uno que sea como el tuyo pero en masculino, Cristian”. (...) Y yo “no”... Estuve un tiempo con él, porque dije si no, vamos a mirar de hacerle entender... Lo cambié por Ian y tampoco, la gente no se coscaba de nada, que si Iván, que si... No sé qué, dejadlo, dejadlo, digo Germán, este me gusta y no me lo quito” (Taller 3 trans masculins).

Per a la majoria de persones trans, sentir el nom anterior els produeix rebuig o tristesa, ja que els evoca un passat en el qual no podien viure de la forma amb què se sentien:

DI- “És clar, quan deien el meu nom d'abans, jo em ficava a plorar. Jo tenia 17 anys o 16, i abans! Jo em ficava a plorar. És clar, era una cria també. Ho passava molt malament” (Taller 3 trans femenines).

Conèixer la importància simbòlica del nom com a element connectat amb la forma de presentar-nos en societat i de conferir-nos identitat, ens permet entendre la necessitat de mesures tan simples com el canvi de nom en les llistes —d'un centre educatiu, de la feina— de les persones que així ho sol·liciten, així com facilitar el canvi de nom al Registre Civil.

Pel que fa als canvis corporals, aquests es poden produir a diferents nivells: d'aspecte físic —amb la roba, el tallat de cabell, posant-se una faixa per tapar-se els pits...—, amb un tractament hormonal —que provoca canvis en els pèls del cos, el desenvolupament dels pits...— i en l'àmbit quirúrgic —fal·loplàstia, extirpació dels òrgans reproductius interns, mastectomia o reducció de pits per als trans masculins; i vaginoplàstia, augment de pits i una gran quantitat d'operacions per eliminar les característiques masculines de la cara, els malucs o treure's la nou del coll en el cas de les trans femenines—.

El procés de canvi és viscut com un procés pel qual “*además de ser hombres queremos parecerlo, a los ojos de los demás, pero también a nuestros propios ojos*” (Fòrum de trans masculins). Altres formes d'explicar la vivència de la transició incorporen la idea deixar de viure sota una aparença que no es correspon a la ‘veritable’:

TM- “*Es como llevar un disfraz toda tu vida, que te sientes incómodo y te lo quieres quitar...*” (Taller 3 trans conjunt).

TF- “Sempre he estat vivint com home. En això he estat molt recta jo: ‘*Siempre travestida de hombre*’” (Taller 3 trans femenines).

La darrera intervenció és interessant perquè capgira la concepció de la transsexualitat: ella, sentint-se dona però amb un cos masculí, havia hagut de transvestir-se d'home durant molts anys, fins que va poder expressar la seva pròpia identitat de gènere i començar a vestir-se d'acord amb la seva opció.

¹⁶ Se sol tractar de noms que en altres idiomes s'usen per designar persones de l'altre gènere, com Andrea —que a Itàlia és un nom masculí— o Pau —que en alguns països llatinoamericans és un nom femení—.

La relació amb el cos original i, sobretot, amb els genitals, en algunes ocasions és de rebuig total, però en d'altres es produeix una acceptació i n'aprofiten les oportunitats de plaer que els ofereix:

TF- *"Sigo diciendo que no me parece lógico exigir que todas tengamos aversión hacia los genitales originales. Si una tiene un medio a su alcance para proporcionar y proporcionarse placer, es lógico que lo utilice"* (Fòrum de trans femenines).

Aquesta internauta, està criticant que des del discurs psiquiàtric s'estableixi com a criteri per reconèixer una persona com a trans, l'experimentació d'un rebuig total vers els seus genitals originals.

El rebuig al cos original, quan es produeix, es trasllada al llenguatge: com un noi trans que parla dels seus pits com *"esos dos bultos innecesarios"* (Fòrum de trans masculins) o una noia intersexual que, per referir-se als genitals que tenia de naixement, diu *"jo tenia algo molt estrany allà"* (Taller 3 trans femenines).

El procés d'acceptació del cos sovint va de la mà del tractament hormonal o de la transformació quirúrgica:

TF- *"Ahora me veo mejor, no sé si es cosa de la mente o qué, pero sigo teniéndole asco, pero menos que antes. El hecho de no tener barba ya, por el láser, influye mucho, y el hecho de tomar hormonas"* (Entrevista Andrea).

En altres casos, el convenciment inicial de modificar el cos es transforma en una acceptació del cos no modificat:

TM- *"No me trataban como yo quería que me trataran, o sea, me trataban como una chica y mi cuerpo no estaba creciendo como el cuerpo que se supone que tiene un chico. Entonces sí que recuerdo pues una época de odiar mi cuerpo completamente, de... pues no sé, taparme lo máximo posible (...). Y después, no sé, está todo relacionado, cuando empecé a ver que... que igual pues mira, no pasa nada, ¿no? Que puedes ser guapo y no tener barba (ríe) pues también creo que tiene que ver con que tuve una relación muy intensa con alguien que aceptó plenamente quien era y como era mi cuerpo. Entonces, creo que eso me ayudó mucho a aceptar mi cuerpo y ver que no pasaba nada y que podía ser un chico en sociedad y después tener el cuerpo que quisiera a partir de ahí, no sé, tengo un... Poco a poco voy aceptando cada vez más mi cuerpo. (...) Prefiero llegar a un punto en el que yo esté bien conmigo mismo sin necesitar nada más de fuera"* (Entrevista Joan).

A continuació, ens centrarem en els dos processos més freqüents de canvi corporal per a les persones que opten per aquesta via, l'hormonació i les intervencions quirúrgiques, i mostrarem els debats que generen ambdues.

Els efectes de l'hormonació en el cos es noten per l'aparició o afebliment del pèl corporal —el tema de la barba pren molta importància, tant la seva aparició en els trans masculins com la seva desaparició en les trans femenines—, fa més greu la veu dels trans masculins i més fina la de les trans femenines i, on hi ha el debat és, fins a quin punt, afecta l'estat emocional. Algunes persones asseguren percebre un canvi de comportament radical amb l'hormonació:

TM- *"Yo era de mucho llorar y de lágrima fácil, y desde hace dos años que empecé, creo que he llorado 3 o 4 veces y ni de lejos con la misma intensidad ni duración —parece que estoy hablando de una erección o algo así XDD—"* (Fòrum de trans masculins).

Resulta interessant l'analogia entre el fet de deixar de plorar i l'erecció, que ens pot donar la mesura en què l'excita —d'una forma específicament masculina— el fet d'haver perdut un tret que associa a la feminitat.

En contraposició, hi ha qui indica que el canvi no es deu a l'hormonació, sinó que és conseqüència dels canvis físics —en sortir barba, per exemple, els trans masculins deixen de ser tractats com a dones— i per l'efecte simbòlic que genera estar prenent hormones:

TM – *"Hay mucha leyenda urbana sobre esto (...). Que cuando te hormonas vas a ir súper cachondo, te van a gustar todas las tías, vas a decir cosas a la gente en la calle porque no vas a poder contenerte, si te encuentras en un mal rollo te vas a tener que partir la cara porque no vas a poder contenerte, bueno... He escuchado cosas muy grandes, pero en realidad yo creo que es guay, es gente que se está conteniendo mucho tiempo y de repente las hormonas es como la liberación, lo viven de ésta forma y ya no hay que contener más. (...) A mí no me pasó nada de esto, pero igual soy un caso excepcional. Yo creo que lo que sí que cambia es que la gente te trata diferente cuando tienes pelo en la cara que cuando no lo tienes, y eso sí que puede hacer que te relaciones diferente con la gente"* (Taller 2 trans masculins).

L'hormonació, entesa per gran part de la comunitat trans com un procés que s'ha de seguir inqüestionablement, pot tenir efectes nocius per a la pròpia salut:

TM- *"Cuando fui a Madrid y conocí a la primera gente que me dio información lo primero que me dijeron fue "vamos a solucionar tu problema, no te preocupes, tenemos tres pasos: puedes ir al psiquiatra y al psicólogo, entonces ya te hormonas y después te operas y aquí se ha acabado tu problema", y claro, de alguna forma interiorizas eso (...). Hasta que tienes tiempo para cuestionar todo eso, y por qué lo haces, y por qué no... De hecho yo me hormoné súper poco, me hormoné un año o incluso menos, y dejé de hormonarme porque pensaba "¿cuánto daño tengo que hacer a mi cuerpo para que los demás me acepten, o me vean mejor, o crean que soy más hombre o menos mujer?" (...). Si te hormonas desde los 21 o 22 años hasta los 80, primero que no hay unos estudios sobre los efectos secundarios de esto, luego que la testosterona es una hormona bastante agresiva, y bueno, daños en el riñón, daños cardiovasculares, te baja la esperanza de vida, el hígado, tumores en la matriz, en los ovarios, en el útero o en todas partes... Tu cuerpo crea dependencia a las hormonas, tienes que hacerte la histerectomía, que es una extirpación de órganos sanos... Yo no estoy tan loco ¿me entiendes? me da igual si no tengo patillas, me da igual si mi voz es más aguda o más grave, pero no quiero hacerme una histerectomía, no quiero quitarme órganos que están sanos porque se supone que no los puedo tener..."* (Taller 2 trans masculins).

Si tenim en compte aquests possibles efectes secundaris de l'hormonació i hi sumem que un procés d'aquest tipus d'uns dos o tres anys pot provocar l'esterilitat, la pressió social que s'exerceix en aquest sentit —executada en part per la psiquiatria i l'Administració, que estableix que la persona ha d'haver estat dos anys de tractament per accedir al canvi d'identitat legal— pren una dimensió alarmant: quin és el preu que han de pagar, en la salut, les persones trans per poder ser acceptades i acceptar-se?

A l'hora de decidir si intervenir-se quirúrgicament i quines operacions dur a terme, no hi entren en joc només aspectes com la relació amb el propi cos o l'opció política de viure entre els gèneres —com els transgèneres—, sinó que també hi intervenen factors com l'elevat cost econòmic de les intervencions, problemes de salut que ho desaconsellen o el fet que les operacions de reassignació genital no estan ben resoltes —molt sovint comporten la pèrdua de sensibilitat sexual—. Aquest darrer factor fa que la majoria de persones trans masculines optin només per la reducció de pits o la mastectomia més que no pas per la fal·loplàstia. Així mateix, les dones trans també opten majoritàriament per implantar-se pits i, moltes d'elles, renuncien a extirpar-se el penis:

TF- *"Si te operan adecuadamente obtienes un clítoris sensible (...). Yo por ejemplo tengo orgasmos, aunque pocos y sin ningún control sobre ellos. Siento que puedo mejorar muchísimo y que mi sexualidad es un 5% de la que tenía antes. Por lo que he investigado sobre el particular, prácticamente un 90% de las operadas no superan un orgasmo mensual, si es que lo consiguen"* (Fòrum de trans femenines).

TM- *"He conocido gente que se ha operado y te dicen que se han operado y que su vida sexual es totalmente una ruina y que sus relaciones se van a la porquería porque sexualmente no están bien, me corta el rollo totalmente, yo a nivel sexual estoy de lo más contento, es verdad, no me corto en nada, ¡y disfruto por un tubo!"* (Entrevista Àlex).

Troben exemples en què la transformació quirúrgica completa pren una importància cabdal fins al punt que la percepció dels possibles riscos que comporta valen la pena:

DI- *"Pensa que és una operació molt arriscada, que et pots quedar tetraplègica o et pots morir. (...) Sí, jo vaig arriscar la vida amb divuit anys. Per ser jo mateixa. Si m'haig de quedar tetraplègica, està clar, demanaré... vaig fer un pas perquè em matessin. A la meva germana, li vaig dir: 'Míriam, jo no vull quedar tetraplègica, ni em vull quedar així. Però vull ser jo mateixa. Jo per viure en un lloc que no és el meu, ho sento, però no vull viure. No seré una reprimida'"* (Taller 3 trans femenines).

Com en el cas dels efectes secundaris de l'hormonació, la darrera citació ens mostra com la pressió —tant d'un mateix com de l'entorn— per tal de fer correspondre el gènere i el cos arriba a l'extrem de maltractar o posar en perill la pròpia vida.

Ahora, l'operació és viscuda com un veritable naixement. Així expliquen dues participants dels tallers l'impacte que els va suposar l'operació:

DI- *"És com un: "Ja estic!, ja estic, aquí estic, ja està", "Ara estic aquí al món" és que abans estava en un altre lloc, no estava aquí, jo."*

TF- *"En el meu cas, jo vaig tenir la sensació de dir: "Ostres! S'ha acabat la vida de prestado". (...) Tenia la sensació aquesta, com si hagués estat vivint la vida que una altra persona m'havia deixat. Era aquella la sensació: "Mira! Ara començo a viure la meua vida" i amb el meu cos i tot!"* (Taller 3 trans femenines).

Les persones que opten per no sotmetre's a la fal·loplàstia o a la vaginoplàstia, consideren que no són necessàries per ser considerats home o dona:

TM- *"Yo era un chico con 16, ahora soy un chico con 22 y seré un chico con 30, y no he estado operado, y ahora estoy medio operado, y cuando me opero del todo ¿qué? Soy un chico, he visto chicos súper masculinos, con su pecho, y con la camisa desabrochada y totalmente tranquilos"* (Entrevista Àlex).

En la mateixa línia, hi ha moltes veus que consideren que l'operació de reassignació sexual està sobredimensionada:

TM- *"En realidad, como cirugía correctiva que es, el cambio es simplemente funcional, y su incidencia sobre la persona afectada es mucho menor de lo que se piensa. Una amiga trans reflexionaba hace años sobre este tema, y sobre si estaría preparada para esa intervención, y llegó a la conclusión —acertadísima, por supuesto— de que estaría perfectamente preparada para la operación, el día en que dejase de considerarla una necesidad"* (Fòrum de trans masculins).

El fet de considerar l'operació de reassignació sexual com un procés que et converteix 'realment' en home o dona, pot acabar generant frustració perquè hi ha molts elements del cos que continuen recordant el sexe amb què has nascut:

TF- *"No es la panacea la operación. Hay personas que incluso operadas se sienten muy infelices, porque cuando se han operado de la vaginoplastia luego dicen "¡Ay! ¡Pero ahora el cuello porque tengo nuez! Que ahora las manos porque las tengo grandes!". Querida las manos sí que no te las vas a poder operar, o la voz no se opera y muchas cosas, tu forma de ser"* (Taller 2 trans conjunt).

El perill està en el fet que les operacions actuin com a pantalla per negar que s'ha nascut amb el sexe contrari al desitjat i que mai no es podrà arribar a ser un home o una dona no trans. Per tant, l'èmfasi en les operacions pot ser un impediment per reconèixer, elaborar i acceptar la pròpia trajectòria vital:

TF- *"Tienes características propias de la transexualidad, no asumir este hecho es lo que suele crear muchos complejos en gente que quiere pasar por biológica y ven que no dan la talla. ¡Hay que asumirse!, la vida es la que te ha tocado, en tu caso y en el mio la vida de una mujer transexual. (...) No sólo eso, no existe proceso que empiece aquí y acabe allá. (...) Existen múltiples formas de vivir la feminidad o masculinidad y no van agarradas a una cirugía concreta. (...) Yo me reivindico mujer, me reivindico trans y me reivindico chica con pene. (...) Puedo entender que a algunos no os gusten las etiquetas, pero no olvidéis que gracias a éstas y a la dignidad de quien las ha paseado sin complejos hoy día podéis decidir qué camino tomar sin que resulte tan nocivo. (...) Si como tú dices no debe salir la etiqueta, ¿cómo se lucha por los derechos de la transexualidad?"* (Fòrum de trans femenines).

El fet d'operar-se o no fer-ho genera debats molt encesos dins de la comunitat trans. La pressió dins de la mateixa comunitat per operar-se —que se suma a la del discurs mèdic oficial sobre el tema— genera reaccions enceses de resposta, especialment entre les trans femenines:

TF- *"No te operes, si puedes evitarlo! Evidentemente se siente menos. Quienes dicen lo contrario mienten como más tarde descubrirás por ti misma, por poco que trates con ellas. Es duro admitir que una es totalmente frígida y asexual, pero es lo que produce que te corten el rabo. (...) Yo he conocido a montones de operadas en el Campo y todas acaban mal de la cabeza. (...) Y las que dicen que disfrutan... Cosa de psiquiatras. Basura hay en todas partes. Rodéate de basura y te llenarás de mierda"* (Fòrum de trans femenines)¹⁷.

TF- *"Muchas operadas os pensáis que formáis parte de una casta, os sentís justificadas por dicha operación que, no te engañes aunque muchos no lo sepan, es una chapucilla. La cirugía no te ha dejado 'como una mujer' si es que para ser mujer una tiene que quedar frígida —asexual si prefieres—. Y aunque sí hubiera sido perfecta como todas quisieramos no por ello eres diferente de nosotras, las que no hemos querido operarnos"* (Fòrum de trans femenines).

Com a conseqüència del que hem relatat fins ara, ja es pot intuir que la relació d'una persona trans amb el cos té especificitats. Per exemple, pot conduir a una major observació del mateix:

DI- *"He anat veient canvis i m'he anat sentit bé, i és molt progressiu, és molt lent, però jo cada dia em mirava al mirall... Cada dia de la meua vida em mirava al mirall i... bé, encara ara, em miro al mirall... I, o sigui, et tornes molt exigent, o sigui, busques molt més que no se't noti... I ja, amb el temps, vas veient que pots viure tranquil·la, que no cal tant, ets una dona"* (Entrevista Sònia).

17 Quan parla de "Campo", la internauta es refereix al Camp Nou, al voltant del qual hi ha una zona d'exercici del treball sexual.

Altra vegada, un aspecte de la transsexualitat revela processos que són comuns a la resta de les persones, en aquest cas es tracta del cos com a quelcom construït. Per a Patrícia Soley-Beltran (2007), el procés de transsexualització contribueix a fer evident com totes les persones intervenim sobre el nostre cos per tal de masculinitzar-lo o feminitzar-lo. En depilar-nos, deixar-nos barba, modelar-lo, en escollir la roba que portem o moure'l ens estem definint com a homes o com a dones.

En la citació següent podem veure que la relació amb el propi cos és com la d'un artista amb la seva obra, com a una cosa externa a un mateix i amb la qual s'hi té un vincle libidinal:

TF- *"Hace medio año me encontraba en la maravillosísima playa nudista del Inglés (Las Palmas) en pleno baño solar, con mi escultural y reorganizado cuerpo y sus encantos varios al sol. ¡Ay que gracia ver las caras de disimulada aquiescencia! ¡El rictus maldisimulado producto del estupor ante la contemplación de mis virtudes físicas! (...) Mientras me disponía a recoger mis cosas, servil se acercó el muchacho de los helados, un canarión que aggggg. (...) Le invité a revolcarse con mi cuerpo serrano que tanto decía le gustaba"* (Fòrum de trans femenines).

La forma de relacionar-se amb el cos d'aquesta internauta és clarament propera a la definició de narcisisme segons Freud, que defineix com a *"conducta por la cual un individuo da a su cuerpo propio un trato parecido al que da al cuerpo de un objeto sexual; vale decir, lo mira con complacencia sexual, lo acaricia, lo mima, hasta que gracias a estos manejos alcanza la satisfacción plena"* (Freud, 2000: 71).

La identificació amb les persones que consideren referents per construir-se com a homes o com a dones pot contenir part de desig sexual:

TF- *"Yo cuando estaba haciendo el cambio, yo sentía cantidad de admiración por las tías biológicas, las mujeres. Casi tuve una fase de semi ambigua de casi no saber si era sexual el deseo que sentía o era admiración. Yo veía una tía arreglada o una tía trabajadora y sentía respeto, de verdad (...)"*

TF- *"Yo me acuerdo de estar de chico, superarreglado y estar hablando con una chica y pensar me encantaría ser como tú y la tía pensando que vamos a ligar y tú entonces: no, no, creo que te has equivocado"* (Taller 2 trans femenines).

Els canvis físics, però, no porten automàticament a saber comportar-se com homes o dones. En la citació següent, un noi trans respon al missatge d'un altre que explica que ha començat a viure en masculí i no sap com comportar-se. La citació té l'interès de mostrar com s'experimenta aquest procés d'aprendre a viure com home:

TM- *"Hay una serie de señas de identidad, en los grupos, tanto de chicas, como de chicos, que se transmiten y se aprenden por el camino, cuando estabas con las tías, de tu edad... no quisiste aprender sus 'mañas', no pertenecías, ni querías pertenecer a ese grupo. Y no estuviste entre tíos como uno más, así que nadie te ha enseñado los ritos... de tu grupo... Eso es lo que te hace sentirte fuera. Si te quieres integrar, simplemente observa, aprende 'el lenguaje' y aquello que no te haga sentirte mal, puedes imitarlo... Pero entiende, que es normal, y que muchos chicos, ya con tu edad, huyen de los ritos iniciáticos y prefieren ser ellos mismos, pasando por 'raros' —el empollón, el tímido, el excéntrico...— simplemente observa y encuentra tu lugar, aprende a ser tú mismo y a hacerte respetar. No pienses que eres diferente por ser transexual, y te sientas inseguro por ello... eres diferente, porque eres único, siempre has sido un hombre, no lo dudes... tan hombre como cualquiera de ellos... pero un hombre diferente. Piensa en si fueras inmigrante, sentirías lo mismo, piensa en si todos son de colegio público y tú llegaras de uno privado, sentirías lo mismo...y es más...el primer año en un centro, TODOS al principio piensan y sienten lo mismo, salvo los que coinciden varios que ya se conocían. NO ES POR SER TRANSEXUAL... ES POR SER NOVATO!!!!!"* (Fòrum de trans masculins).

3.1.4. La psiquiatrització de les persones trans

La psiquiatria, com hem vist a l'apartat 1.1.2., juga un paper fonamental en la regulació de la transsexualitat, ja que l'estableix com un trastorn psíquic. En aquest apartat el que abordarem no és el paper de psicòlegs i psiquiatres en relació a les persones trans, sinó l'experiència que tenen les persones trans que viuen aquests procediments. Ens centrarem en la Unitat de Gènere de l'Hospital Clínic de Barcelona, un dels centres de referència estatals en la matèria i per on han passat pràcticament totes les persones trans entrevistades i que han participat als tallers. Des d'aquesta Unitat es porta a terme un seguiment psiquiàtric i psicològic, s'organitzen grups d'ajuda mútua, es controla el 'test de la vida real' —durant el qual la persona ha de demostrar que viu segons el gènere sentit durant uns mesos abans d'iniciar el procés d'hormonació— i es

diagnostica l'anomenat 'trastorn d'identitat de gènere', que permet iniciar tant l'hormonació sota la revisió d'un endocrí, com les intervencions de reassignació sexual.

El tractament que es dona a les persones és diferent depenent de si s'adapten més o menys a una definició determinada de què vol dir ser transsexual: en funció d'això, serà més o menys llarg el seguiment psiquiàtric i psicològic que cal passar abans de rebre el permís per hormonal-se. Eventualment, aquest permís es pot arribar a denegar si es considera que la persona no compleix uns certs requisits¹⁸. A una persona intersexual, per exemple, se li dona prioritat:

DI- "Jo en començar, va ser molt ràpid, en el meu cas. És bastant injust, però vaig passar preferent, per davant de tothom, simplement per com era el meu cromosoma. És així de patètic, però és així. I jo vaig passar molt ràpid, a mi em van començar de seguida a donar hormones femenines i tota la pesca. I vaig deixar d'anar ja als psicòlegs i als psiquiatres, perquè com que era una cosa evident no m'havien de fer tants informes. Ja me'ls van fer, però va ser tot molt ràpid. Perquè com que ja tenien estudis genètics i era una evidència" (Taller 3 trans femenines).

L'obligatorietat d'un seguiment psiquiàtric, al final del qual s'emet el certificat que permet continuar el procés, genera divisió d'opinions entre la comunitat trans. Hi ha qui considera que això implica tractar les persones trans com a malaltes mentals i, alhora, dona massa poder als psiquiatres per decidir sobre les seves vides. És per això que s'advoca per formes no psiquiatritzades de fer el seguiment dels processos:

TM- "*Yo lo que propondría es que si alguien quiere tomar hormonas que vayan al endocrino directamente y que si se quieren cambiar el nombre que haga el trámite en el registro civil, y que todos los demás, cuando queramos la opción de ir a un psicólogo o a un psiquiatra, que tienes la opción de poder hacerlo. Y que si nosotros tenemos que pasar por el psicólogo o el psiquiatra para saber si se es hombre o mujer, pues que entonces que también lo tenga que hacer todo el mundo. (...) Como cualquier cirugía estética que pasa por la seguridad social, pero te hacen un examen para certificar que no tienes una enfermedad mental, pero el problema es que lo que te certifica es que tienes un trastorno de la identidad de género, te están diciendo: "Sí, estás mal de la cabeza". (...) Y si, en tu caso, la señora doctora no lo tiene claro, pues vete tú a saber, porqué no es su día, o porqué le parece que no tienes que llevar ese pelo tan largo, ella qué tiene que juzgar lo que tú vas a vivir cuando salgas de esa puerta. ¿Por qué la psicóloga tiene que juzgar tu sexualidad? (...) ¿Por qué ella tiene que tener ese poder?"* (Taller 2 trans conjunt).

Altres persones, si bé poden estar d'acord amb la crítica a la psiquiatrització, consideren que sí que és necessari el seguiment psiquiàtric o psicològic pel caràcter irreversible de l'operació i per poder minimitzar les situacions de rebuig que puntualment es produeixen —tot i que el seguiment psiquiàtric no sempre ho pot evitar—:

TF- "*Es que es una cosa que es irreversible. Es que si te operas de cambio de sexo puede... darse el caso de que alguna se haya operado y luego se haya arrepentido. Para evitarse ese caso, y lo hacen un poquito para curarse en salud (...). Jo conec noies que un cop han tingut el certificat psiquiàtric s'han operat i després han tingut la síndrome de l'amputació, y les has quitado los senos y después se han quedado con lo puesto"* (Taller 2 trans conjunt).

En molts casos són les mateixes persones trans o els seus familiars les que volen un dictamen mèdic:

TM- [En el Clínic] "*me ayudaron, me ayudaron bastante... ayudaron más a mi madre, porque (...) mi madre necesitaba saber si era transexual o no... Y desde que se lo dijeron se quedó tranquila"* (Entrevista Marc).

La intervenció següent critica precisament aquesta dependència vers els dictàmens psiquiàtrics per acceptar-se i decidir què fer:

TF- "*Si uno hace aquello que siente, ¿qué necesidad tiene de ayuda de pruebas pseudocientíficas para determinar su transexualidad? Parece Pablo que necesitas que alguien ajeno a tí te diga lo que tienes que hacer, quien eres, qué eres, como tienes que actuar, comportarte, etc. (...) Colateralmente a este sentimiento, se abriga la esperanza de que por prescripción médica uno se vea obligado a convertirse en mujer. "No es culpa mía"... siente uno como excusa. Me lo ha exigido el médico que me ha dicho eres así y tienes que hacer esto"* (Fòrum de trans femenines).

18 Entre l'any 2000 i mitjans del 2006, 252 persones van anar a la Unitat, de les quals 230 van ser diagnosticades (Gómez *et al.*, 2008). El que no sabem és què va passar amb les altres 22, si se'ls va denegar el certificat o van abandonar el procés per altres motius.

El fet que la possibilitat d'hormonar-se i operar-se depengui del psiquiatra, dificulta que es generi una relació pròpiament terapèutica, ja que la persona trans habitualment és conscient de què ha de dir per tal d'aconseguir el seu objectiu:

TF- *"Mmm al principio [la experiencia en el Clínico fue] buena. Quieras que no se agradece que te aclaren y que aclaren a tus padres. Ahora ya no tanto porque parece que quieren controlar tu vida, como si fueras un enfermito que no sabe qué hacer. (...) A mi me ayudó muchísimo hablar con chicas trans por msn porque veía que casi todo coincidía. Y cada sesión a la que iba, acudía con más seguridad sobre lo que era y sobre mi objetivo, que era conseguir el tratamiento hormonal. Al final las vi más como una barrera que como una ayuda, pues si ellas no decían que necesitaba el tratamiento hormonal no lo tendría de forma segura, controlada por un endocrino (...). Sentía que tenía que convencerlas de algo que yo tenía seguro, tenía que dar las 'respuestas correctas' a sus preguntas para poder tener hormonas. (...) Es indignante que mi felicidad dependa de otra persona, dependa de que esa persona tenga claro lo que yo soy. (...) Te sientes como manipulada y te hace sentir enferma (...) personalmente creo que muchas [de las transexuales] (...) creen que las psicólogas saben más de transexualidad que nosotras y nosotros que lo vivimos"* (Entrevista Andrea).

Un dels elements que genera incomoditat i sensació de ser tractat com un malalt són els plantejaments dels extensos tests psicològics que han de respondre:

TM- *[En los test del Clínico te preguntan] "¿Has jugado con muñecas o con balones? ¿Es que no puedo jugar con muñecas y con balones?, en el test me preguntaron "¿Matarías a tus padres?" ¿Qué pasa, que para ser trans tienes que matar a tus padres?, pues no. De hecho, todo esto lo hablé y algunas preguntas las contesté de tal manera que ponía mi opinión al lado y ponía esta pregunta, para que me llamaran y me preguntaran en esta pregunta "¿por qué has puesto esto?". Es que hay unas preguntas absurdas... Que vengan y me expliquen por qué han puesto estas preguntas"* (Entrevista Alex).

Alhora, la queixa de sentir que els responsables de la Unitat de Gènere volen controlar aspectes privats de les seves vides, també és present en bastantes de les persones que han estat pacients de la Unitat:

TF- *"Jo hi he anat molt, a psicòlegs, i la relació bé, molt bona i tal, però sempre m'ha donat la sensació que tenen el "matxaque" aquest que t'has d'operar. I jo hi ha hagut moments xerrant-hi que he tingut la sensació que m'estaven pressionant perquè m'operés (...) hi ha hagut moments que tenia la sensació que m'estava afectant i m'estaven pressionant i això em superava... I pensava, "jo tinc l'edat que tinc, però si això ho fan també amb una noia de 16 anys?", no ho sé..."* (Taller 3 trans conjunt).

TM- *"Pues yo lo viví al final como un chantaje, porque yo quería que me hicieran los papeles para poder hormo-narme y tener el control endocrinológico, y tenía que ir allí, y de alguna forma te fuerzan a ir porque si no obtienes ese papel no puedes conseguir hormonas, e ir dos veces al mes es como que al final te acabas sintiendo enfermo, quieras que no... Si dos veces al mes tienes que ir a un hospital a hablar con una psicóloga... Por muy fuerte que seas, por mucho que quieras no crértelo, al final te afecta. (...) Me obligaron a decírselo a mis padres antes de hormonarme, y era mayor de edad. (...) Luego querían que los llevase al Clínico y yo les dije que de ninguna forma. (...) Para mí era un poco cuadro si mis padres se lo habían tomado bien decir "y ahora mañana vamos a ir al Clínico, os lo habéis tomado bien, pero mañana vais a ver que soy un enfermo, vamos al Clínico a ver a una psiquiatra", no, yo me cerré en banda con esto, y fue cuando ya me dieron los papeles y me cabré muchísimo con ellos"* (Taller 2 trans masculins).

3.1.5. La vergonya que aïlla

Com ja hem plantejat prèviament fent-nos ressò d'unes paraules de Sartre: la vergonya aïlla. Això, que és cert per a qualsevol grup social estigmatitzat, es compleix en les persones trans però és matisable en relació a lesbianes i gais, ja que estan vinculats entre ells, encara que sigui només per l'atracció sexual en base al qual és més fàcil construir relacions d'amistat o de solidaritat.

Pel que fa a les relacions de lesbianes entre elles i de gais entre ells, cal apuntar diferències sobretot entre les persones que viuen a ciutats amb locals d'ambient i les que viuen en ciutats més petites o en pobles. A Barcelona i, en menor mesura, a Tarragona, ciutats grans i que compten amb locals d'ambient, tant gais com lesbianes tenen més relació amb persones del seu mateix grup i, de forma bastant generalitzada, els gais perden les seves relacions amb nois heterossexuals. A les comarques de Girona i als pobles allunyats de Barcelona, en canvi, se sol produir una major integració entre persones heterossexuals, gais i lesbianes, tal i com destacarem més endavant.

Pel que fa als amics del mateix grup, en alguns casos es produeix la sensació que és amb qui es pot 'ser un mateix', que es poden compartir aspectes que no es comparteixen amb les amistats heterossexuals.

Això és així fins al punt que a vegades es considera aquestes amistats com una família:

G- "Jo crec que per a mi [el meu grup d'amics gais és com una família]. Sempre ho he dit, per a mi és més important la meua família d'amistats que la de sang, no?, encara em sentiran, no, ja ho sap la meua mare (riu). És degut a això... la meua mare sap que aquesta família té un paper i que la meua família de sang té un altre paper" (Entrevista Àlvar).

Aquest fenomen, però, no és tant generalitzable com ho entenen Eribon o Viñuales (vegeu 1.3.1.). Sovint, les amistats lèsbiques o gais juguen un paper més superficial —per exemple, només per anar de festa—, però no substitueixen, sobretot en el cas de les noies, les amistats prèvies amb qui es comparteix una trajectòria vital que les uneix més que les més recents relacions amb altres lesbianes.

Pel que fa als locals d'ambient lèsbic i gai, per a molts, descobrir-los implica un canvi en la seva vida: suposa la possibilitat de conèixer altres lesbianes i gais en un entorn on ja no se senten diferents, únics. Una de les crítiques que rep l'ambient, però, és que és frívol, que no dóna lloc a relacions duradores:

G- "*Hablando claro, el mundo gay es un mundo muy frívolo, o sea, realmente, amistad de verdad, no hay. A menos que tú tengas más profundidad con ese tipo de gente y quedes con ella para tomar un café, para ir al cine, para hacer otro tipo de cosas... No hay amistad más que: "Salimos de fiesta, me presentas a chicos, me meto coca"... ¿sabes? (...) yo creo que el mundo gay es muy promiscuo y muy vicioso. (...) Yo creo que es como un círculo que te va absorbiendo y si tú mismo no tienes claros tus valores y lo que quieres, al final te dejas llevar y te absorbe (...) Pero hay mucha gente que cae en el mundo del cancaneo, es el rollo de ligar a lo mejor en parques, cruising... También hay mucha gente que cae en ese círculo. Si lo quieres utilizar como "me apetece sexo y ya está" bien, pero es que hay muchísima gente que cae en la cúspide de sentirse sola, vacía y utiliza eso para llenar sus sentimientos*" (Entrevista Sergi).

Una altra de les crítiques és que acaba sent un gueto amb les seves pròpies regles, que poden resultar opressives:

G- "Jo, per exemple, entenc que el gueto és necessari, ho entenc, a mi m'ha ajudat lo gueto. Però és clar, tu vas al gueto i t'encultures d'una manera molt clara, o sigui ets gai i tens valor com a gai si tens entre 18 i 35 anys, a partir d'aquí... ets una merda. És que ja no ets ni gai, ni persona. I, a part, l'heterofòbia es crea dins del gueto. Llavors, jo crec que això és molt pitjor que l'homofòbia que ens ve de les dretes o de la cultura que hem rebut" (Taller 4 gais Girona).

La crítica de l'ambient com un gueto és qüestionada per la intervenció següent al Fòrum de lesbianes i gais, en què s'argumenta que la majoria de persones heterosexuales tenen entorns més homogenis i guetificats que els gais i les lesbianes:

G- "Jo, pel fet d'haver militat en associacions gais i anar per l'"ambient", he pogut conèixer gent de diferents nivells educatius, de diferents classes socials, de diferents orígens geogràfics. Molta més varietat que la gent que vaig conèixer a la universitat, així que quin dels dos llocs és el gueto? Als dos llocs he gaudit molt, però si m'hagués quedat només amb la gent que vaig conèixer a la uni, no hagués conegut la varietat de gent que he conegut. A la uni no trobes, per exemple, gent que només té el graduat escolar ni immigrants il·legals ni gent que no sigui de la teua edat. En canvi a l'"ambient" sí, trobes gent molt diferent a tu —a vegades l'únic en comú que teniu és l'homosexualitat— i això, curiosament, et fa ser més obert, conèixer altres punts de vista i et fa créixer com a persona" (Fòrum de lesbianes i gais).

En relació al *cruising* —anar a zones públiques per lligar amb altres nois amb qui mantenir relacions sexuals habitualment anònimes—, només hem trobat un noi que hagi reconegut haver-hi anat, la resta, per diferents motius, ho rebutja —per por a possibles agressions, perquè no li agrada el sexe anònim, per por a "viciar-se"...—.

G1- "Està clar que com a rutina... o sigui, al final és dolent perquè l'únic que fa és baixar-te encara més l'autoestima i no acceptar-te tal com ets..."

G2- "Bé, a mi m'han dit que això vicia més que les drogues."

G1- "Jo ho he fet algunes vegades i, sincerament, tampoc no, o sigui, és molt respectuós, igual que les saunes o... vull dir ningú se't tira al damunt ni has de fer res que no vulguis fer. Més que res és lo morbo que això pot arribar a donar, i *después* ja "*adiós muy buenas*", ni el nom ni res... és lo morbo. Jo reconec que si agafes una dinàmica així... com a persona, finalment, no és positiu. Igual que no és positiu viure en l'ambient de nit i viure només de nit" (Taller 4 gais Girona).

Resulta sorprenent que no hi hagi gaire relació entre lesbianes i gais. Hi ha força gais i lesbianes que no tenen cap persona propera lesbiana i gai, respectivament, de manera que podem afirmar que el distanciament entre els dos grups a nivell de relació és força acusat. La majoria de gais i lesbianes no tenen ni han tingut cap contacte amb una persona trans, les úniques excepcions són les persones que han estat activistes i que, per aquest motiu, han tingut relació amb persones trans. Tot i això, hi ha força trans heterosexuales —sobretot transgènere— que surten a locals d'ambient perquè s'hi senten més còmodes que en llocs heterosexuales, on els rols masculins i femenins estan molt marcats i perceben més transfòbia.

En preguntar a les lesbianes com veuen els gais, en principi solen evitar posicionar-se o argumentar que cada persona és un món i que no es pot generalitzar. Indagant una mica més, algunes noies afirmen que veuen els gais com a 'locas', que els agrada molt la festa —almenys en la seva joventut— i que no tenen capacitat de compromís —“tinc un amic que no pot estar més de tres mesos amb una persona” (Taller 4 lesbianes Girona)—. Entre els gais, l'opinió majoritària és que les lesbianes són més emocionals i solen estar en parella estable.

En preguntar-los sobre els motius que distancien lesbianes i gais, els participants dels tallers argumenten que una de les barreres és la misogínia d'alguns gais i l'odi als homes d'algunes lesbianes:

G- “Tant lesbianes com gais, n'hi ha que cap al sexe contrari físic no... Jo, per exemple, he escoltat, d'anar en determinats ambients i tíos que entren a un local i diuen “*uy venga vámonos que aquí huele a chocho*”. Hi ha gent que és així molt misògina” (Taller 1 lesbianes i gais Barcelona).

En la mateixa línia es van expressar en un dels tallers:

L- “*Hay mucho gay misógino y bollera antihombres*, i això és el que a mi em ratlla més, podríem ajudar-nos. I m'ho he trobat, i és de les coses que més em violenta, molt més que un pare de família de l'Opus que em mira malament, és conèixer un tio gai que està currant amb mi i és que no m'aguanta (...) per ser dona.”

L- “Jo vaig sortir amb una noia quan en tenia 19 i em va xocar molt i molt que no podia suportar els homes heterosexuales, que no els podia ni veure, ni es relacionava amb cap, i em va semblar una salvatjada tremenda” (Taller 1 lesbianes Barcelona).

En alguns casos, això, juntament amb els estereotips, obstaculitza la relació entre els dos grups:

G- “*Yo me llevo muy bien con las chicas en general. Y con algunas lesbianas en particular. Lo que pasa que el fenómeno lesbiana es inentendible. No hay quién las entienda, te lo juro que no. Hago por entenderlas pero... yo no soy lesbófobo, aunque a veces me tilden de lesbófobo. (...) Yo tengo amigas, ahora en este momento tengo una chica que se llama Débora que es súper-maja, pero está como una cabra, pero es la anti-lesbiana. Me cae súper bien porque no tiene, para nada, comportamiento de lesbiana. (...) Actitudes en plan... “Somos lesbianas y vamos con lesbianas”. (...) Y van entre ellas... es como que sólo van entre sí mismas*” (Entrevista Sergi).

Troben dues posicions molt diferenciades per part dels trans respecte a la relació amb persones del propi grup: per a alguns —majoritàriament trans masculins— és molt important la relació amb altres trans, mentre que altres —sobretot dones— o no han tingut mai relació amb altres trans o aquesta s'ha circumscrit exclusivament al període inicial d'acceptació. El rebuig al grup està relacionat amb el rebuig a un mateix, tal i com mostra la citació següent:

TF- “*(...) empiezo a tener miedo de mi propia transexualidad y de la gente trans, que cada vez me parece menos sincera y más dada a autojustificarse. Yo no quiero ser trans. Quiero ser mujer que es como me siento, y normal como el resto de mujeres. No quiero que dentro de 15 años la gente me señale como un bicho raro, o que me tengan que tratar bien por un tema de educación*” (Fòrum de trans femenines).

La insistència en la voluntat de desvincular-se del grup d'iguals, tal com hem apuntat, és pròpia de qualsevol grup estigmatitzat. De fet, qui representa una certa excepció dins d'aquesta lògica són els gais i les lesbianes, per a qui la tendència al rebuig del grup es veu compensada pel vincle d'atracció sexual que els uneix.

3.1.6. Relacions virtuals

Entre les persones entrevistades i participants als tallers hi ha un alt ús d'Internet. Probablement, en aquest aspecte no es diferencien respecte la gent de la seva mateixa generació, el que sí que succeeix és que, en part, se'n fa un ús específic. Sobretot en els primers anys, quan tenen dubtes sobre la seva sexualitat

o identitat de gènere, per a molts serveix per demanar consell, compartir experiències i conèixer altra gent en la mateixa situació. Les persones trans comparteixen consells sobre l'hormonació, les operacions, trucs de com amagar-se els pits o com dissimular la barba, etc. La xarxa permet trobar espais variats on dirigir-se per buscar consell, trobar parella, fer amics, informar-se o buscar sexe esporàdic. Als joves trans que estan en període de transició o que no se senten a gust amb la seva imatge, Internet els permet conèixer gent sense que l'aspecte o la veu denotin que són trans.

La pràctica de conèixer gent per Internet és molt desigual entre els gais i les lesbianes que han participat a la recerca: algunes persones tenen una percepció negativa de conèixer gent per aquest mitjà, altres ho fan puntualment i amb precaució —no queden amb la persona si no hi han estat en contacte virtual un cert temps—, mentre que hi ha gent que ho pren com una pràctica habitual. Dos dels aspectes negatius que critiquen els gais és que, la majoria de vegades, la gent només busca sexe esporàdic, que es dona molta importància a la imatge —que és 'un mercat de carn'— i que no saps amb qui estàs parlant realment: "no sabes quién es, si es un tío, si es una tía, si es un perro, si es una vaca..." (Entrevista Sergi). Entre les lesbianes, en canvi, s'observa que sovint busquen amistat a la xarxa i arriben a crear comunitats virtuals que poden donar lloc a trobades presencials.

Per algunes persones lesbianes, trans i gais Internet és o ha estat cabdal en alguns moments de la seva vida. Aquest és el cas d'aquesta noia trans que declara:

TF- "Uff ha sido mi salvación. Gracias a Internet tengo toda la información. Sin Internet seguramente no habría iniciado el tratamiento hormonal porque aún no me aclararía ni lo que soy" (Entrevista Andrea).

En Marc, per exemple, va entendre què volia dir ser trans masculí a partir de veure-ho en una pàgina web: per primer cop va sentir que hi havia una categoria que li permetia donar sentit a la seva experiència. Internet, però, no ha jugat un paper tan cabdal per a tothom i cal anar amb compte a l'hora d'exagerar-ne l'extensió de l'ús. Per exemple, un noi gai entrevistat sobredimensiona l'impacte que ha tingut en les relacions socials:

G- "Abans els amors duraven tota la vida. Ara no, ara duren setmanes, mesos, per què? Perquè tens Internet, etc. Tens tantes facilitats que, i a part, la societat en general, no només els homosexuals, s'ha tornat una societat molt més egoista i molt més consumista, per tant, nosaltres també, i la gent no vol problemes, la gent avui en dia, vol bons moments, no vol complicacions, ho vol tenir fàcil. L'esforç ha baixat en la balança de la vida" (Entrevista Àlvar).

Parlem de sobredeterminació perquè es pren Internet com a factor principal de canvis socials que tenen causes més profundes. Com hem vist a l'apartat 2.2.2., alguns autors també exageren el paper d'Internet en el pas de la modernitat a la postmodernitat.

Revisem ara els aspectes que hem plantejat a l'apartat 2.2.2. En primer lloc, apuntar que va emergir l'advertència del perill de l'excés d'informació —dificultat per trobar informació rellevant i per distingir entre la que és fiable i la que no ho és, sobretot la que està relacionada amb els processos de transsexualització— i es va alertar dels fòrums on s'intercanvien consells:

G- "Hem de vigilar perquè hi ha fòrums on les contestacions que donen són molt greus. No és que els fòrums siguin... a vegades li estàs creant una ansietat... Els han de gestionar els professionals. No ho ha de portar gent que té nocions o experiències, perquè hi ha gent que et diu que està a punt de suïcidar-se. El que no pot ser és que tu aconsellis a una persona que ho està passant malament. En els fòrums s'ha de saber discernir molt bé com actuar i saber el que es pot dir i no. S'ha de fer per professionals i hauria de ser públic" (Taller 4 lesbianes i gais Girona).

Pel que fa a la relació entre les realitats *on-line* i *off-line*, queda clar que es tracta d'una frontera molt fluida però gairebé sempre es prioritza la dimensió *off-line*: sovintegen les quedades presencials d'internautes, la gent que es coneix per Internet se sol plantejar com a horitzó trobar-se cara a cara i, de fet, en els fòrums que estan creats per associacions, es produeix una retroalimentació entre el fòrum i tasca presencial —sorgeixen idees per campanyes, s'organitzen reaccions a actes homo/transfòbics—.

Finalment, en relació a si la xarxa pot generar un espai d'afectivitat i de compromís, els fòrums analitzats ens mostren que sí: es crea un clima de confiança que genera un ambient favorable per compartir vivències molt íntimes i és un espai de compromís afectiu i de suport moral basats en el fet que els lectors han passat històries similars, fet que facilita l'empatia.

3.1.7. “Tens sort, avui veuràs el món”

Un aspecte amb força presència en els fòrums de trans, és el de la parella. Entre les persones trans hi ha sovint la percepció que els és difícil trobar-ne:

TF- *“Es extrañísimo que un hombre “normal” a los ojos de la sociedad se fije en una mujer transsexual de forma sincera. Por supuesto que hay excepciones para toda regla. Es cierto también que las chicas transsexuales proyectan una feminidad y dulzura que obviamente atraen a los hombres, pero como dije antes, una relación sincera/ duradera entre ambos es casi imposible”* (Fòrum de trans femenines).

TM- [En el instituto] *“tuve un par de rollos, pero ocultos, todos escondidos. La verdad es que muchas dicen que han llorado por mí. Sí que las recuerdo con cariño. Algunas me han dicho: “Es que yo te quiero tal y como eres, yo sí que te quiero así, pero mis padres, es que la gente... es que la gente”. Y, claro, era un cambio y corto muy exagerado y más en esa época, 15, 17. Era duro, era duro”* (Entrevista Àlex).

Tot i això, trobem nombrosos exemples de persones que se senten atretes específicament per persones trans, o per a qui no té importància si ho són o no:

TM- *“Para mí estar con Eli, fue el hecho de vivir con alguien, salir de la mano, ir al parque, besarme con alguien en medio de la calle y que nadie me dijera nada. A ella le daba igual, y a mí también me daba igual. Hay veces que llevaba el pelo muy corto, había un punto en que parecíamos homosexuales, dos chicos, pero me daba igual, estábamos bien, nos hacía gracia pensar que en el fondo los dos éramos mujeres, pensaban que éramos dos tíos. Fue bastante cachondo”* (Entrevista Àlex).

Un tema que genera molt debat és quan i com explicar que s'és trans quan s'ha conegut una persona amb qui es vol tenir una relació sexual o de parella:

TF- (...) *“ese rollo de avisar al colega: “Que aquella no, que aquella no es una mujer”. Joder, es que le estoy gustando igual, igual quiere irse conmigo precisamente por eso.”*

TF- *“A mi m'ha passat d'estar a una discoteca, amb un noi que m'agradava i vénen els seus dos amics en plan revoloteando, se va con ellos y luego vuelve y me dice: ‘Oye, que me han dicho que tú no eras una tía!’”* (Taller 2 trans conjunt).

Hi ha trans que consideren que no tenen per què donar explicacions, com per exemple aquest noi transgènere:

TM- *“En la discoteca... te lías con alguien, todo va bien, y entonces pues te vas a casa, o a otro sitio, te vas al campo a follar con la otra persona, y entonces la gente tiene como un sentido de “ahora le tengo que decir que tal...”, y yo pienso a ver, si esta persona tiene en la cabeza que sólo hay hombres y mujeres, es problema suyo, porque eso no es una realidad... Es una realidad que se inventa y que quiere justificar, pero bueno, ya está bien que algún día se lo encuentre, entonces yo no digo nada... (...) Con gente que no conozco también lo he hecho y no ha pasado nada, pero si se ponen bordes... o sea, si en tu cabeza está que los hombres tienen polla y que las mujeres tienen coño, y que sólo hay hombres y mujeres y que siempre que te acuestas con uno de los dos te vas a encontrar un cuerpo que tú ya estás creyendo que va a ser así, es tu puto problema, es una realidad que te inventas, entonces, tienes suerte de que hoy vas a ver el mundo, tío, en realidad no es así, ¡date cuenta!”* (Taller 2 trans masculins).

Algunes lesbianes se senten atretes per trans masculins, a vegades, però, s'acaba produint un conflicte quan el noi trans vol avançar en el procés de transsexualització. En el Fòrum de trans masculins, per exemple, trobem el cas d'un noi que es veu en la situació d'escollir entre continuar amb la seva xicoteta o tirar endavant el canvi corporal. L'Àlex, per la seva banda, té l'experiència de sentir-se desitjat per nois gais:

TM- *“Tu sales de fiesta por un sitio de ambiente y, con cualquier chico gay que hables, para ellos la perfección es un transexual masculino, porqué sobre todo por el físico, lógicamente, por la mezcla perfecta, con sentimientos y la capacidad de poderte poner en el lugar de otros, junto con la masculinidad, sin llegar a ser exagerada, un físico normal, muy penetrable”* (Entrevista Àlex).

En preguntar als joves trans si estarien disposats a sortir amb una altra persona trans, una part afirma que, si s'enamoren de la persona, els seria igual. Altres ho viuen de forma més ambivalent:

TF- *“Jo ho he sentit alguna vegada i és que ho he sentit, per això ho dic... Vaig pensar, però és com si diguessis: “No tinc el nivell adequat, o jo no puc aspirar a tenir una vida normalitzada”. (...) Jo sempre ho he dit: “Yo con un trans o con una trans, nunca!” (...) Ahora, honestamente, pues bueno, no sé, supongo que cuando estás con alguien, si lo quieres no te importa si es así o es así. Yo soy maravillosa, pues habrá gente maravillosa, otro trans maravilloso.”*

DI- "Jo no és una cosa que negui ni no. És que em seria igual, totalment. És que a mi el que m'agraden són les persones i jo em vaig enamorar de la millor amiga, a mi mai m'havien agradat les dones i no m'agraden, però em vaig enamorar del seu ser" (Taller 3 trans femenines).

Entre les persones entrevistades i participants als tallers, hi ha un parell de nois trans que han tingut relacions de parella amb altres trans —en un cas heterosexual i, en l'altre, homosexual—.

El tema de la parella posa de relleu les dificultats, les atraccions, els temors i les transformacions que generen els cossos no normatius i les identitats de gènere que no es corresponen amb els cossos previsibles. Cossos, en definitiva, que qüestionen les fronteres i que provoquen una barreja de sensacions i reaccions.

3.1.8. Imaginant futurs

En preguntar a les persones entrevistades o participants als tallers com s'imaginaven al cap de 10 o 20 anys, les reaccions solien ser d'estranyesa davant la pregunta o, fins i tot, de resistència a contestar. Com que no hem entrevistat gent de la mateixa edat heterosexual no trans, no podem pretendre saber què tenen d'específic les respostes obtingudes i, en quina mesura, tenen a veure amb el fet de ser joves en un moment com l'actual, en què la ideologia del present, de no pensar en el futur està a l'ordre del dia (Bauman, 1992). Tot i això, apuntarem alguns elements que poden ser específics d'aquests grups.

En primer lloc, cal tenir en compte que molts joves trans, lesbianes i gais tenen l'experiència d'un canvi radical recent en les seves vides: descobrir el món de l'ambient, tenir les primeres relacions de parella, viure segons el gènere sentit, tenir amistats trans, lesbianes i gais després d'anys de sentir que eren els únics, estan en el moment de començar el canvi corporal anhelat durant molts anys, de viure les primeres relacions sexuals... Aquests canvis expliquen en part que els sigui difícil imaginar-se com seran en un futur més o menys llunyà. Probablement, es troben en un moment en què les imatges que podien tenir sobre el seu futur s'han esvaït i encara no en tenen de noves.

El rebuig radical a plantejar-se el futur també pot estar relacionat amb la manca de referents o els referents negatius que es tenen sobre la gent gran del propi grup. Els participants, sobretot els gais de Barcelona, tenen la percepció que, a partir dels 30 anys, els homes gais són rebutjats en els llocs d'ambient. Alhora, la imatge que tenen dels homes gais grans, sol ser un home vell que intenta 'fotre mà' a nois joves a *cuartos* foscos, rebent habitualment un rebuig com a resposta. En qualsevol cas, l'imaginarí és negatiu:

P- Com us imagineu potser ja amb una tercera edat, no? Cap als 70 anys?

G- "És una pregunta amb malícia (...) perquè mai saps, no et pots plantejar les coses... no vull ni imaginar-me directament, perquè no sé res de com seré d'aquí als 54 anys... o sigui no em vull imaginar per fora tot arrugat... prefereixo viure la vida ara que sóc jove i ja està i el que tingui ja arribarà." (...)

G- "Jo no hi penso però sí que trobo que la vida quan ets gai i ets vell, costa tot molt més perquè potser en la generació que estem arribarem un bon grapat de gais vells... serà una miqueta diferent però ara, que tot està sortint, veure referents de gent gran que són gais, no agrada, no agrada... A mi mateix, és que... no és una imatge agradable, no sé perquè. Si la vellesa la veig com una cosa trista, que et vas apagant poc a poc i al final, pum, t'apagues... ser homosexual i vell... *no lo sé*... potser és perquè veiem aquests vells corruptors de menors, gais... potser és això el primer que em ve al cap, no?" (Taller 1 gais Barcelona).

En general, les lesbianes i els gais de les comarques de Girona, en els tallers d'anàlisi, van abordar amb més naturalitat el tema de la vellesa, dels geriàtrics i de la por a la soledat, d'una forma diametralment oposada a les lesbianes i, sobretot, als gais del taller de Barcelona.

Entre la gent trans, tampoc es produeix una reacció de rebuig a la idea d'imaginar-se quan siguin vells. En una ocasió, el tema, fins i tot, apareix espontàniament al llarg de l'entrevista, quan l'Àlex afirma: "*necesito evolucionar, yo quiero pasar de niño, a chico, a señor y de señor a abuelo y que se note en cada paso quien soy y lo que soy*".

La manca de referents de gent gran trans no és vista com un problema i se solen adoptar les imatges dels seus propis avis o recórrer a la imatge de gent gran activa —viatjant, amb estímuls, etc.—. Consideren que no tindran una vellesa diferent a la de la gent no trans: "*no creo que todos los aspectos de mi vida estén influenciados por ser trans, no me preocupa no tener referentes*" (Taller 3 trans masculins).

Davant la pregunta de com els agrada imaginar-se en la vellesa, un noi trans ens va explicar que el seu desig és morir havent acabat el procés de reassignació sexual: "Home, jo espero que quan em mori poder-me enterrar en un cos anatòmicament d'home, però penso que això és més una il·lusió que..." (Taller 3 trans masculins).

Trobem diverses respostes sobre la importància d'estar en parella per part de trans, lesbianes i gais, que es poden agrupar en tres opcions: ganes d'estar en parella, por al compromís i ganes d'estar sols. Si bé hem pogut confirmar que, per regla general, es compleix el tòpic que les lesbianes solen estar en parella, també n'hem trobat que no tenen parella ni donen importància a tenir-ne; mentre que en els gais es produeix una contradicció entre celebrar la facilitat de tenir contactes sexuals i lamentar-se de la dificultat de tenir parella estable. L'entrevistat següent parla de la importància que té per a ell tenir parella:

G- "*Me gustaría tener pareja, creo mucho en la pareja. Si no tengo pareja cada día me estoy diciendo a mí mismo que no me voy a morir. Pues, si no la tengo, no la tengo. Me gustaría tener hijos aunque fueran adoptados o buscar una amiga de confianza y tenerlos con ella... no lo sé, aún. (...) Sobre todo, lo que más ganas tengo es de poder ir a una boda de mi familia, con mi pareja en plan: 'estoy con él, ¿y?'*" (Entrevista Sergi)

Al final de la cita veiem que un dels motius per donar tant pes a tenir parella és obtenir el reconeixement familiar.

Les persones que s'imaginen en parella, solen reproduir la imatge hegemònica de la felicitat: "jo em veig *en plan familia feliz* però amb una dona. Però igual: caseta, fills, gos..." (Entrevista Clara).

Entre lesbianes i gais, estan força esteses les ganes de ser mares i pares, aspecte que probablement no era així en un passat recent, en què aquests grups no es plantejaven tan habitualment l'opció de tenir fills.

G- "Si l'amor és madur... i va madurant... ¿per què no es pot estar casat i amb fills, adoptats però també biològics? Una de les meves majors il·lusions és morir-me jo però que una part de mi quedi, perquè, al cap i a la fi, un fill biològic és una part teva" (Taller 4 gais Girona).

Si es planteja algun dubte sobre la idoneïtat de gais i lesbianes com a pares, no prové de la sensació que pugui perjudicar al fill tenir dos pares o dues mares, sinó de que l'entorn els ho faci difícil:

G- "Em faria il·lusió ser pare, tenir el meu fill, però, és clar, després penses i dius depèn de la societat i depèn del moment en què ho vius. Perquè tenir un fill perquè fora de casa pateixi perquè té dos pares en comptes d'una mare i un pare, ja tothom li dirà: "Nen, que rar que ets" I el nen es traumatitza" (Taller 1 gais Barcelona).

Aquesta voluntat de protegir els fills dels possibles conflictes de tenir pares gais i mares lesbianes, amaga la por al retret del fill o, directament, el rebuig. Això és contestat argumentant que els fills hi ha moments, sobretot en l'adolescència, que necessiten distanciar-se dels seus pares i que sempre trobaran algun element per retreure.

Entre les persones trans, l'opció de tenir fills és menys generalitzada: hi ha diverses persones que ho descarten mentre que altres es plantegen l'adopció o la inseminació de les seves parelles dones:

TM- "*Si algún día soy padre, yo creo que lo voy a hacer bien, no te digo que esté preparado ahora ni mucho menos. Voy a intentar que confíe en mí, que hable conmigo, que crezca como persona. De hecho, yo a mi hijo no le voy a tener que decir que soy transexual, porque por el hecho de vivir conmigo, lo va a saber. Para él será tan natural que a lo mejor está en un café con cuatro amigos y que un amigo le diga: "Mira que mi hermana quiere ser un tío, ser transexual, ¿qué hago, tú? Pues que hable con mi padre, mándalo a casa y que hable". Para ser algo absolutamente normal. Mi hermano tiene ocho años, nunca le han dicho que soy transexual, él ya lo sabe, y en el cole tiene un amigo que según la profesora es homosexual y mi hermano es el único que va y se sienta con él y juega con él"* (Entrevista Àlex).

També és interessant tenir en compte que alguns dels nois transgèneres no descarten engendrar ells mateixos els seus fills. En no haver-se hormonat, operat els genitals ni extirpat els òrgans femenins interns, mantenen la possibilitat d'engendrar. Això suposa que una persona que viu socialment com a home i que el seu aspecte és masculí pot quedar embarassat, com recentment va sortir a la llum pública en el cas del nord-americà Thomas Beattie.

3.1.9. La capsa de Pandora

Tal com hem dit en la introducció de la secció de l'anàlisi, un dels aspectes que hem modificat respecte al plantejament de la recerca és com abordar el patiment que suposa viure amb sexualitats i identitats de gènere no normatives en una societat com la nostra. D'una banda, la victimització pot implicar recrear-se en el dolor sense elaborar-lo en positiu i situar aquests grups en una posició d'inferioritat i de demanda de compassió. Hem vist i veurem mostres del fet que els joves trans, lesbianes i gais són persones amb capacitat de resoldre els seus problemes, de canviar els discursos que els insulten, de redefinir amb humor o amb ràbia les situacions que els degraden, que a vegades afirmen 'posar l'altra galta'... però d'altres responen amb una altra bufetada. Per tant, la victimització, des del nostre punt de vista, ni respon a la realitat ni condueix a sortir d'una posició de subordinació.

D'altra banda, una actitud molt estesa entre lesbianes, gais i trans és la negació del patiment, l'intenten oblidar tancant-lo en una capsa que esperen que no s'obri mai més:

G- *"Yo veo los chicos que salen del instituto y me vienen muchísimos recuerdos, quizás porque cuando me pasó esto del instituto yo lo guardé todo en una caja, lo guardé, o sea, yo dejé el instituto de golpe y, de un día para otro, hice borrón y cuenta nueva. Y todo esto lo guardé. Y espero que no salgan todos estos recuerdos"* (Entrevista Sergi).

Però la capsa la portem amb nosaltres encara que no gosem ni tan sols entreobrir-la, perquè el nostre passat forma part de nosaltres, ha deixat rastre en els nostres cossos, és part dels nostres records, s'inscriu en el que fem i en el que deixem de fer.

Si bé és cert que hi ha força gais, lesbianes i trans que sí que accepten i elaboren el seu passat de dolor, n'hi ha molts d'altres que hi viuen d'esquena. En les persones trans que s'han operat, a més, l'intent d'oblidar el passat pot prendre la forma d'intentar invisibilitzar la pròpia trajectòria vital o de negar haver nascut i viscut amb un cos de l'altre sexe.

Si a aquesta dificultat per reconèixer el passat hi sumem la por o, fins i tot, el terror al futur, la vida de molts trans, lesbianes i gais sembla estar envoltada de negacions i intents d'amnèsia que impedeixen fer-se càrrec de les seves vides d'una forma plena i responsable.

3.2. Trans/homofòbia en acció

3.2.1. "Estimats sodomites"

"Saludos estimados sodomitas! —estimados es solo un decir—

Sólo quería comentaros, gays, lesbianas, bisexuales, transexuales, hermafroditas, simpatizantes, o cualquier miembro de otras especies que me pueda estar leyendo, que los estudiantes no somos culpables ni responsables de vuestra desgraciada situación (...). Pues eso, que no todos tenemos que ser partícipes en vuestra degeneración, y si es posible podríais dejarla en el ámbito privado, a muchos nos agrada bastante. (...) También tenía que quedar claro que siempre habrá gente normal en el mundo, y que no todos somos maricones ni lo consideramos normal. Vosotros no respetáis a la gente normal, así que yo no tengo por qué respetaros" (Fòrum de lesbianes i gais).

La citació es mereix encapçalar el capítol sobre trans/homofòbia no perquè aquesta sigui la forma que pren habitualment —allò políticament correcte obliga a expressar-se amb més subtilitat— sinó perquè conté molts dels ingredients que tractarem a continuació.

Ja avancem que la primera conclusió de l'anàlisi de les agressions relatades per part de gais, lesbianes i trans és que, en termes estrictes, els casos d'homofòbia són reduïts —entesos com a agressions a lesbianes i gais pel fet de sentir-se atrets per persones del seu mateix sexe—. Els blancs prioritars de les agressions són les noies masculines i, sobretot, els nois femenins, que són titllats de lesbianes i gais respectivament sense que necessàriament sigui així. Els gais amb comportament masculí i les lesbianes amb comportament femení no relaten haver viscut el mateix grau d'agressions, els conflictes els solen experimentar en sortir de l'armari o anant amb la parella pel carrer.

Considerem, com ja hem apuntat a l'apartat 1.1.2., que seria convenient desmarcar-nos de l'associació entre grups socials i tipus d'opressió. És a dir, deixar de definir l'homofòbia com l'opressió que viuen els gais i les

lesbianes i la transfòbia com la que reben els trans. Totes les persones ens trobem immerses en una estructura social que ens situa en diferents posicions de poder —vegeu l'apartat 1.2.1.—. Des d'aquesta perspectiva, per exemple, un gai pot participar en diferents formes d'opressió: pot rebre homofòbia quan va de la mà amb el seu xicot pel carrer, el seu treball en precari limita les condicions de vida, i pot haver rebut agressions pel fet de ser efeminat. De la mateixa manera que les seves condicions laborals són analíticament diferenciables de l'homofòbia —tot i que pot tenir dificultats per trobar feina precisament per ser efeminat—, també caldria distingir entre les conseqüències de tenir una parella del mateix sexe i no tenir un gènere normatiu. Tal com hem exposat al marc teòric, proposem entendre com a homofòbia estrictament l'opressió que s'activa en contra els qui se senten atrets per persones del mateix sexe, i transfòbia com a forma de penalitzar la falta de correspondència entre el sexe i el gènere, és a dir, de castigar les formes no normatives d'identitat de gènere. Seguint aquesta definició, la transfòbia no actuaria només sobre trans sinó sobre totes aquelles persones per a qui el gènere no es correspon al seu sexe, siguin lesbianes, gais o heterossexuals.

En relació a l'impacte de l'homofòbia per grups socials, entre lesbianes i gais es té la percepció que elles ho tenen més senzill a l'hora d'amagar una relació:

G- *"Las chicas para ligar lo teneis más fácil, las caricias entre chicas siempre están bien vistas, en cuanto al lesbianismo no es más discriminado que la homosexualidad, ¿por qué? porque mucha gente no sabe ni que eso existe"* (Fòrum de lesbianes i gais).

Aquesta facilitat, però, s'entén com una arma de doble tall, ja que dificulta que les lesbianes ho facin públic i es mobilitzin políticament:

L- "A les dones ens falta visibilitat, està clar, està més difícil. Perquè com que ho tenim més fàcil per amargar-ho, és una mica de covard, és anar pel camí fàcil. Jo no, jo crec que s'ha de lluitar per això cada dia. Cada vegada més, les dones som més visibles, però no estem a la mateixa altura que els gais. (...) A l'hora d'aclarir que tu tens parella i no la teva amiga, ho tens més difícil. O sigui, poden pressuposar que som amigues i llavors ho tenim més difícil, per això, perquè sempre creuen que som amigues. En canvi, a vosaltres no us diran "el teu amic" sinó "la teva parella, el teu nòvio"" (Taller 4 lesbianes i gais Girona).

Una participant del taller de Girona considera que la major visibilitat dels gais està relacionada amb la forma de ser dels homes:

L- "Jo crec que els gais, com a societat, van com quatre passos per davant que les lesbianes en la normalització de la seva imatge, d'anar una mica... Per exemple, quan es munten locals, o alguna cosa enfocada cap a lesbianes, s'enfonsa als tres dies, no hi ha el sentiment de grup que, per exemple, poden tenir el grup de gais. I els gais s'han instaurat molt més visiblement i ho porten més... no amb naturalitat, però sí com ells creuen que són, es justifiquen menys, (...) mentre que nosaltres ens hem de justificar més, i no som tan naturals en la nostra forma de pensar. A part de ser lesbianes, som dones, i sempre carreguem l'estigma d'aparença social... que els homes sempre tenen més poder de confiança en si mateixos, i estan educats per tenir més confiança, i els eduquen per confiar en ells, i nosaltres estem educades per confiar en els altres i crear confiança i això fa que ens costi molt confiar en nosaltres mateixes" (Taller 1 lesbianes Barcelona).

La percepció general dels entrevistats i participants als tallers és que les trans femenines reben més transfòbia ja des de petites, període en què reben més pressió els nens femenins que les nenes masculines:

TF- *"En el momento que una niña quiere ser niño o que, digamos, que es más masculina... Por ejemplo, mi sobrina, esta niña empieza a jugar a fútbol, que diga que quiere llevar el peinado de Leonardo di Caprio, le cortan el pelo cortito, juega al fútbol y en seguida le han consentido cosas"* (Taller 2 trans femenines).

Aquesta diferència podria venir donada pel fet que, en una societat sexista, allò masculí està més ben valorat i, per tant, passar d'una posició masculina a una de femenina és vist com a més negatiu —perquè implica escollir allò socialment desprestigiats— que fer el procés contrari —que, en certa forma, revaloritza allò masculí— (vegeu apartat 3.3.1.).

Un altre element que fa que les dones trans rebin més transfòbia és el fet que, encara que no ho vulguin, acostumen a ser més visibles físicament que els homes trans. Alhora, com en el cas dels gais, es considera que el fet que siguin més visibles és precisament el que les fa més fortes:

TM- "Jo crec que es discrimina més perquè les trans femenines són molt més visibles que els nois trans. Perquè jo puc passar per un noi de 15 anys i hi passo, i també passo per una noia súper masculina, abans que per un noi trans" (Taller 3 trans conjunt).

Com ja hem assenyalat, les agressions poden ser de diferents tipus i intensitats. En moltes ocasions, una agressió aparentment mínima —com una mirada de menyspreu o un acudit— generen una reacció més profunda: transmetre un sentiment d'exclusió, mobilitzar les pors, activar la violència latent en un món homo/transfòbic:

P- *¿Cómo te hacen sentir esas situaciones de discriminación?*

TF- *"Mal, me crean mucha inseguridad de cara al futuro, me pongo a pensar si mis sueños nunca se cumplirán por el hecho de ser lo que soy, bueno, por tener un defecto de nacimiento que no he podido evitar. Me pregunto: "¿Tendré pareja alguna vez?" "¿Tendré un trabajo con el que siempre soñé?" o "¿Me pegarán una paliza en el metro unos skin heads?" eso es lo que me crean esos comentarios"* (Entrevista Andrea).

Les agressions serveixen per excloure trans, gais i lesbianes de certs espais públics, com mostren alguns exemples en què hi ha persones que increpen, amenacen o directament tiren pedres a parelles de nois o de noies per tal que marxïn. El fet de mostrar afecte a una persona del mateix sexe en espais públics —en alguns més que en d'altres— pot ser prou per ser agredit. El problema, però, no acaba aquí: una lesbiana participant al taller de Barcelona va explicar que en una ocasió que va anar a denunciar una agressió homofòbica, els policies se'n van burlar (Taller 1 lesbianes Barcelona). En la mateixa línia, però en un nivell més extrem, trobem el cas d'un noi trans que va denunciar que, després d'una detenció arbitrària, va ser vexat per agents de la policia que van humiliar-lo atenent a la seva condició de trans:

TM- *"En la sala, continuaron dándome bofetadas en la cara, en la cabeza y patadas en las piernas mientras yo les preguntaba por qué no llevaban el número de identificación visible. La agente en un momento me cogió por los pezones y me preguntó: "¿te ha gustado?". También me tocaron la entrepierna, y la misma agente no identificada dijo: "Encima tiene rabo"*" (Fòrum de trans femenines).

Com hem apuntat, ser blanc d'agressions no depèn tant del grup de què es formi part, sinó de la visibilitat que es té i, sobretot, de si es té o no una forma normativa d'expressió del gènere. En aquest sentit, pot rebre més agressions un noi gai efeminat que un noi trans que passi inadvertit. Això ens permet entendre la citació següent, en què la persona relata que rep menys agressions com a trans que quan vivia com a gai:

TF- *"Yo recuerdo que con las primeras hormonas, la primera vez que me puse una minifalda y veía que los chicos me salían de los bares y gustaba a los más garrulos y los que cuando iba de chico me decía maricón... Me acuerdo que la primera vez que me di cuenta digo: "Dios mío, es que esto es una mujer en potencia, que soy ahora fantástica". Y con mi amiga Ana lo comentábamos: Ahora nos ven como mujeres fuertes y, cuando íbamos como gays, nos veían como chicos débiles y éstos son los mismos heteros que antes, como chico, nos veían como algo con lo que se podían meter y ahora nos ven como mujeres fuertes con las cuales pueden ligar, salir a tomar unas tapas"* (Taller 2 trans femenines).

En relació a les discriminacions en la vida quotidiana, al treball de camp hem trobat des de no deixar entrar en un bar a una parella de lesbianes o de gais, cobrar-los més, tractar-los malament perquè marxïn o demanar-los que s'asseguin més separats. L'Àlvar, explica que, el fet de mostrar-se públicament com a gai, li va suposar perdre una beca:

G- *"A l'institut a mi em van treure una beca per ser gai. No me la van aprovar perquè em vaig morrejar amb un tio davant de l'institut en hora punta i, com que era una beca que tots els professors donaven per votació, doncs ells em van deixar de votar. Per què no em votaven? Home, era bastant clar que era per la que vaig muntar, no? Va ser un acte de protesta meu, individual i no me'n penedeixo. (...) La meva tutora m'ho va dir: "que sàpigues que ha sigut per això". I jo li vaig contestar que ja ho sabia però que jo ho havia fet expressament"* (Entrevista Àlvar).

Pel que fa a l'opressió ideològica, una de les formes que pren són els estereotips, que afecten especialment gais i trans femenines. Aquestes últimes es troben relacionades amb l'estigmatitzat treball sexual, factor que dificulta el procés d'acceptació —pròpia i de l'entorn—:

TF- *"El comentari del meu germà petit (...) quan li vaig dir, que tenia 29-30 anys, doncs que això, que ja havia començat el tractament hormonal, just l'havia començat, i em diu "¿te vas a hacer puta?" i em vaig quedar "Aaah... ¿Me estás hablando a mí...?"*" (Taller 3 trans conjunt).

Aquest estereotip té efectes en la forma en què els homes se'ls aproximem, com a 'dones públiques', i alhora configura una imatge de la trans com una dona hiperfemenina, extravertida i amb caràcter, fins al punt que hi ha persones que no poden entendre que hi hagi trans que no segueixin aquest estereotip:

TF- *"Por el hecho de ser transexual, eres pública, generalmente. Yo me encuentro continuamente gente que, por el hecho de notarte tu condición, se sienten con el derecho de ponerte una mano encima (...)."*

TF- "O ya te pueden hablar de según de qué manera."

TF- "Puede ser que el hecho de ser transexual está marcado a un tipo de carácter, ¿no? Está como súper mal visto que haya una trans que sea introvertida, eso es lo peor."

TF- "O tímida, por ser una transexual tienes que ser una tanqueta."

TF- "Si eres una transexual, que se puede notar un poquito, tienes que ser súper viciosa, súper tal, o abierta incluso, si vas con tu librito xino-xano, te ven súper mal no se lo explican" (Taller 2 trans conjunt).

Els estereotips més estesos sobre els gais són el de ser promiscus i incapaços de comprometre's, fet que genera una visió dels gais com a persones narcisistes i infantils. També resulta molt freqüent la imatge dels gais com a 'locas', en el sentit de nois amb molta ploma i frívols.

No hi ha una imatge social tan fixada de les lesbianes, però sí que està generalitzada la percepció que, pròpiament, no poden tenir sexe entre elles —perquè la sexualitat femenina només es pot entendre en funció de (o en submissió a) la masculina—, que estan 'malaguanyades' —pel fet que cap home les està 'aprofitant'— o que són lesbianes perquè han tingut males experiències sexuals amb homes —que no les han tractades bé, les han pressionat o no els fan cas pel seu aspecte físic—. Un altre lloc comú és que les lesbianes tenen comportaments virils.

Els nois trans consideren que no hi ha estereotips sobre ells, com a màxim la gent té al cap la imatge de dos trans masculins que han sortit de l'entorn del programa de televisió *Gran Hermano*, però no ha derivat cap a un estereotip generalitzat.

Els estereotips tenen una naturalesa ambivalent. D'una banda, serveixen per tenir referents que et diuen que tens un lloc al món però, a la vegada, en ser producte de discursos homo/transfòbics, t'inscriuen en un ordre que et degrada. Els estereotips negatius, a més, adquireixen una funció de control, de normalització dels comportaments i actituds. Això es veu clar en la citació següent en què veiem com una noia lesbiana configura el seu comportament en oposició a aquests estereotips:

L- "Tu em veus, i mai pensaràs que sóc lesbiana. Bé, suposo que estem partint de la base que una lesbiana s'ha d'asseure així, amb les cames obertes, com si hagués caigut d'un quad, així com *espachurrada*... I ha de caminar una mica com si tingués alguna cosa que li pesés molt entre les cames i parlar així molt basta, i fer els moviments una mica com de *machote*, i jo no. Jo, saps què et dic? Jo crec que passo per hetero, no?" (Entrevista Clara).

Els estereotips, però, també són una eina que pot resultar útil, com per a aquest noi gai que va aprofitar l'estereotip de tenir bon gust amb la roba per trobar feina:

G- "Me ha abierto muchas puertas ser gay. ¿Para qué negarlo? (...) En tiendas de ropa pues, no sé, se supone que, como tenemos tanto gusto... (...) Me acuerdo que cuando la chica de la seguridad social me hacía el típico *currículum* que te hacen, dice: "Uy, te voy a poner que tienes mucho gusto". Mira... ¡me empecé a descojonar! Digo: "¿Supuestamente por qué tengo gusto, si nunca me ha visto hacer nada?" (...) Hace gracia porque es como: "Gay con pluma; tiene gusto" (Entrevista Sergi).

Exemples com aquest ens mostren com, a vegades, la categoria social anul·la la persona que hi ha darrere: la dona de la Seguretat Social no veu en Sergi, veu un gai amb ploma.

La inferiorització és una altra de les formes que pren l'opressió ideològica. Amb més freqüència en el cas de trans, això es tradueix a no tractar-los com a persones —referir-s'hi com a 'això', per exemple—. Una participant al taller d'anàlisi de Girona explica que un company seu de facultat, en veure un noi molt efeminat, va afirmar "tots els gais els haurien de tancar en el circ". Aquesta afirmació pot rebre dues interpretacions: aquest noi considera els gais com a no humans —animals— o els ubica en el món de l'espectacularitat. La darrera hipòtesi ens remet a la tolerància vers les dones trans sempre i quan es trobin circumscrites al món de l'espectacle, és a dir, fora d'allò quotidià. Així ho expressa un dels participants gais, que participa en espectacles de transvestisme:

G- "Si ets a dalt d'un escenari, tot és fantàstic... i la gent et mira i "Ai, que guapa", no sé què. Jo diria que canvia completament del carrer a l'escenari. A l'escenari tot és vàlid... al carrer és quan et trobes les històries... és com una hipocresia, no? (...) Una travesti que canta pot anar per tot de pobles d'Espanya i pot ser súper lloada, no depèn ni tan sols de l'ambient que hi hagi, molts cops. És molt fals, en aquest sentit... quan en un restaurant d'*drag queens* hi pot anar gent de tota mena que en el dia a dia dirien a una travesti de tot... vés a saber" (Taller 1 lesbianes i gais Barcelona).

Un altre aspecte al qual s'enfronten lesbianes, trans i gais és el fet de no ser considerats 'normals'. Davant d'aquesta acusació, es generen reaccions oposades. El més habitual és reclamar ser considerats normals. En contraposició, es produeixen respostes que qüestionen els termes en què s'estableix aquest debat: en el Fòrum de lesbianes i gais, per exemple, la paraula 'normal' està prohibida¹⁹ i la gent se les enginya per continuar-la utilitzant —amb faltes d'ortografia, amb espais o guions entre els caràcters— perquè el programa no la detecti i l'elimini. Això explica els errors ortogràfics de la citació següent, que qüestiona la idea de normalitat:

L/G- "Potser no diem *nurmalitat* pq no volem *nurmalitzar*-nos, pq quina és la norma? ser heterosexual? estimar algú o que t'agradi alguna persona? Vestir-se com una dona si ets dona i vestir-te com un home si ets home? ser homosexual? anar al revés del món? quina és la norma?" (Fòrum de lesbianes i gais).

L'intent de bloquejar el debat sobre la normalitat, doncs, no resulta fructífer, ja que tant sigui per reivindicar-la com per qüestionar-la, està ben present entre les preocupacions de molts gais i lesbianes.

Es detecta que, a vegades, el fet de no ser considerats 'normals' ha penetrat en el discurs dels mateixos gais, trans i lesbianes, com mostra aquest diàleg d'un taller:

TM1- "*Se ha casado mi hermana, son una pareja normal y corriente...*"

TM2- "*Pero nosotros somos normales y corrientes...*"

TM1- "*Bueno, me ha salido... Bueno, pues biológicos...*"

TM3- "*¡También somos biológicos!*"

TM2- "*¡Ahí, ahí!*" (Taller 3 trans masculins).

Una altra forma que pren l'opressió ideològica és la invisibilització i la negació, sobretot de lesbianes i trans masculins. La negació pot prendre la forma de no ser capaç de retenir la idea que una persona és lesbiana, trans masculina o, podríem afegir, intersexual, pel fet que la seva existència xoca amb la forma cultural de concebre les persones:

L- "Jo m'he trobat gent que ha volgut saber com s'ho fan les dues noies... i els ho intentes explicar. Hi ha gent que no ho entén, que els ho intentes explicar, i no ho entenen, i és fàcil, *tío!*" (Entrevista Laila).

La darrera forma d'opressió ideològica que tractarem és l'homo/transfòbia liberal que, com hem vist a l'apartat 1.1.2., parteix de la crítica a la visibilització i politització del grup, com mostra aquesta entrevistada:

L- "*Yo es que tampoco no estoy a favor de la actitud esta de... ¿sabes? Que hay gente que necesita llevar un letrero y decir "Soy gay, soy lesbiana"... No... Es que de la misma manera que la gente no va proclamando "Soy hetero", yo ¿por qué tengo que ir proclamando si soy gay o soy lesbiana? O sea, si me lo preguntas, no te diré una mentira. Sí, soy lesbiana. Pero tampoco entiendo esta actitud de ir proclamando por el mundo que eres gay o eres lesbiana*" (Entrevista Marta).

La noció de trans/homofòbia liberal resulta de gran utilitat perquè ens permet identificar un discurs que està molt present tant en els grups en qüestió com fora d'ells. Cal tenir en compte que hi ha afirmacions que aparentment podrien ser considerades dins d'aquesta categoria, com la que citem a continuació, però que si les mirem atentament no ho són:

TF- "*En la sociedad no tengo por qué revelar esto, por lo menos de la manera actual, tal y como están las cosas. No me avergüenzo de lo que soy pero tengo miedo a sufrir*" (Taller 2 trans femenines).

Considerem que no es tracta de transfòbia liberal perquè no nega que calgui fer-ho públic o, fins i tot, polititzar-ho, sinó que ella explicita que no és la seva opció per la por al patiment que li podria provocar.

Mostrar-se públicament o no per a algunes persones no és una opció, ja que els seus cossos, les seves identitats de gènere no normatives o la seva relació de parella revelen per si soles la seva condició.

19 La paraula 'normal' queda substituïda automàticament per "En aquest Fòrum, aquesta paraula ja no existeix". En les citacions hem canviat aquest missatge per la paraula "normal" entre claudàtors.

Aquest és el cas dels nois femenins i les noies masculines. Hem trobat força trans que s'autoexclouen de llocs on han de mostrar el seu cos —com la platja, la piscina o els vestidors d'un gimnàs— per vergonya o per evitar les mirades de rebuig dels altres.

Entre gais i lesbianes es tenen molt presents els efectes que produeix mostrar en públic l'afectivitat: exposar-se a agressions o esdevenir el centre d'atenció:

L- "Això és el pa de cada dia, anar de la mà d'una noia o besar-te al carrer i *tius*, tota classe de *tius*, grans o joves, sobretot moros —amb perdó— però també de totes les races... *"falta hombre, falta señor"* *"hacemos un trio"* *"uuuuuuuuuuuu que guay tio, yo también quiero"* *"que desperdicio de chicas"* tot tipus de comentaris, però esq a mi m'han arribat a fer FOTOGRAFIES, sobretot amb els mòbils" (Fòrum de lesbianes i gais).

Al fòrum de lesbianes i gais, un internauta destaca l'efecte transformador, polític que provoca mostrar l'afectivitat en públic:

L/G- "D'altra banda volia afegir que les mostres d'afecte-*carinyo* en públic a part de ser una cosa que ens surt de dins, de les ganes d'estimar la nostra parella en aquell moment i en aquell instant, són també una de les eines més contundents en favor de la normalització i l'acceptació. És com una mena de militància que a més neix de l'amor —genial no? jejeje—" (Fòrum de lesbianes i gais).

El debat sobre la conveniència de mostrar-se o no en públic esdevé conflicte quan un membre de la parella està dins i l'altre a fora de l'armari. La pressió de la mirada aliena és vista com una limitació a l'hora de viure la relació de parella:

G- "Jo crec que la dificultat d'aquí a Girona per mantenir una parella és que no pot evolucionar la relació a fora, a la ciutat. O sigui, si vas a passejar amb la parella per Girona o així... i, a vegades, agafar-lo de la mà o fotre't una morrejada en qualsevol lloc a ple dia... te reté molt, i vulguis o no, són coses que en una relació es necessiten i si no ho pots fer, es fa difícil la relació. Què has de fer? Que ideal seria... poder anar a casa dels pares o de l'un o de l'altre... però de vegades és difícil" (Taller 4 gais Girona).

Una de les participants del taller de Barcelona parlava de "*ser vulnerable a la mirada externa*". Aquesta vulnerabilitat depèn també de la importància que un mateix atorga a la mirada aliena:

G- "*Hay veces que discuto con la persona que me ha dicho algo, pero a veces paso, trato de evitar, hago como que prácticamente cuando salgo a la calle todo el mundo me mira por ser gay. Pero prácticamente me hago la sensación de que estoy caminando yo solo en la calle. No miro a nadie, si me miran trato de olvidar lo que me han dicho*" (Entrevista Orlando).

3.2.2. Quan els discriminats discriminen

Una dimensió de la trans/homofòbia a la qual volem donar una especial rellevància és la marginació endogrupal, és a dir, les ocasions en què els grups reproduïen en el seu interior la marginació a què són sotmesos. Considerem que és important mostrar-ho perquè revela com l'homo/transfòbia genera la desidentificació grupal en reproduir exclusions i, alhora, ens dóna pistes sobre el procés de construcció de la subjectivitat. En aquest sentit, des de la psicoanàlisi es considera que la configuració de la subjectivitat és un procés que es basa en les identifications, tant en positiu —referents que són incorporats i reproduïts en la pròpia persona— com negatiu —possibilitats de vida que són rebutjades— (Bezerra, 2000: 77). Aquest procés ens permet entendre que el que rebutgem en els altres —per exemple, l'efeminament en els nois— es pot explicar perquè parteix d'un rebuig en nosaltres —seguint l'exemple, un noi es construeix en oposició a la feminitat—. Es tracta d'una lectura, doncs, que ens convida a entendre el que excloem en altres com a aspectes que hem rebutjat en nosaltres mateixos.

Així, si fins ara hem vist que la construcció de masculinitats i feminitats requereix l'exclusió dels grups socials que qüestionen la seva naturalitat i les seves fronteres, ara és el moment de veure els mateixos processos dins dels propis grups exclosos.

En gais i lesbianes, la marginació de persones del mateix grup es produeix bàsicament en base a si tenen ploma o, el que és el mateix, si tenen un gènere normatiu o no, tal i com expressa aquesta noia lesbiana:

L- "Em fiquen una mica de mania els *manolos*... (...) [Els *manolos*] són noies molt, molt masculines, molt les típiques *macho* de la lesbiana, cabell curt. (...) Les *locas* em posen molt nerviosa. Perquè és com això dels *manolos* aquests... És que, no ho sé, aquesta hiperactivitat i aquesta ploma, crec que és excessiu" (Entrevista Clara).

Des del punt de vista oposat, un gai amb ploma explica a l'entrevista com se sent tractat pels altres gais per aquest fet:

G- *"Yo tengo dos luchas que me importan mucho: una la de ser una marica con pluma ante la sociedad marica y la lucha de ser marica ante la sociedad heterosexual. Son dos luchas mías. (...) He llorado mucho y lloraré mucho por esa lucha [la de la pluma]. (...) Porque la gente es muy mala y actúa según los clichés. La gente te prejuiza, la gente ve que tienes pluma y sólo se quedan con eso. (...) En el mundo homosexual (...) todo el mundo me prejuizaba por tener pluma. Era real, algo que vivía; la gente te miraba y sí, a mis amigos les comentaban: "¿Cómo puedes ir con este chico que tiene tanta pluma?" Incluso el hecho de que hay chicos que no quieren quedar conmigo fuera de una discoteca porque a lo mejor puedo poner en peligro su 'salir del armario' si no han salido del armario, porque se puede tildar de "es gay; mira, va con éste que tiene pluma"* (Entrevista Sergi).

El rebuig a la ploma, com a suposat indicatiu d'homosexualitat, genera una obsessió per controlar els moviments i les formes de parlar, sobretot en determinats llocs on està especialment castigat, i es crea així una espècie d'obsessió perquè 'no es noti'. Molts gais mostren tal rebuig a la ploma, que en molts anuncis de contactes d'Internet especifiquen que no volen quedar amb ningú que tingui ploma.

Per a algunes persones, el fet que un gai se senti atret per nois efeminats o que a una lesbiana li agradin les noies masculines, arriba a ser contradictori amb l'homosexualitat, ja que inscriu la relació en el paradigma heterosexual, basat en la diferència home/dona:

L- *"Jo crec k si ets lesbiana i agrades a una tia es pel fet de ser tia, si t'agraden els marimachos —perdoneu l'expressió, pk jo algun cop m'he fixat en alguna noia masculina i orgullosa d'haver-ho fet— x això hi ha els tios"* (Fòrum de lesbianes i gais).

El fet que tenir ploma estigui tan mal vist en el mateix ambient gai genera vergonya cap al propi afeminament. Per exemple, un dels entrevistats d'entrada es refereix a poder 'deixar anar la ploma' com un alliberament:

G- *"[Entre gays me siento] muy bien, muy suelto... no sé cómo te explicaría... sobre todo me siento yo mismo, realmente. Mira, el otro día... bueno ayer... estuve en casa de David durmiendo, hicimos una fiestecilla, y estubo aquí una amiga mía, una muy buena amiga mía, de Terrassa que es ella, y me dice: "Pero es que tú, aquí, no te conozco". Porque yo iba, por la calle, con un abanico, chillando... ¿sabes? cosas así, que dices, soy yo mismo, y la gente me miraba y... desde el Mc Donald's del Portal del Ángel, desde las mesas, había gente que me miraba en la calle, y yo me reía. Eres tú mismo, con gente como tú."* (Entrevista Enric).

Més endavant de la mateixa entrevista, però, el noi nega tenir ploma:

P- *Puede ser que no te gusten que no te atraigan [las personas con pluma]... pero que te dejan indiferente... tampoco te molestan... o es algo que dices...*

G- *"No... no, no... no me molesta para nada... sí, al contrario, a mi me hacen reír... me gustan. (...)"*

P- *O sea... ¿tú no lo harías?*

G- *"Yo no lo haría... no llevaría un abanico y me iría abanicando..."* (Entrevista Enric).

En alguns casos, la marginació endogrupal porta lesbianes i gais a agredir o discriminar altres lesbianes i gais que són més visibles, o a no actuar davant les agressions que se'ls infligeixen per por de ser descoberts.

Una forma típica de marginació que es produeix tant en lesbianes i gais com entre trans, és excloure les persones que 'donen mala imatge'. Sota aquest epígraf es troben persones amb ploma, trans visibles, treballadores sexuals i persones que voluntàriament volen trencar els esquemes del gènere i la imatge de respectabilitat. En relació a aquest tema, es produeix un debat sobre si l'estratègia política més adequada ha de ser adoptar les imatges estigmatitzades o allunyar-se'n —vegeu apartat 1.2.3.—:

TF- *"A mi m'agrada la gent que trenca esquemes... (...) Si m'agrada gent com Carmen de Mairena o gent d'aquest estil... és perquè trenquen esquemes..."*

TF- *"No trenquen esquemes... és el que tothom sap, el que la societat espera dels transsexuals... "Ah, claro, una transexual con..." Uhhhh la veu aquella... és el que tothom es pensa que és un transsexual. No trenca esquemes. (...) Trenca esquemes seria... que sortís una noia normal i corrent, vull dir, això ajudaria molt més al fet que la gent es conscienciés... sense haver d'ensenyar el cul ni les tetes"* (Taller 3 trans conjunt).

Es tracta d'un debat que sorgeix molt sovint respecte les manifestacions del 28 de juny, dia de l'alliberament o orgull gai, lesbià i trans:

G- *"Para mí el orgullo es una manifestación en la que salen cuatro locas y a mí no me representa esa gente. Yo soy un chico normal y corriente... estudio, salgo, hago mi vida. No me considero una loca que tenga que ir con vestidos de lentejuelas y chillando por la calle en una carroza... porque eso a mí no me representa"* (Entrevista Enric).

En la citació següent trobem un plantejament semblant, en aquest cas en referència a una manifestació que es va celebrar l'octubre de 2007 en contra de la psiquiatrització del col·lectiu trans:

TM- *"La manifestación última de transexuales, de disforia de género, que hicieron la parafernalia aquella... Pues esa, yo me vine arrepentido perdido de haber ido. Me dio vergüenza, es una vergüenza para mí y para las personas como yo, porque nos están insultando. No sé si visteis las performances: la chica del látigo, las chicas que se despechugaban, la otra que iba caminando enseñándolo todo. Y digo, vale... tú eres transexual, no tienes que dar a mostrar de que eres dos géneros, ni de que "Ai, mira una trans femenina", ¿no?"* (Taller 3 trans masculins).

Per a molts gais i lesbianes, és la mera presencia de persones trans el que els genera rebuig:

L- *"Creo q l@s transexuales deberían de reivindicar su espacio propio, y no juntarse con nosotros. (...) Mucha gente es reacia a aceptar a l@s transexuales por la mala imagen q pueden dar del colectivo. y en parte es cierto... (...) a muchos gays y lesbianas no les gusta q les identifiquen con transexuales. (...) Llamadme reprimida, pero es como pienso... a mí me da vergüenza q en manifestaciones de gays y lesbianas haya transexuales chillando y gritando"* (Fòrum de lesbianes i gais).

Les persones trans que no opten per seguir el procés normatiu —hormonació i operació de reassignació genital— i viuen com a transgèneres, també se senten discriminades per part d'altres trans:

TM – *"Yo creo que la mayoría de los trans lo viven como una etapa, como algo que empieza y acaba. Tú haces los tres pasos mágicos y acaba tu etapa y empiezas tu vida como hombre... Yo no lo siento así, y luego podemos tener puntos de desacuerdo muy fuertes como si puedo o no puedo quedarme embarazado, si debo o no debo hacerlo, si es ético o inmoral (...). A mí me está bien que los que se quieran hormonar y operar, y se casen y tengan hijos, me parece muy bien (...) pero yo encuentro rechazo muchas veces en este sentido de los trans más normativos, que son la mayoría"* (Taller 2 trans masculins).

Aquesta marginació, de fet, adopta la distinció psiquiàtrica entre trans 'veritables' i no 'veritables'. Hi ha persones trans normatives que titllen les que no es volen operar de ser 'falses trans', com en un fòrum en què s'acusava una noia trans de ser *"una niñata que no sabes ni lo que eres, eres un niño con falda..."*. En la mateixa línia s'expressa l'autora d'aquest missatge a Internet:

TF- *"Será muy digno y lo que queráis que eso no se discute, pero una cosa es la transexualidad y otra cosa es el travestismo fetichista. (...) Los genitales son parte del físico y la transexual lógicamente quiere también tenerlos femeninos. Quizás le falte dinero, le de miedo la operación, no pueda por salud, etc. pero acabará operándose. (...) [Las personas que no se operan] no son transexuales. (...) [Sus] opiniones (...) son ofensivas para la auténtica transexualidad"* (Fòrum de trans femenines).

Darrere de la violència amb què s'expressa la necessitat de transformar quirúrgicament el cos pot haver-hi una negació molt arrelada de la trajectòria viscuda com a trans:

TF- *"Es difícil cambiar, sobretudo si una no es lo suficientemente mujer, si no lo desea con la suficiente firmeza y los obstáculos la frenan. Yo tendré algunas o muchas características de transexual, eso está por ver. Sí, fui transexual y antes un hombre, al menos formalmente —que nunca en alma—. Pero no hago ostentación de ello ni me interesa en absoluto, como ninguna mujer que se precie va presumiendo de sus fealdades. Pero te diré más. Te reivindicarás mujer con pene, pero eso no existe ni en el circo. (...) ¿No has pensado que quizás no eres transexual y que equivocaste tu camino?"* (Fòrum de trans femenines).

Aquest debat es va reproduir en un dels tallers. Ens sembla interessant citar aquí un fragment de la discussió que es va produir i que va ser la situació més conflictiva que es va originar als tallers, pel to vehement d'algunes intervencions:

TM1- *"[La meva identitat de gènere] no és una cosa que m'ha vingut predeterminada, sinó que jo he tingut una opció i puc també anar canviant. Igual demà dic "Mira, no, és que... jo vull tornar a ser una tia" (...)"*

DI- *"M'acabes de desquadrar (...). No ho entenc..."*

TM2- "Pues no sé, pero tú... no eres transexual..."

DI- "Ja... jo també ho penso. Jo penso que *algo* estrany passa perquè... (...) Potser és una homosexualitat, o una màscara... o un fugir d'*algo*..."

TM1- "No, vaja, però això no és perquè ho diguis tu..."

DI- "No... bé... jo tota l'estona estic dient unes possibilitats perquè... o sigui, pensa que jo crec que sóc la persona adequada per poder opinar sobre aquest tema, perquè jo ho he viscut, i estic ja reassignada i he patit moltíssim, m'entens? (...) "

TM1- "No sé, es que yo no digo que... Yo también desde muy pequeño me he sentido un chico, pero porque las únicas dos opciones que tenía era chico o chica... (...) Entonces, como ahora para mí no sólo hay esas dos opciones, pues cuando digo que mañana puedo ser una chica quiero decir que seguramente no seré una chica súper femenina, igual decido ser una chica súper masculina como era antes pero para mí es mucho más flexible pasar de un lado a otro... (...) "

DI- "No, és que, a veure... és que tu has nascut noi, no? O no has nascut noi... o tu què ets? Això és una cosa que està molt clara... el cervell, el fetus... O sigui, es forma el cervell amb la majoria d'hormones i tot que van allà... i el que més compta... O home o dona. (...) Jo no et discrimino, jo flipo simplement (...). O sigui, això està comprovadíssim... que neixes una cosa i neixes i ho ets... si no, no pots ser una cosa intermèdia. O sigui, jo crec que això és estar fet un embolic..."

TM1- "Però dius que em respectes..."

DI- "Sí... sí, jo mai et faltaré al respecte però les coses s'han de tenir clares, no et pots quedar entremig, no hi ha entremig. Hi ha home o dona, i estem fets així..." (Taller 3 trans conjunt).

Acabarem citant una de les veus que critica la marginació endogrupal i aposta per una comunitat trans que no es construeix en base a l'exclusió de les persones més vulnerables i castigades del propi grup:

TF- "*Las trans somos todas respetables aún siendo cada trans como sea. En mi opinión es una equivocación pretender que una determinada imagen de respetabilidad nos puede beneficiar, imagen por lo demás irreal que no se corresponde a como son la mayoría —sí, mayoría, gran mayoría— de las trans. Yo en cambio reivindico al colectivo trans en su totalidad, también las compañeras petardas, también a las paletas y zafias repletas de boberías y estereotipos. ¿Cómo quieren que seamos de otra forma si nos han masacrado desde siempre? Nadie tiene derecho a exigirnos nada, ni ninguna forma de ser. Nuestra respetabilidad está muy por encima de su honorabilidad, que no tienen, cuando llevan decenios violando nuestros derechos y faltando a nuestra dignidad*" (Fòrum de trans femenines).

3.2.3. "Vols que et demostrï que sóc un tí?"

En aquest apartat dedicat a les reaccions a l'homo/transfòbia, començarem relatant les que n'impliquen una certa interiorització, com el cas d'una noia lesbiana que explica: "sobretot si vas amb la teva parella i trobes famílies, sobretot els pares, depèn de quins, és com que em sap greu passar pel pas de vianants" (Taller 1 lesbianes Barcelona). Veiem en aquest exemple com la vergonya s'arrela fins al punt de sentir-se malament per anar senzillament pel carrer donant la mà a la parella i donant lloc a una tendència a autoexcloure's.

Cal apuntar que, en diverses ocasions, la persona entrevistada, d'entrada, contestava que no havia patit homofòbia i, posteriorment, recordava situacions trans/homofòbiques que havia viscut:

L- "Jo mai he sentit ni *chismorreos* per la meua orientació sexual, ni m'han faltat al respecte... Ni res..."

P- Mai has patit homofòbia a la teua pell?

L- "No, no, no, mai. (Silenci) Bé, a Madrid m'han dit coses pel carrer, però tampoc ha estat res que em preocupés especialment. (...) Surto d'una relació en què he hagut d'estar amagada tres anys" (Entrevista Clara).

Podem considerar que la dificultat per identificar l'homofòbia pot tenir relació amb el fet d'haver-la internalitzat, o es pot deure al fet que s'identifica l'homofòbia com a faltes al respecte explícites, però no es considera que ho sigui haver de viure d'amagat una relació de parella per l'oposició de les seves famílies i l'entorn homofòbic en què vivien.

En altres ocasions, s'arriba a atacar altres persones del mateix grup per tal de passar inadvertits:

G- "Un dels meus millors amics va descobrir que ell també era gai i em va "tirar els trastos" i jo li vaig dir que no, "Perquè et vull com a amic, no com a res més". I llavors, és clar, molts amics que jo tenia eren amics seus també... llavors, és clar, el primer que va dir a l'institut era: "Ell és gai"... És clar, jo vaig quedar com el gai i ell com l'hetero" (Taller 1 gais Barcelona).

Sovint, es viu un període en què s'intenta canviar la tendència sexual o la identitat de gènere. Alguns gais i lesbianes relaten que, tot i considerar que els atreïen les persones del seu mateix sexe, van intentar sortir amb persones del sexe oposat o tenir-hi relacions sexuals per tal de fer callar els rumors. Diversos gais expliquen haver intentat forçar el desig sexual cap a les noies:

G- "Durant 4 anys vaig ser el *maricón* de l'institut, i la gent xalava fent-me la vida impossible. I això que jo volia passar el més inadvertit de tots... però la ploma és el que té. Per contrarestar tot això, quan tenia 15 anys, em vaig proposar inclús canviar d'identitat sexual. Quan em masturbava intentava pensar en noies, i no en nois. Impossibile d'aconseguir-ho. Em vaig entristir, em volia morir, volia ser heterosexual i no ho aconseguia, volia encaixar dins la societat" (Fòrum de lesbianes i gais).

Com hem vist, més que gais i lesbianes, qui són atacats són els nois femenins i les noies masculines, per això, en moltes ocasions el que s'intenta és amagar la ploma, reforçar el gènere normatiu, de forma permanent o en situacions concretes:

G- "[Amb els meus amics gais] diem: "Ara anem a fer-nos heteros perquè aquests tenen mala pinta". I llavors et poses així, més *machito* [riure general] i, a la vegada, escups" (Taller 1 gais Barcelona).

Per a aquest participant del taller, 'fer-se l'hetero' es correspon amb representar una imatge de masculinitat estereotipada.

L'estratègia també pot passar per inventar-se una vida heterosexual amb l'objectiu d'aturar els possibles rumors, tal i com fa aquest professor gai de secundària:

G- "Ni als profes, ni als alumnes, mai els ho dic... i, si els nanos apreten massa, els dic "Sí, sí, estic amb una noia, es diu Cristina". Després m'invento una història i la repeteixo al llarg del curs, i ja està. I amb els profes dic que sóc solter i no hi ha cap problema. L'any passat vaig tenir un grup de nens de 12 anys, i no sé per què, perquè ni els meus amics ni els meus pares m'ho van notar mai, doncs me van dir *maricón* i jo ja, després, portava la foto d'una amiga a la cartera i allò, amb la nena típica *marujilla*, doncs agafava i l'ensenyava "Veus?, aquesta és la meva xicota" i ella s'encarregava de dir-ho a tothom i ja està" (Taller 4 gais Girona).

Aquesta fotografia de la noia esdevé un instrument que fa que el dubte sobre la possible homosexualitat del noi quedi en suspens. La utilització d'un altre objecte —en aquest cas d'un tampó— exerceix la mateixa funció per aquesta noia trans:

TF- "*Con un proceso tan peculiar como es la transexualidad, pasas épocas de todo. Pasas épocas en la que te olvidas y piensas y estás acostumbrada y hablas de como tienes el periodo con tus compañeras de trabajo. (...) No tengo una mente tan fantasiosa para tener que inventarme como tengo el periodo y tal, pero a veces sí que me ha pasado que me han pedido un tampón y yo llevar... Yo vivo mi transexualidad siendo yo... todo el mundo tenemos derecho a protegernos como mejor lo sepamos hacer...*" (Taller 2 trans femenines).

Una resposta molt típica de la gent que no respon davant d'un insult o d'una agressió és justificar-ho dient que no li afecta, en comptes de reconèixer que la reacció no es produeix per por o per prudència:

G- "*Hombre, hay cosas que dicen, comentarios... de mariquitas... y cosas así... pero tampoco lo siento especialmente porque yo pienso para mi mismo: "Pobre gente inculta". En la vida hay que ser tolerante y abierto sobre todo, seas hetero, seas gay, ¿sabes? (...) Es poner la otra mejilla... Porque si tú dices "Pa' chulo yo", tienes conflictos y de conflictos ya pasamos a cosas más grandes... Si tienes que oír algún comentario sobre los gays... pues te callas la boca... y te dices "Bueno, ¿a mi qué me va a afectar lo que piensa este hombre?"* (Entrevista Enric).

Sovint, s'arriba a anticipar la trans/homofòbia fins al punt que la relació amb gent de l'entorn se'n ressent sense haver-li donat l'oportunitat d'expressar la seva reacció i, sobretot entre les persones trans, deriva en una autolimitació de les opcions de vida: tant les laborals —autoexcloure's de determinades feines— com les relacions personals:

TM- "*Te da palo (...) salir a las discotecas y a lo mejor ligas con el bombón que nadie se ha ligado y tener que inventarte una excusa. Tienes que decir "Hace poco salí de una relación, no, mira, no estoy preparado". Tener*

que inventarte cincuenta mil cosas, deseando estar con ella y sabes que en el momento que lo sepa... pues con el miedo, a que en el momento que lo sepa, o se va a poner a gritar y te van a pegar directamente una paliza... Tienes miedo de todo, de todo, de entrar en un sitio público, no quieres que nadie lo note, que nadie se dé cuenta. El simple hecho de pensar que todos te están mirando, ya te hace estrecharte, y no estás a gusto contigo en ese momento, y tienes en la cabeza "Es que soy trans, soy trans, soy trans, soy trans". Y, de repente, a lo mejor alguien te está mirando porque resulta que en ese momento sólo pasaba su mirada por ti, y piensas "Mierda". Ya te pones nervioso (...), ya piensas "Seguro que ahora se ha dado cuenta". Y ya está pum, pum, te rallas, te entra la paranoia que todo el mundo te mira y ya está, me voy a casa, me voy a casa" (Entrevista Álex).

En molts casos, tallar amb aquesta interiorització de la trans/homofòbia requereix un allunyament de l'entorn on s'ha viscut fins al moment. Les entrevistes i les intervencions en els tallers d'anàlisi, però, suggereixen que el procés és més complex que l'"exili a la ciutat" de què parla Eribon (vegeu apartat 1.3.1.). Més que un exili a la ciutat, es tracta de marxar a un entorn desconegut i considerat més obert —per exemple, és molt freqüent començar a viure públicament la tendència sexual o la identitat de gènere quan es va a la universitat o en un viatge a l'estranger en el marc de períodes d'estudi o de treball—. Alhora, es tracta d'un procés menys definitiu que el suggerit pel terme 'exili': pot ser necessari com a transició, després de la qual es torna a l'entorn d'origen amb capacitat de viure segons la identitat o tendència sentida. Tant si es marxa com si s'opta per quedar-se a viure al lloc d'origen, se sol mantenir un contacte amb la ciutat com una via d'escapament esporàdic o regular.

Alhora, cal tenir en compte que la marxa sovint és mitificada com la quimèrica possibilitat d'escapar d'un/a mateix/a:

TF- "Passada l'adolescència, vaig marxar. Vaig marxar molt lluny. Vaig pensar: "Si marxo lluny, doncs, mira, potser..." No sé, no sé quin esquema mental em vaig fer, però em vaig autoexiliar per molts anys, pensant: "Mira, tal vegada, si canvio d'entorn seré jo mateixa". Però el problema és que jo venia amb mi" (Taller 3 trans femenines).

Si es viu en entorns especialment opressius, la noció d'exili sí que s'adiu a la situació, per exemple, en el cas d'aquesta noia marroquina:

L- "Jo tindria el problema en el meu país... que el dia que ho sàpiguen em mataran, perquè és una cosa que ningú no sap i no vull que ho sàpiguen. Sí amb la gent d'aquí, però hi ha moltes dones musulmanes que ho són, però que no poden fer res per la religió. (...) I és un problema bastant gran que em volta sovint pel cap" (Entrevista Laila).

Entre les persones trans, hi ha divisió d'opinions respecte la conveniència de canviar de lloc de residència en començar a viure segons el gènere sentit. Algunes persones consideren que és un moment molt transcendent en què és bàsic estar en l'entorn on has viscut sempre i estar emparat en la teva gent; altres opinen que és més fàcil viure el procés a fora del teu entorn habitual:

TM- "Es más difícil que nuestro entorno habitual acepte ese cambio, más duro; y que llegar a un nuevo lugar con la libertad de tener tu verdadera identidad sin que nadie sepa de ti es una ventaja" (Fòrum de trans masculins).

Entrant en un altre registre, trobem un conjunt de persones que reaccionen plantant cara a les agressions i insults:

G- "A mi, moltes vegades, m'han dit *maricón* i jo he contestat "*pues sí, maricón y dado por culo... y no te quepa duda de que disfruto*" (Taller 4 gais Girona).

L- "A mí (...), que me suelten puta-lesbiana-comecoños, eso sí. Es lo peor. Voy allí y le digo "Es que me lo ha comido tu madre, seguro o sea que..." Pero lo más inteligente es pasar, es lo que más jode, hacerte el sordo, es lo que más duele, a todo el mundo" (Entrevista Raquel).

El fet d'encarar-se amb l'agressor també pot esdevenir una oportunitat per encetar un diàleg, cosa que és impossible quan la persona agressora no dóna la cara:

TF- "Yo es que me siento como muy, muy a gusto siendo visible, a mí no me crea ningún problema, incluso me gusta. Lo que me da más rabia, el cotilleo por detrás (...) y el "jijijiji". Me gusta más mirarles a la cara y decirles "Explícame (...) lo que tú me quieras explicar, me lo dices en la cara podemos... puedes, saber cosas, aprender cosas, pero no te quedes con la duda de saber y hacer eso por detrás" (Taller 2 trans conjunt).

TM- "Con ciertas personas, si dicen un comentario que obviamente se ve que no tienen ni idea y no se han planteado nada, pues sí que me pongo en un rol más de educador y les digo "Oye, esto no es así porque tal, tal y tal", y les intento explicar mi visión. Pero, claro, a depende de quién, no le puedes ir de esta manera e igual no tienes ganas de hacerlo, (Entrevista Joan).

L'estratègia de dialogar pot aparèixer, fins i tot, després d'una agressió física:

TM- *"Hace dos años, vivía en Barcelona, y vine aquí a pasar las navidades, y vivía en una casita que hay subiendo por un camino de montaña, aparcó un coche y entre cuatro tíos me pegaron una paliza, son de aquí los cuatro. Me enganché los pillé uno a uno y les expliqué realmente como era yo y como eran ellos, y que la base de una cosa y la base de la otra era exactamente la misma, lo único es que mi cuerpo era diferente al suyo, la manera de pensar, la manera de actuar, mis sentimientos, mi forma de vivir era la misma, pues los cuatro vinieron a pedirme perdón, y pagaron la denuncia, y los cuatro ahora mismo me saludan por la calle, me llevo bien con ellos"* (Entrevista Àlex).

Al final del capítol recuperarem aquest exemple, ja que considerem que conté elements interessants per tal de capgirar la forma d'entendre la trans/homofòbia i enfrontar-s'hi.

La reacció a la trans/homofòbia també es pot produir en forma d'agressió als agressors. Això, tot i no ser generalitzable, ha aparegut en el cas de tres dones trans participants als tallers, una noia lesbiana entrevistada, un noi trans entrevistat i un gai que va intervenir al Fòrum de lesbianes i gais. Aquest és un fragment del diàleg que es va produir entre dues dones trans en relació a com enfrontar-se a les agressions:

TF1- *"Yo he llegado a dar un puñetazo a un chico de mi barrio. Porque, además, estaba saliendo con un chico que me gustaba muchísimo... estaba con él delante. Te estoy hablando hace años. Lo típico, le dijeron "Cuidao, que es un manolo"... Como solidarizándose con él: "Cuidado, que lo que va contigo no es una mujer". Lo fui a buscar al bar que estaba, lo saqué a la calle y le di un puñetazo, lo tiré al suelo y le digo "Ahora estás hablando con el Manolo y te voy a partir la cara". (...) Con los tíos me sale una vena de que "¡Hasta aquí ya no llevo! Hasta aquí, ya no te soporto". "¿Quieres que realmente te demuestre que soy un tío?", digo, "es que te voy a partir la cara". (...) Y he dado algún bolsazo a alguno, también de un bolsazo y tirarlo al suelo. Recuerdo un bolso de paja que me trajeron de Portugal, yo iba guapísima con aquel bolso, y no sé qué me dijo que no-se-qué, que-no-sé-cuantos y ¡cataclac! [riure general]. Le di con el bolso, se fue al suelo, se escalabró al suelo. (...)"*

TF2- *"Ahora estoy estudiando Aikido [riure general], voy al gimnasio y, en el momento que un día me digan algo, les voy a partir la cara. "Pues soy más tío que tú y el triple. Y te voy a partir los morros"* (Taller 2 trans conjunt).

En el cas del gai, tal com ho relata al Fòrum de lesbianes i gais, l'agressió es va produir perquè hi havia un grup de nois que insultaven la seva parella des de feia temps. Un dia, en deixar la seva parella a casa, els nois el van seguir, li van barrar el pas en un carrer i el van intimidar i insultar. La situació va anar pujant de to fins que van arribar a les mans. El gai, que practica judo, va agredir dos dels nois fins al punt que van haver de ser hospitalitzats. En el moment del relat, dos anys després dels fets, se sent satisfet perquè des de llavors han deixat de molestar la seva parella. A més, com hem vist en l'exemple de les dones trans, part de la victòria és feminitzar o 'mariconitzar' el transfob o homòfob. El noi explica: "Un va caure a terra, amb el cul adolorit —una setmana després encara caminava espatarrat, semblava que l'hi haguessin petat el cul, qui és el *maricón* ahora?—" (Fòrum de lesbianes i gais).

Aquest missatge va generar un ampli debat entre els internautes, dividits entre qui justificava la seva actuació i qui la qüestionava. En reacció als missatges crítics vers la seva actuació, l'autor emfatitzà la seva masculinitat —en l'ús de la violència, en la protecció a la seva parella— i atacà els gais i lesbianes que no actuen com ell:

G- *"El que no aguantaré es que em faltin al respecte i menys al meu *nòvio*. Si a vosaltres us agrada que cada dia us vagin dient *maricones* i vagin rient a la vostra esquena, doncs és problema vostre"* (Fòrum de lesbianes i gais).

Un altre tipus de reaccions inclouen l'apropiació de l'insult —'bollo', 'marica', 'travolo'—, utilitzar 'heterada' en comptes de 'mariconada' per referir-se a coses ridícules, o capgirar la situació assumint, per exemple, una caricaturesca heterofòbia com a mitjà per visibilitar l'homofòbia:

L- *"Un dia, anàvem jo i una amiga (...) ens vam agafar com si estiguéssim juntes i a cada parella hetero que passava els començàvem a dir: "Quin fàstic!", "Eh, vosotros, ¿Que no sabéis que las peras con las peras y las manzanas con las manzanas?", "¡Suelta a esa mujer, que hay un niño delante y lo vais a pervertir, y de mayor será un hetero promiscuo como todos vosotros!"*" (Fòrum de lesbianes i gais).

Un altre tipus de reaccions, minoritàries, és organitzar-se col·lectivament per tal de respondre a les agressions trans/homofòbiques. En aquesta línia, hem trobat accions de visibilització i protesta en bars on s'ha comès una discriminació, utilitzar fulls de reclamació o escriure cartes als diaris.

Aquest ventall de reaccions i estratègies cal entendre'l com a dinàmic en el temps i depenent del context on es produeix l'agressió, dels ànims del moment, etc. Alhora, és molt processual, està molt relacionat amb el moment en què es troba la persona en relació a la seva sexualitat/identitat de gènere:

DI- "Al principi, quan t'insulten o riuen, és tristesa o et fa mal... No entens que t'ho diguin. La segona fase ja seria com més ràbia i ja els mataria. Anar cap allà i "¿Qué te pasa?, ¿Y tú de qué vas?". I la tercera ja seria més ignorar-los, però en el fons encara una mica... "pobres...", tenir compassió. I l'última fase ja seria de total indiferència" (Entrevista Sònia).

3.2.4. "Coses de nens"

Les agressions i assetjaments són molt freqüents en escoles i instituts, especialment en espais on els alumnes estan sols, sense figures d'autoritat, com són els vestidors i el pati. El fet que una persona no jugui al que se suposa que ha de jugar o es relacioni amb amics del sexe contrari pot ser motiu de burla, discriminació o agressió. Per a nois i noies trans, la situació en els vestidors és especialment conflictiva pel fet d'haver de mostrar nus els seus cossos que, en alguns casos, els produeixen vergonya o que ja han començat a transformar.

Per a la majoria de trans, lesbianes i gais, el període de l'institut es recorda amb dolor, com un període en què no han pogut ser 'ells mateixos', i en el qual han patit més o menys homo/transfòbia. A vegades, les vivències arriben a extrems brutals:

G- *"Al llegar a la ESO las cosas no cambiaron, fueron a peor, ya no era el mariquita, ahora era el maricón, el bujarrón, el chupa pollas... pintaban hojas con mi cara pero con cuerpo de chica, me dibujaban en situaciones "comprometidas" con perros, burros... los colgaban por el colegio. Los profesores intentaron intervenir pero aquello continuó, y yo en casa no decía nada por miedo a que aquello fuera a más. En 4º de ESO me encerraban en el baño, me mojaban con agua... hacían de todo para humillarme. Un día escribieron en la pizarra que yo tenía Sida y que era peligroso acercarse a mí, los profesores castigaron a toda la clase porque el culpable no salió y aquello fue mi sentencia de muerte. A los pocos días me encerraron en el baño de chicos, entre 4 me cogieron y me pegaron, me dejaron sin pantalones y sin ropa interior, sangrando... yo no salí de ahí, me dolía más el ridículo que los golpes"* (Fòrum de lesbianes i gais).

La pressió per assumir el rol de gènere normatiu pot unir la crueltat dels companys a la complicitat dels professors, com relata aquest noi trans:

"[En la escuela tuve algunos roces:] que me bajen los pantalones en medio del patio, o que me pongan a jugar con las niñas, y tenga prohibido por los profesores y por los niños que pueda jugar con ellos, no podía coger una pelota, no jugar al fútbol, y yo no podía, porque solo no te vas a poner a jugar al fútbol, y claro fue duro. (...) El instituto fue peor, no te miento si te digo que el último curso estuve casi cuatro meses sin aparecer por clase porque (...) no lo podía soportar" (Entrevista Àlex).

L'acció d'abaixar-li els pantalons al mig del pati pot ser entesa com una forma de visibilitzar el fet que, tot i que el seu comportament era masculí, no tenia els genitals corresponents.

Si ens atenem als resultats de les entrevistes, tallers i Internet, la percepció més generalitzada és que el professorat no té eines per afrontar les agressions i discriminacions trans/homofòbiques. Les seves actuacions davant d'aquestes situacions semblen produir-se en funció de la seva sensibilitat o empatia, no com a part de l'exercici de la seva professió. Com hem vist en la primera cita, a més, la seva actuació pot resultar contraproductiu. Especialment rellevants resulten els diversos casos en què els psicòlegs dels instituts no ajuden els gais, trans i lesbianes assetjats, argumentat que no tenen recursos per fer-ho, i els deixen desemparats:

L/G- "Quan vaig decidir obrir els meus sentiments i consultar-ho amb algun professor, se'm van tancar totes les portes. Els professors, em donaven mil excuses i em delegaven al psicòleg de l'institut. Aquest deia que no tenia prou mitjans per treballar el meu cas" (Fòrum de lesbianes i gais).

Hem trobat també qui critica que l'opció de limitar la resposta a enviar la persona al psicòleg o psicòloga d'Institut pot generar una individualització del problema, i el que caldria és fer un plantejament més ampli que no tracti de resoldre només el problema de la víctima de l'assetjament, sinó que abordi la problemàtica en el conjunt de l'institut:

L/G- "Per part dels professors no em puc queixar, quan veien tot el k passava molts cops els frenaven els peus i jo ho agraija molt, la veritat, tot i que em vaig keixar molt al director i l'únic k va fer és fer-me parlar amb la psicòloga... com si el problema el tingués jo amb els altres... en fi... una història com una altra" (Fòrum de lesbianes i gais).

En el treball de camp, hem trobat testimonis de tots els colors: professorat que és indiferent a l'assetjament, altres que donen suport als que ho estan patint —els protegeixen, aconsellen, els canvien el nom a les llistes si els ho demanen— i, finalment, altres que són directament homo/trànsfobs. Cal tenir en compte, a més, que l'actitud que pren el professorat és clau pel seu paper de referent, sobretot quan reproduïxen actituds trans/homofòbiques o no actuen davant d'insults o agressions:

L/G- "Quan passen llista, sempre q el profe va a dir el seu nom, els altres li diuen 'marica' malfollat, marginat... I el profe carda un somriure i continua passant llista. Jo un dia que arribava a classe, vaig veure kom el tenien akorralat i komeñaven a pegar-li, i uns profes q staven alla a la vora, k u veien tot x cert, no van fer res" (Fòrum de lesbianes i gais).

L/G- "Yo era testigo en silencio de lo que sufría otra gente, de lo que sufrían dos chicos de mi clase por tener pluma, él era el 'maricón' y ella la 'tortillera'. No toda la clase los insultaba, siempre eran los mismos pero jamás ningún profesor salió en su defensa y eso que muchas veces los insultos se emitían durante las clases, (...) En el consejo escolar se trató el tema y los profesores decían que no era grave, que eran cosas de niños" (...) (Fòrum de lesbianes i gais).

Pel que fa a les actuacions trans/homofòbiques del professorat, en l'exemple següent, veiem la subtilitat —i manipulació— amb què l'equip directiu vol prohibir que un noi trans tingui mostres d'afecte a la seva parella a l'Institut:

TM- "Este año he empezado con mi novia q tb esta en mi mismo instituto en principio no tuve problemas ni con el nombre ni con el hecho de tener novia en el instituto y en consecuencia poder besarla como cualquier otra pareja haría, ningún problema hasta ayer q estaba en clase y me llamaron la jefa de estudios y la orientadora (...) para comentarme q habían surgido quejas pq mi comportamiento con mi novia escandalizaba yo les dije q para nada pensaba q mi comportamiento era incorrecto y q por favor me dijera quien lo había dicho a lo q me contestó q habían sido todos sin excepcion de ninguno de mis compañeros de 1 de baxillerato (....) le dije a mi novia q se saliera de clase para contárselo, 2 amigas mías tb lo escucharon y se echaron las manos a la cabeza, una de ellas bastante mosqueada dijo q eso era intolerancia y q eso de q habían sido todos los cursos era falso pq abia muchos q se llevaban bien con nosotros y q para eso iba a coger firmas para q firman los q no les resultara escandaloso ni como una provocación el q ella y yo nos besáramos, se recogieron muchas firmas" (Fòrum de trans masculins).

Un altre cas més extrem encara, és el d'un noi trans entrevistat que va ser agredit per part d'una professora:

TM- "Había una profesora que (...) me dijo que por lesbiana y encima por mal educada, estaba castigada y fue un castigo bastante cruel porque me cogió del pelo me tiró al suelo y me pegó patadas, dejó los alumnos fuera para que nadie mirara, y me pego una paliza, de llevarme al hospital, ponerme pomada en los ojos. Y mi madre "¿qué te pasa, qué te pasa?" Y no le dije lo que me pasó. A la semana siguiente fue una niña a casa y le dijo a mi madre que la profesora me había pegado, y que des de ese día yo estaba contra la pared, con la mesa al revés" (Entrevista Àlex).

Un debat que es planteja en relació amb aquesta problemàtica és què haurien de fer els professors que són gais, trans o lesbianes. Una part considera que ho haurien de fer públic per tal de visibilitzar i normalitzar la situació, mentre que altres persones entenen que no facin pública la seva condició:

G- "Mi profesor de plástica era gay... Pero ¿qué iba a hacer el profesor de plástica? ¿Apoyarme y decir: "yo te entiendo", para que a él le hicieran lo que me hacían a mí? Yo, si me pongo en su lugar, no sé qué hubiera hecho" (Entrevista Sergi).

La participació d'un professor gai de secundària en un dels tallers d'anàlisi va servir per posar damunt la taula els arguments d'aquells que no volen sortir de l'armari:

G- "Els professors estan lligats de peus i mans per poder tractar amb una aula. Estem topats pels pares, per la direcció, per l'administració com pels mateixos alumnes. Tenim recursos ínfims per poder controlar una classe. Si, a sobre, tu entres en una classe i dius: "Bé, nens, sóc homosexual". O sigui, el poc respecte i la poca autoritat que pot influir o que tens ara mateix, se'n va en orris. Jo, si estigués donant educació en centres de batxillerat, a mi no m'importaria dir-ho, perquè estàs parlant amb persones que més o menys comencen a ser adultes, però en una classe de tercer o quart d'ESO, que són supercruels i... (...). Si jo em defineixo com a homosexual, qui et jutja? Els teus companys, que te la pots jugar si vols, els nanos que tractes amb ells diàriament i els pares que són el pitjor [riure general]. De debò, tens tres col·lectius d'enemics, jo vull viure la meua vida molt més... jo no ho analitzo com una covardia, ho analitzo com viure una mica tranquil. (...) Jo no haig de ser el model de res (...), no vull ser l'exemple de ningú" (Taller 4 gais Girona).

3.2.5. Transfòbia en l'àmbit laboral

Un problema que afecta especialment les persones trans és el fet de trobar feina, sobretot si el seu aspecte físic o el seu carnet d'identitat evidencien la seva transsexualitat. En ocasions, quan comencen el procés de viure segons el gènere sentit, són acomiadades de la feina.

Una font de possibles conflictes és el canvi de nom en els documents interns de la feina, quan aquest no està modificat en els documents oficials. En relació a això, trobem casos en què els responsables de la feina es neguen a canviar el nom, altres que admeten que s'utilitzi només la inicial i, finalment, altres que no tenen cap inconvenient a canviar-lo. Com a exemple de bona reacció, podem citar l'exemple d'aquest noi trans, que treballa en la construcció:

TM- *"Fui a mi jefe y le dije "Mira, estoy buscando trabajo". Y él miró el DNI y me dijo "Pues, hostia, vaya una putada, ¿no?". Y yo le dije "Pues sí, bueno". "Ale, pues, va, coge el arnés y una cuerda". En ningún momento me preguntó nada, y hasta un día me dijo "Oye ¿y tú te encuentras bien?". Y yo "Sí". "Bueno, si algún día estás mareado o vomitas por la hormonación, pues te llevo a casa o te sientas"* (Entrevista Álex).

D'altra banda, per a algunes trans femenines, sobretot si són immigrants, el treball sexual és l'única opció per guanyar-se bé la vida i, si opten per aquesta via, poder-se pagar les operacions i tractaments per tirar endavant el procés. L'accés a aquest treball, però, no sempre es produeix de forma obligada sinó que pot ser fruit d'una decisió pròpia:

TF1- *"Pues como no se encuentra trabajo, te tienes que dedicar a la prostitución. Porque si no, vas a estar pidiendo limosna. Es una de las cosas. Otras también lo hacen porque les gusta o porque quieren."*

TF2- *"Yo, voy a hablar de mi caso, yo fue porque... a temprana edad era "la meva sexualitat remunerada", ¿no? O sea, por mi vicio, hablando en plata, por mi vicio me pagaban. Yo descubría mi sexualidad, me construía, para descubrir esa sexualidad y encima me pagaban. Era... ¿quién no se va a enganchar a esto? Era con 17 años, 16. (...) Es que era dinero directo al bolso."*

TF1- *"Y, luego, era un dinero muy fácil, era un dinero que te venía muy bien para poder costear toda la cantidad de operaciones que tenías. Y sobre todo la seguridad, y que estabas en un ambiente en que te sentías la reina y te sentías que tú podías manejar la situación. (...) Podías manejar la situación con los tíos, no estabas en la situación en la que un tío te podía discriminar"* (Taller 2 trans conjunt).

L'experiència del treball sexual està relacionada, en aquests casos, amb tenir una posició de poder, de controlar la seva vida i, a la vegada, de sentir-se desitjades com a dones trans. I és que, per a molts clients, és un valor afegit anar amb una treballadora trans no operada:

TF- *"Sí, se da el caso de hombres que cuando ven que estás operada, en el caso de las que están trabajando como prostitutas, prefieren irse con las que no están operadas. Porque dicen que para irse con una vagina, "me quedo con la que tengo en casa". Ese tipo de conversación. O tíos que se van precisamente con una transexual, porque tiene pito, es lo que les da morbo."*

TF- *"Y falocracia. (...) Yo quería decir que está muy extendido lo de la transexual activa. Una mujer neumática y bien dotada (...). Tienes que tener ahí tetas 'buguis' y después eso que te acompañe, al final: grande ande o no ande"* (Taller 2 trans conjunt).

Aquesta visió del treball sexual com a opció i com a via d'empoderament, tot i no ser generalitzable, respon a la realitat de moltes altres dones —trans i no trans— per qui aquest treball els dóna eines per fer-se càrrec de la seva vida (Juliano, 2004). Aquesta visió xoca amb la visió compassiva vers les treballadores sexuals. En aquesta línia, dos gais entrevistats afirmaven sentir-se solidaris amb les trans que volien deixar aquest treball però rebutjaven les que ho viuen com una opció:

G- *"Yo entiendo que lo pasen muy mal porque nacen en un cuerpo equivocado y quieren cambiar su cuerpo y se miran al espejo y no se sienten queridas y se sienten muy mal. Pero creo que la mayoría actúa muy mal. (...) Yo pensaba al principio que la mayoría de transexuales que se prostituían, era porque no tenían otra cosa que hacer. Porque la sociedad no les daba oportunidades. Pero es que yo he visto como la sociedad daba oportunidades a algunas transexuales y no las han querido coger. Y ellas mismas han preferido... no lo han dicho pero han dado a entender por su actitud, en plan: "pues mira, la prostitución me da el dinero que necesito, mientras corra... pues eso va a estar allí" (...) Si te fijas hay muchísimas que no, que prefieren ir divinas, vestir divinas y tal y prostitúyéndose"* (Entrevista Sergi).

La reacció de rebuig al treball sexual com a opció ens indica la incapacitat de situar les persones que s'hi dediquen al marge d'una posició d'inferioritat i de demanda de compassió.

3.2.6. Efectes secundaris

La trans/homofòbia s'inscriu en la subjectivitat i incideix en la trajectòria vital de les persones que estan al marge dels models normatius de gènere i sexualitat. Els efectes de viure agressions i discriminacions, però, com veurem, no només són negatius.

En la dedicació als estudis, l'entorn homo/transfòbic que hi ha a escoles i instituts influeix en el rendiment educatiu en direccions oposades. A vegades, aquesta pressió i dificultats d'integració amb la resta de companys perjudica la dedicació als estudis i, en casos extrems però no excepcionals, acaba desembocant en el fet que la persona abandoni els estudis. En altres persones, la sensació d'haver de "compensar" el fet de ser gai, trans o lesbiana, porta a dedicar-se més intensament als estudis:

L- "Jo recordo que a l'institut, jo sí era bastant d'estudiar... perquè pensava que havia de compensar... per fer-me valdre d'una altra manera, perquè no m'ho tinguessin en compte, sinó que diguessin "Sí, es lesbiana, pero mira qué cosas hace". O... jo m'esforçava a compensar, estava obsessionada a compensar... però com... "que no m'ho tinguin en compte que sóc lesbiana". En lloc de defensar que em respectin que sóc lesbiana, és més, que oblidin que sóc lesbiana, que hi hagi una característica per sobre d'aquesta que no sigui aquesta... que se n'oblidin. (...)"

L- "Jo ho comparteixo bastant. No ja a l'institut o a... sinó en general. Quan tens uns pares que no et... envers qui has de legitimar alguna cosa, se't genera una espècie d'auto-exigència amb tot, però no només amb l'institut... O sigui, quan la pifies... mai, però mai més tornaràs a demanar ajuda allà... no... o sigui, tu ets una persona súper solvent... súper eficaç i tot va bé... O sigui, perds una mica la possibilitat de demanar ajuda" (Taller 1 lesbianes i gais Barcelona).

Els entrevistats i participants als tallers, curiosament, d'entrada destaquen els efectes positius d'haver viscut com a trans, lesbianes i gais en una societat homo/transfòbica. Aquest fet pot tenir una lectura positiva, però també pot resultar perjudicial si impedeix entrar en contacte amb el patiment viscut.

Comencem tractant les conseqüències negatives. En un punt més extrem, hem trobat que es poden produir trastorns alimentaris, depressions i un entrevistat gai va tenir un intent de suïcidi. També es parla de tenir l'autoestima baixa, de viure constantment amb la por a l'agressió, de sentir-se vulnerables, d'haver generat un sentiment de ràbia pel fet d'haver patit discriminacions, d'arrossegar un sentiment de culpa, de sentir vergonya:

G- "Recordo molt bé com plorava dia rere dia un cop em despertava la mare. Sempre, però, un cop ella ja no hi era a la habitació. Amagava el meu sofriment continu. Ara, al cap d'uns quants anys, em pregunto per què no vaig tenir el valor de cridar als quatre vents que era un nen maltractat, prohibit de tenir una infantesa plena d'alegria i innocència. L'única resposta que he trobat ha sigut la pròpia vergonya a ser considerat el 'maricó' fora de casa, com si fos un error propi i que la meua família —els únics que em veien com un nen [normal]— pogués sentir vergonya" (Fòrum de lesbianes i gais).

La por penetra i queda inscrita en la subjectivitat fins i tot quan ja ha acabat l'assetjament:

TF- "*Al principio intenté como apartarlo de la mente, pero luego es imposible. Se te mete en la cabeza y no paras de darle vueltas al porqué te dicen aquello. Te preguntas "¿Seré gay, no lo seré?" (...) me cohibieron, me cambiaron el carácter, la forma de ser, me hicieron introvertida. Me sentía inferior a ellos y tenía pánico a ir por la calle con mi familia que aparecieran y se pusieran a insultarme delante de ellos (...) en tercero de la ESO la cosa acabó de forma casi radical. Ya nadie me insultó. (...) Los dos últimos años era más el miedo a que volviera a pasar que el hecho en sí*" (Entrevista Andrea).

El fet d'haver viscut 'a l'armari' també genera un mecanisme de control de la conducta —per reprimir la ploma— i de la paraula, esdevenint un obstacle a l'hora de tenir una comunicació fluida, tal com exposa aquest noi gai que és professor de secundària:

G- "Analitzar cada paraula, o sigui, pensar abans el que dius, a on i a qui ho dius. Perquè allà a l'institut un dia diuen "Sí, perquè avui el meu home". Ostres, si algun dia jo tinc parella, jo no podré deixar anar aquest comentari, primer hauré de veure qui hi ha al meu voltant, qui m'escolta, si afecta els meus alumnes, etc. Jo haig de callar moltes coses perquè no puc ser natural" (Taller 4 gais Girona).

Per tot això, es produeix una sensació força generalitzada d'haver perdut o d'haver viscut tard l'adolescència:

L- "L'adolescència la vaig començar a viure als 18 anys, o sigui, no mentre em tocava. Va ser bastant fosc, amb talls comunicatius amb molta gent. Era com... en part jo suposo que... que em costava tenir comunicació fluida a casa, amb segons quines persones, tenir en compte la gent... Llavors, treure tot això de sobre va ser a partir dels 18 anys, que ja no vivia a casa. O sigui, jo vaig marxar per no haver de sentir la... aquesta pressió. Llavors, tret de moments *más o menos lúdicos*, la idea general que em queda és d'una falta de comunicació i d'aïllament amb mi mateixa, per no ofendre, perquè no es molestin, perquè no es posin amb mi" (Taller 1 lesbianes i gais Barcelona).

Això comporta el perill, que detectem que és força freqüent, d'intentar oblidar les experiències passades doloroses en comptes d'afrontar-les i elaborar-les, com hem exposat al final del capítol anterior.

També hi ha, però, efectes col·laterals positius del fet d'haver viscut situacions tan dures. En aquest sentit, es considera que et fa més fort, et dóna més capacitat per enfrontar-te als problemes:

G- "*Cuando yo veo que, a lo mejor, jovencitos se han suicidado por el hecho de ser homosexuales o por el bullying, yo me siento afortunado. Me miro y me siento afortunado. Porqué he llegado a sufrir casi al mismo nivel que ellos y no he tenido esos problemas, o sea, porque me he querido. Yo, a lo mejor, cuando me pasaba esto y llegaba a casa y lloraba. Pero luego, me miraba en el espejo tan abatido y tan mal que decía: "¿Yo voy a estar mal? Yo... ¿Por qué?"* (Entrevista Sergi).

Per altra banda, el fet que habitualment no es tinguin referents propers que permetin construir-se, porta a buscar nous referents i a tenir la sensació d'haver estat més autor de la pròpia vida:

G- "Jo no penso que m'hagi perdut res, però crec que he guanyat més per una altra banda. Jo he deixat de fer les coses que fa tothom però per altra banda m'he construït molt més com a persona. Considero que la meua evolució personal, el meu coneixement de mi mateix és molt més profund que el d'una persona que ha tingut una adolescència molt més normal. Per què? Perquè no he fet el normal. Però he fet una altra cosa de la qual ara estic recollint els fruits" (Taller 4 lesbianes i gais Girona).

Una entrevistada destaca que aquests grups poden aportar a la resta de la societat l'experiència de lluita: "que la gent s'adoni que, de vegades, per ser un mateix, de vegades, s'ha de lluitar... s'ha de passar molt malament" (Entrevista Sònia).

Alhora, també hi ha qui considera que aquesta experiència els ha fet més empàtics i sensibles vers l'altra gent:

L- "Jo també penso que m'ha fet més forta, també més sensible als altres. El fet de veure que aquest desconeixement, que aquests prejudicis que tenen contra mi... potser jo també tinc molts prejudicis contra l'altra gent i, d'alguna forma, també m'ha fet adonar d'això, d'aquests prejudicis que tinc" (Taller 4 lesbianes Girona).

La idea, molt generalitzada, que trans, lesbianes i gais són persones més obertes, més empàtiques i sensibles és desmentida per un dels nois entrevistats: "*Todos tenemos prejuicios... No somos más perfectos por ser gays, y no somos ni más tolerantes ni más abiertos*" (Entrevista Enric). En el cas d'aquest entrevistat, a més, hi ha un moment de l'entrevista en què es reconeix com a racista quan explica que no vol adoptar un fill negre o asiàtic.

La possibilitat de treure conseqüències positives del procés va lligada a la forma en què s'ha viscut el fet de tenir una sexualitat o una identitat de gènere no normatives. En aquest sentit, algunes persones, sobretot trans, ho han viscut d'una forma molt negativa: com '*estar muerta en vida*' (Entrevista Sandra, TF), 'una gran putada', 'una tara' (Entrevista Sònia, DI) o com una malaltia:

TF- "*Si tú le dices a un persona que has padecido un cáncer, todo el mundo sabe lo que es y se va a compadecer de ti, pero si tú le dices a la persona que has padecido transexualismo, no eres igual de comprendida. (...) Me gustaría recibir el mismo respeto de la persona que ha padecido una enfermedad, un cáncer..."* (Taller 2 trans femenines).

En contraposició, hi ha persones que neguen que sigui una malaltia però ho consideren un 'error':

TM- "*No estamos enfermos porque... yo no me considero enfermo. (...) A mí, un día me dijeron que tenía una enfermedad, pero ¿enfermedad? Yo no sé... yo no me considero un enfermo. Porque no lo estoy... simplemente lo*

que yo... mi opinión es que es una equivocación de la naturaleza... un error... un error que hubo... no quiero decir que con eso yo fuera un error sino... un error... pero que ya está...” (Entrevista Marc)

En un dels tallers, es va produir un debat precisament sobre si el fet de ser trans és un fet intrínsecament negatiu o no:

TF1- *“A mí, y también es algo egoísta, a mí, no me gustaría que nadie tuviera que pasar lo que he pasado yo; yo os soy sincera. (...)”*

TF2- *“(...) Mi vivencia no es algo negativo y no es algo que no le desearía a nadie y tampoco que desearía a todo el mundo pero...”*

TF1- *“En esta vida, desde que naces, sufres. Eso está clarísimo, pero yo recuerdo una infancia muy solitaria.”*

TM- *“Pero tú lo puedes ver desde el punto de vista positivo, decir “Y lo bien que he... y lo bonito que es este proceso y vivir lo...”. Y acordarte de qué has pasado.”*

TF1- *“¿Bonito es no tener amigos, es jugar sola en casa, bonito ser el hazmerreír?”*

TM- *“Pero eso pasa sin ser transexual.”*

TF1- *“A mi sí, desde luego, me pasó lo que me pasó y me duele por lo que me duele”* (Taller 2 trans conjunt).

3.2.7. “Hi ha una pregunta dintre teu”

Preguntant a lesbianes i gais quines són les causes de l'homo/transfòbia, trobem que una resposta molt freqüent és afirmar que és producte de la 'incultura' o de la 'ignorància'. Aquest argument, que en algun cas queda entreteixit amb la percepció que els nous immigrants són més sexistes i trans/homòfobs, deriva en un cert elitisme. En el fòrum de gais i lesbianes, en un moment en què hi havia diferents missatges argumentant aquesta relació entre homofòbia i incultura, un noi ho va qüestionar comentant que ell va anar a una escola privada amb gent de famílies benestants on va viure experiències duríssimes pel fet de ser gai.

Una altra opinió força recurrent és que l'homo/transfòbia anirà desapareixent per si mateixa, destil·lant una percepció evolucionista segons la qual, les coses aniran a millor sense saber-se ben bé per què:

TM- *“Es cuestión de tiempo, al igual que ahora estamos aquí, son las pautas del destino que se han ido marcando, de la tierra, que es el destino del mundo que tiene que cambiar gracias a unos que se están moviendo, pero de golpe es muy difícil, es el destino de la tierra es el hecho de que todo el mundo, los que hay ahora ya piensan como piensan ahora, hay que hacer diferentes a los que vienen después, y los de después ya serán diferentes”* (Entrevista Àlex).

G- *“La clave está en la educación y en dejar que pasen 50 años. (...) Si damos tiempo a que se mueran nuestros padres... y que se muera también nuestra generación y a partir de nosotros les damos una educación de tolerancia, abierta... y que la gente... por ser gay, lesbiana, transexual... no tiene que poner la etiqueta de hetero”* (Fòrum de lesbianes i gais).

Podem destacar un altre grup d'arguments que entenen l'homofòbia com un producte social, fruit d'un determinat sistema. Entre aquestes opinions podem distingir diferents matisos. En primer lloc, hi ha les que posen èmfasi en la lectura estructural de l'homofòbia:

L/G- *“Si és el que en el fons jo penso que tots els prejudicis, tota la homofòbia, ve d'un mateix lloc: el masclisme. El masclisme que fa que un home amb qualsevol atribut femení —com pot ser segons el rol heterosexista, que t'agradi un home—, val menys, és objecte de menyspreus i bromes. És una vergonya pel seu gènere. I fa que estigui mal vist que una dona sigui lesbiana perquè la dona ha estat creada per satisfer l'home, i sense un home a qui dedicar-se, la seva vida no té sentit. I fa que estigui mal vist que a un home li donin pel cul, perquè això només es fa a les noies, que en elles està molt bé però en els homes els fa, de nou, valdre menys”* (Fòrum de lesbianes i gais).

Des d'aquest punt de vista, s'entén el paper que juga l'homo/transfòbia en el manteniment de l'ordre social, fins al punt d'argumentar que “l'homofòbia és quan t'odien per ser gai encara que no et puguin atacar o no en treguin cap benefici particular, simplement és que assumeixen que estan portant-se com a bons ciutadans” (Fòrum de lesbianes i gais). Aquesta darrera opinió connecta amb el plantejament del nostre marc teòric sobre les agressions, on hem presentat els agressors com persones que tracten de restituir l'ordre del gènere.

En segon lloc, hi ha persones que aprofundeixen en la relació entre l'estructura social i l'acció individual de l'agressor. En aquest cas, posen l'accent en les causes que porten l'agressor a actuar d'aquesta manera. Es parla que són 'reprimits sexuals', que tenen por a allò desconegut o diferent —sigui una noia masculina, un noi gras, etc.—, que utilitzen l'homo/transfòbia per reforçar la seva feminitat/masculinitat en el procés de construcció de la seva identitat de gènere —especialment en l'adolescència— o que són gent que se sent inferior²⁰:

L/G- "No saben el mal que fan. L'únic que els interessa és fer-se els graciosos i prou... Són uns infeliços i han de pagar la seva vida o el seu temor amb una persona més dèbil per sentir-se millor amb si mateixos. I realment, ells estan molt més enfonsats que la seva 'víctima'. Però com que se senten inferiors, almenys amb les seves víctimes ells són els 'amos' de tot això" (Fòrum de lesbianes i gais).

Aquest tipus d'explicacions poden il·lustrar la cita de Judith Butler (vegeu apartat 1.1.2.), segons la qual els agressors estan responent a una agressió prèvia. Aquest és l'argument dels pares d'una persona del fòrum de lesbianes i gais que consideren que "els homosexuals ataquen els heterossexuals defensant els seus drets". O aquesta opinió, sorgida en el taller d'anàlisi de gais de Barcelona:

G- "Jo crec que [a l'agressor homòfob] li toca alguna corda... que alguna cosa li toca, el fa vibrar, allò ha reflectit alguna cosa seva fora, i no ho vol veure, ho ataquen, ho destrueixen, ho elimines i ja s'ha acabat el problema, i això amb tot. (...) Jo crec que és una projecció d'una por interior cap a fora i vas a arrasar-la, a fer que desaparegui" (Taller 1 gais Barcelona).

Pel que fa a la transfòbia, les persones trans coincideixen en alguns punts amb les lesbianes i els gais: consideren que els rebutgen per ser diferents —per no poder-los identificar com a nois o noies— i que l'agressor actua perquè se sent qüestionat per la persona trans, de manera que necessita agredir per restituir la seva construcció del gènere: "*Si [las personas trans] te crean odio es porque hay una pregunta dentro de ti, es una duda que hay dentro de ti*" (Taller 2 trans conjunt).

Ahora, s'introdueix un element interessant: en alguns homes heterossexuals, sembla coincidir el rebuig i el desig vers les dones trans: "*Los tíos que más critican a las trans son los que luego las buscan para sexo, porque como se dice dime de qué presumes y te diré de qué careces*" (Fòrum de trans masculins). Aquesta situació arriba al punt que algunes dones trans dubten de si la mirada d'alguns homes és de rebuig o de desig:

TF- "*Los mismos que te han dicho mariquita el día antes, te dicen... No mariquita, mariquita es poco, te dicen "Eres un tío". Al día siguiente, te quieren ligar en el bar de la esquina (...). Te están mirando de arriba abajo, te están comiendo con los ojos tal y cual y luego, al cabo de un rato y tú estás ofendida porque me está mirando, porque lo estás notando. Y luego resulta que si te está mirando es porque quería ligar contigo y luego te está persiguiendo con el coche y te quiere invitar a una copa, te quiere llevar para aquí, para allá, patatí, patatá. Un tío casado, deprimido y con una sensación de miedo y de que está cometiendo... A mí eso me da gracia... [riure general] y los dejo allí con su paja mental y que disfruten*" (Taller 2 trans conjunt).

3.2.8. Abraçar l'agressor

"¿Estoy dispuesta a abrazar a un violador y llorar con él la pena de que haya violado?" Aquesta és la provocadora pregunta que proposa Maria Jesús Izquierdo (2007) amb l'objectiu de qüestionar com s'aborden les desigualtats entre homes i dones i proposar una forma de resoldre-les que permeti a les dones assumir una posició de poder. Aquest plantejament implica, en primer lloc, reconèixer que tant homes com dones som efectes del sexisme, productes d'una determinada estructura social. En aquest sentit, ni dones ni homes som plenament subjectes de la nostra acció i, per tant, tant l'home violador com la dona violada poden ser entesos com a víctimes del sexisme.

Partint d'aquesta anàlisi, l'autora proposa un intercanvi en les posicions de dones i homes. L'esquema hegemònic entén els homes com a subjectes actius, com a responsables tant de la reproducció com de l'eventual solució de les desigualtats i danys que crea el sexisme, mentre que les dones són col·locades en una posició d'objecte, de passivitat, de demanda de protecció (vegeu Coll-Planas *et al.*, 2008; Izquierdo,

20 En aquest aspecte es produeix un paral·lelisme amb els homes maltractadors, ja que es pot considerar que l'agressió que cometem contra les seves parelles o exparelles és una reacció a la seva pèrdua de poder (Izquierdo, 1998).

1998). En el canvi proposat per Izquierdo, es col·loca a les dones en una posició de subjectes actius, compromesos amb el canvi polític i que es fan càrrec del dolor que crea el sexisme, no només en elles mateixes, sinó en els homes:

“La apuesta de que violador y violada lloren al unísono la pena de la violación, ilustra hasta dónde reconocemos el peso de las estructuras, y hasta dónde estamos dispuestos a llegar para transformarlas. Es una iniciativa que evidencia el rechazo del sexismo y el compromiso con las víctimas de sus efectos, sean del lado de los definidos como victimarios o de las definidas como víctimas” (Izquierdo, 2007: 3).

Es pot aplicar aquesta perspectiva al tema de les agressions trans/homofòbiques? Com podem plantejar una forma d'abordar-les que no suposi una victimització de lesbianes, trans i gais? Com podem trobar una forma d'abordar-les que els empoderi i capgiri les relacions de poder?

A diferència de la violació, en què la motivació habitual és la voluntat de sotmetre, en les agressions homo/transfòbiques l'agressor s'ha sentit violentat per la presència d'una persona lesbiana, trans o gai (vegeu l'apartat 1.1.2.). Això implica considerar que l'agressor està escenificant, està exterioritzant un dolor que té a veure amb la construcció de la seva pròpia subjectivitat. En el moment en què sent un rebuig visceral per una persona que no pot identificar com a home ni com a dona, que li resulta intolerable, en l'àmbit emocional, veure dues persones del mateix sexe mostrant-se afecte, la seva agressió ens està parlant del patiment, de les renúncies, del cost individual, de la violència que suposa construir-se una subjectivitat en un món social pres pel gènere.

Què implica considerar que l'agressor és també una víctima? Com es podria materialitzar una reacció d'aquest tipus? En trobem un exemple en el cas relatat per l'Àlex a l'apartat 3.2.3. El noi explica que, després d'haver estat apallissat per quatre nois, va anar a buscar-los un per un per explicar-los *“realmente como era yo y como eran ellos, y que la base de una cosa y la base de la otra era exactamente la misma”*. Aquestes converses van conduir a la petició de disculpes i, fins i tot, a mantenir una relació cordial. L'actitud de l'Àlex trenca amb l'esquema d'un nosaltres-víctimes i un ells-agressors. La seva opció és mostrar el que tenen en comú uns i altres.

Una aproximació d'aquest tipus requereix una elaboració del patiment immensa i una voluntat de trencar amb una dinàmica que distingeix víctimes i botxins per mostrar que el patiment d'uns ens parla del patiment dels altres i que cal superar aquest binomi si es vol abordar la desigualtat i l'opressió d'una forma en què les persones oprimides assumeixin la responsabilitat de canviar la situació i estiguin disposades a escoltar i entendre el patiment dels agressors.

3.3. La construcció del gènere i la sexualitat

3.3.1. “No em miris, prefereixo que em sentis”

En el rerefons d'alguns dels aspectes que hem tractat fins ara, hi ha la qüestió de si el gènere oprimeix de forma diferent a homes i a dones. És complex entrar en aquest tema perquè hi ha moltes dimensions que s'entrecreuen generant un panorama ambivalent. En primer lloc, el sexisme que ordena la nostra societat no només distingeix entre homes i dones, sinó que els posa en posicions desiguals: de manera que el principi de la masculinitat representa allò socialment més valorat, mentre que allò femení es troba desprestigiat. D'altra banda, però, l'experiència de gais, lesbianes i trans ens porta a considerar que els límits de la masculinitat són més estrictes i que la seva transgressió està més castigada. La psicòloga Cristina Garaizabal coincideix amb aquest plantejament:

“Es importante tener en cuenta que en nuestra sociedad lo considerado socialmente como propio del género masculino se halla más valorado que aquello que se considera propio de las mujeres. Así, cuando un niño pequeño tiene comportamientos e inclinaciones hacia tareas, juegos o aspiraciones que se consideran propios de las mujeres, la presión del entorno para que aquéllos sean reprimidos es muy superior a la que se da en el caso inverso, que es vivido como menos problemático. A la par, un hombre con comportamientos y aspecto femeninos es inmediatamente identificado y sometido a burlas, discriminaciones y presiones, siendo humillado por abandonar su condición en aras a la feminización. Por el contrario, hoy, una mujer que manifiesta comportamientos y aspecto masculinos es vista como algo más ‘normal’ –a fin de cuentas es lógico valorar aquello que socialmente está más valorado- y sufre menos presiones del entorno” (Garaizabal, 1998: 43).

Per a Barbara Risman (1998: 245), és precisament el fet que una dona masculina sigui més tolerada que un home femení el que explica que hi hagi més trans femenines que trans masculins.

Abordarem a continuació com viuen el gènere les lesbianes i els gais. Una de les formes habituals que pren la injúria homofòbica és el fet de no considerar-los pròpiament dones i homes, respectivament. En la seva majoria, les lesbianes responen reforçant la seva definició com a dones i, d'una forma encara més acusada, els gais reivindiquen la seva masculinitat:

G- "Perdoneu però a mi l'ús de la paraula "mariconadas" que empren M'OFÈN, com també m'ofèn que parlin "d'homes de debò" donant a entendre que jo, com que no m'agrada el futbol ni sóc així de rude, no ho sóc. Doncs NO senyor, jo sóc tan home o més que ells" (Fòrum de lesbianes i gais).

El mateix èmfasi en la masculinitat el trobem en aquesta definició de ser gai, en la qual s'accentua tot allò relacionat amb la masculinitat:

G- "Jo identifico un gai com algú que l'han etiquetat com a home, que s'ha autodefinint com a home, se segueix definint com a home i, a més a més, es defineix com a homosexual masculí" (Taller 1 lesbianes i gais Barcelona).

El fet de no ser reconeguts com a homes i dones, en alguns casos es viu com una experiència molt dolorosa:

G- "Jo he viatjat moltíssim per la feina del meu pare i vaja... he anat a molts llocs... un dels va ser el Brasil... allà quan vaig arribar amb uns 8 anys es pensaven ke era una nena per comptes d'un nen... ke frustrant, és una cosa ke mai no podré superar em sembla..." (Fòrum de lesbianes i gais).

La manca de reconeixement com a dones i homes, a vegades, es produeix subtilment. Per exemple, un noi gai relata al Fòrum de lesbianes i gais que li desagrada que les noies el tractin com si fos una noia —"No m'agrada que per ser gai les noies em considerin 'una más'" — i una noia lesbiana explica que els companys de feina la tractaven diferent en saber que era lesbiana:

L- "A mi m'ha passat a la feina.. q es creuen q pq sigui homosexual... em puc comportar com els nois... i puc fer com de noi! parlaven d guarrades... i allò típic q fan entre nois heteros... i jo: cal q parreu d'això ara?? i la resposta va ser: pro si és com si fossis un noi no?" (Fòrum de lesbianes i gais).

També hi ha reaccions positives per part de gais i lesbianes a ser tractats amb el gènere contrari: els pot agradar, es pot reivindicar com a actuació que qüestiona i subverteix les regles del gènere o, fins i tot, es pot aprofitar per fer-ne broma o per tenir determinats privilegis, com en l'exemple següent:

G- "Estant amb els meus amics, tot nois, una noia i jo, hi ha dos seients, i deixem seure la noia i després jo faig un comentari, *en vista de q soy lo mas cercano a una mujer de pie, me siento yo*" (Fòrum de lesbianes i gais).

En altres ocasions, la reafirmació de la masculinitat/feminitat incorpora un reconeixement de tenir una part del gènere contrari:

G- "Jo tinc molt clar que sóc home i, després, l'orientació sexual, és una altra cosa que no té res a vore amb lo gènere. D'acord, que jo també reconec que tinc una part femenina, però el fet de ser home, requereix una part femenina."

L- "Jo sóc dona perquè sóc dona i em sento bé així... Reconec que tinc algun tret masculí, però jo em sento dona i tampoc no penso a voler ser home" (Taller 4 lesbianes i gais Girona).

Si ens allunyem de les opinions per centrar-nos en els comportaments, trobem que, a vegades, ser lesbiana està vinculat a identificar-se amb la masculinitat i ser gai, amb la feminitat:

G- "Jo, quan tenia tres anys, sí que vaig fer un canvi radical en la relació amb el meu pare. O sigui, que els reis em van portar una moto, (...) però jo me'n vaig anar a les nines de les meues germanes (...). I, a partir d'aquell moment, el meu pare va fer un pfff... Vull dir, sí que se'n van adonar i van veure que alguna cosa no... (...) Jo, per exemple, volia jugar a les nines, però és clar, com que jugar amb les nines era... jo notava reaccions dolentes de cara a mi, quan jugava, llavors, què feia? Jugava a nines trencant-les, així és més *macho*" (Taller 4 gais Girona).

També trobem exemples de lesbianes que, en diferents aspectes, se senten identificades amb el sexe contrari i adopten rols o trajectòries típicament masculines:

L- "*He llevado un camino que no es del todo de una mujer, porque, claro, siempre me he dedicado al deporte, he estado en sitios donde he estado mayoritariamente rodeada de hombres en vez de mujeres, y digamos que siempre*

he intentado estar a la altura de un hombre a nivel, por ejemplo, deportivo (...). En el instituto (...) hice Bachillerato tecnológico, era la única chica en clase, y supongo que a lo mejor a raíz de allí también me planteé que por cojones tenía que ser igual que un chico, a nivel académico (...). Y sí, tuve bastantes problemas a nivel emocional porque era evidente que no estaba bien, me tiraban por los suelos sólo por el hecho de ser una chica, cuando yo en realidad yo nunca había tenido un problema por ser una chica (...) Yo lo he pasado mal por el hecho de ser una chica que quiere hacer cosas de chicos” (Entrevista Marta).

En altres ocasions, és el comportament amb la parella el que revela una posició masculina en l'actitud de protecció —com la primera citació— o en els rols adoptats —com en la segona—:

L- “Dubto que mai provoqui cap situació desagradable amb un homòfob! El que tinc molt clar és que si la provoquen ells, evitaré que em faci mal i faré l'impossible perquè tampoc afecti la meva nena, però que no es fiquin violents! Aquí sí que ja... intentaré evitar els problemes (...) però que MAI ningú, i repeteixo, QUE MAI NINGÚ molesti ni una mica l'Aina! Llavors sincerament no responc dels meus actes! (...) Jo defenso el meu i els meus a mort!” (Fòrum de lesbianes i gais)

L- “Puedes ayudar, no comportarte como el típico macho: “Mujer, hazme la comida, que yo me rasco”. Yo, por ejemplo, ayudo a mi pareja, cuando estoy con ella. Pero lo que digo, yo soy más masculina que ella, ella es más femenina. En la cama es donde se nota más, yo masculina, hago como el hombre en la cama, y la femenina como la mujer, porque a ella le sale así, igual como ella es más... yo qué sé, más sensible en la cama” (Entrevista Raquel).

En l'entrevista a l'Orlando, trobem que el vincle entre ser gai i identificar-se amb una dona es fa explícit d'una forma que qüestiona els límits entre trans, gais femenins i lesbianes masculines:

P- *¿Cómo te definirías respecto a tu sexualidad?*

G- “Gay pasivo. “

P- *¿Y en relación con tu género? Es decir, cómo te defines tú en el sentido de ser hombre, mujer...*

G- “Es que, o sea, no tengo grados. Hay momentos que, o sea, de repente me visto de mujer y me siento, o sea, toda mujer. Hay días que me visto de hombre, pues mira. La mayoría de veces me visto de mujer, la mayoría... Trato de combinarlo entre hombre y mujer. (...) Prácticamente, mi forma de vestir es la de una mujer, y mi forma de expresarme también. (...)”

P- *¿Y qué crees que os une a gays y lesbianas?*

G- “No sé... No sabría explicarte. Prácticamente, nos une... creo que como ellas quieren ser hombre, y nosotros queremos ser mujer” (Entrevista Orlando).

L'associació de ser lesbiana amb no-ser-del-tot-dona —o, directament, no ser dona— i de ser gai amb no ser considerat home fa que, *de facto*, un home o una dona amb ploma —és a dir, amb trets del gènere contrari— siguin titllats de gai o lesbiana.

Pel que fa a si es reproduïen els rols femení/masculí entre gais i entre lesbianes, els entrevistats i els participants als tallers afirmen, amb intensitat diferent, que sí que es reproduïen. En el que no hi ha consens és en si això porta a establir relacions basades en la complementarietat o no. Una de les noies participants als tallers, considera que la complementarietat és la base de la parella:

L- “Ens sentim atrets per les persones... sí, no ho sé, tenim un sistema de mètode d'atracció de complementaris. Si et trobes amb algú que és igual que tu, et crea com una espècie de refús sexual que no ho sé [riure general], no t'agrada que sigui igual. I es pot donar que sembli que hi hagin parelles que algú adopti un paper més masculí i femení, però no és forçat” (Taller 1 lesbianes Barcelona).

Per altra gent, l'establiment de relacions en base a la complementarietat és el que succeeix majoritàriament, però no sempre:

L- “[Las lesbianas masculinas] quieren ser como hombres, sí, quieren ser como hombres, y siempre verás que si hay alguna masculina está con alguna femenina. (...) Si ella, por ejemplo, se siente el hombre y su pareja, por ejemplo, se siente la mujer, y hacen como una pareja de heterosexuales. (...) Siete años que llevo, siempre he visto sólo parejas de masculina y femenina, y femeninas las dos, pero dos masculinas no lo he visto nunca, siempre he visto dos femeninas y masculina-femenina” (Entrevista Raquel).

Altres noies lesbianes també coincideixen en el fet que les relacions es produeixen en base a la complementarietat o entre dues noies femenines.

Entre els gais, també trobem qui considera que els rols estan molt marcats i que són la base per establir relacions de parella:

G- *“La lesbiana prácticamente... una siempre tira para el lado masculino, y la otra para el lado femenino. Y a las que tienen el lado masculino siempre les gusta poner... o raparse la cabeza, ponerse pantalones anchos como hombre, ponerse todo lo que es de hombre. Y en el lado gay también, en la parte pasiva le gusta vestirse de mujer, en la parte activa ahí prácticamente no... o sea, le gusta... El activo, prácticamente, del gay es el macho. Y el pasivo siempre es el prácticamente el que... imita a la mujer”* (Entrevista Orlando).

Aquesta, però, no és la visió majoritària: molts nois consideren que si bé és cert que hi ha gais femenins i masculins, això no es tradueix necessàriament en crear parelles complementàries ni en un establiment fix dels rols sexuals —passiu en el cas dels femenins i actiu en els masculins—. Cal dir que abordar aquest tema va generar cert rebuig entre els gais, que reben amb malestar la pregunta típica de ‘qui fa d’home i qui fa de dona?’ El malestar torna a estar relacionat, doncs, amb el fet d’associar ser gai amb la desvalorada feminitat.

Si fins ara hem mostrat, atenent-nos a les respostes obtingudes al treball de camp, un panorama general en què les dues úniques alternatives són adoptar un rol masculí o femení, també podem citar l'exemple d'una noia a qui li atrau, precisament, l'androgínia, és a dir, una barreja dels trets considerats masculins i femenins: “Jo sempre m’he trobat, casualment, que les ties que m’han molat tenien un punt androgin (...) i també que els tíos que m’han molat i amb qui he estat són súper femenins” (Taller 1 lesbianes Barcelona).

Pel que fa a les persones trans, també hi ha qui dóna molta importància a reproduir els estereotips de la masculinitat o la feminitat. De fet, Patrícia Soley-Beltran (2005: 219-220) planteja que la sobreactuació de gènere de moltes de les persones trans es deu al fet que estan especialment pressionades per seguir els rols de gènere:

“Aunque todos los miembros de la sociedad están sujetos a las normas y sanciones de la Matriz [Heterosexual], los transexuales están particularmente afectados ya que están constantemente controlándose a sí mismos y controlando también las reacciones de los demás a sus apariencias y sus actos, dado que su valoración social y su autoestima dependen en gran medida de una eficiente actuación de género y que una presentación sin éxito puede acarrear el acoso” (Soley-Beltran, 2005: 219).

En el fòrum de trans masculins trobem l'exemple d'un noi trans que explica que és sensible i plora sovint, cosa que li fa dubtar de la seva masculinitat. El seu missatge rep moltes respostes que reforcen la seva masculinitat del tipus: *“hay que ser muy hombre para reconocerlo”*. Davant les respostes, el noi trans contesta *“la verdad es que con esas palabras me has hecho sentir muy macho, tío, tan macho que casi me emocio, jeje”* i s'acomiada dient *“¡Somos muy hombres!!!”*. Aquest és un dels exemples de reforçament de la masculinitat entre els trans masculins al fòrum. Cal dir que no hem trobat el mateix tipus d'exaltació de la feminitat en el cas de les trans femenines.

Un tòpic que està molt estès és que les persones trans tenen una concepció molt conservadora dels rols de gènere. Suposem que, a aquestes alçades de l'informe, ja haurem aconseguit mostrar que la realitat és molt més diversa. Arribats a aquest punt, resulta interessant la citació següent, en la qual una dona trans considera que les persones trans interpreten el gènere d'una forma tan o tan poc exagerada com la gent no trans. Seguint aquesta interpretació, podríem argumentar que, en part, el que produeix rebuig vers les persones trans és que revelen que el gènere és sempre la imitació d'uns ideals de masculinitat i feminitat²¹:

TF- *“Mucha gente dice que los trans estereotipan, exageran el rol. Y no digo que pueda ser así, pero por lo que yo veo no hay diferencia notable con las personas de ese género. (...) pero estoy agotada de realizar esas comparaciones al revés y creo que todavía nos falta mucho para llegar al machismo varonil o al histrionismo femenino de la mayoría de mujeres. Haced la prueba, mirad a hombres y mujeres normales como si fueran ‘trans’ que actúan en ese rol que ‘asumen’ y os parecerá increíble cómo se pasan hombres y mujeres ‘normales’ gesticulando, gritando o haciendo el machito”* (Fòrum de trans femenines).

21 Sobre la concepció del gènere com a imitació, vegeu Butler (2001c).

La voluntat de ser considerats homes i dones 'normals', com en el cas de lesbianes i gais, és molt present. A vegades, si no s'ha fet la reassignació sexual, es parla de ser homes o dones 'especials', reproduint així la noció que, en el fons, el que ens defineix com a un home o una dona, són els genitals:

TF- *"Me identifico como mujer, bueno, no como mujer, porque tengo polla. Pero bueno, tampoco deseo operarme, porque tampoco quiero operarme. (...) Una transexual es... claro, una chica especial"* (Entrevista Bárbara).

En el procés de construir-se com a homes i dones, elements habitualment considerats negatius —com l'alopecía per als homes o els dolors menstruals en les dones—²² són anhelats com a signes d'una autèntica masculinitat o feminitat. El tema de la menstruació pren més rellevància perquè està vinculada a la maternitat, un aspecte central en la construcció de la feminitat:

DI- *"De vegades, amigues que em diguin que estan ovulant o que els ha vingut la regla... a mi això em fa mal, perquè jo no puc tenir la regla i per mi això és una putada. Encara que sigui una putada tenir la regla, és una qüestió de sentir-te dona (...). [No tenir la regla] és com la dona a la qual li falta un pit"* (Entrevista Sònia).

Entre les persones trans que tenen una concepció essencialista del gènere, com un aspecte que els ve donat, podem citar el missatge següent del fòrum de trans masculins:

TM- *"Tenemos libre elección sobre q vestido, sobre q rol ponemos pero nos guste o no; la identidad de género no es una cuestión de libre elección —esta última frase me parece clave en muchos aspectos q nos importan— y no admite grados. Para mí, en la naturaleza humana solo existen dos géneros, sinceramente pienso q; es lo q hay y lo demás es poesía; la androginia, el tercer sexo, las identidades cambiantes e ilimitadas son literatura no se debería confundir con la transexualidad, esta última es real"* (Fòrum de trans masculins).

Aquesta concepció binària del gènere connecta amb el rebuig a les persones que no opten per la reassignació genital:

TF- *"La realidad es que te puedes encontrar personas con pechos y con pene —a priori transexuales femeninas sin reasignar—, pero que en realidad son de dos tipos diferentes (...): TIPO A: Mujeres con polla. TIPO B: Hombres con tetas. Aunque desnudas parezcan lo mismo, lo cierto es que no tienen nada que ver"* (Fòrum de trans femenines).

L'estesa concepció essencialista del gènere entre els nois trans els porta a justificar actituds masclistes, tal i com retreu aquesta noia no trans en el fòrum de trans masculins:

DH- *"Supongo que por las circunstancias personales de cada uno, por la presión de la sociedad y de la misma comunidad de transexuales —lo subrayo— uno llega a adoptar actitudes más que machistas. Me ha sorprendido mucho ver como muchos os ponéis en la piel del machito más típico del mundo y sin ningún pudor, aceptarlo, admitirlo. Esto es bastante lamentable si tenemos en cuenta el contexto en que vivimos, en el que las mujeres se ven sometidas a la mirada lasciva de los hombres y otro tipo de violencias simplemente por eso, por ser mujeres. (...) Estaría bien dejar de hablar de género, de roles, y de llenarse la boca de palabras vacías y que empezara a hacer una relectura de los comentarios de vuestro foro, que, para quedar bien, diré que son un nido de prejuicios y de intolerancia y que no son sino el reflejo del comportamiento de muchos de vosotros"* (Fòrum de trans masculins).

Aquest missatge va generar respostes enceses, en moltes de les quals es van esgrimir arguments essencialistes per justificar les actituds masclistes:

TM- *"Bueno, yo te voy aclarar una cosa, yo al menos no hago el simple papel de machito, sino que yo soy como soy, ni las hormonas ni nada me hacen ser más machito, porque yo soy HOMBRE desde que nací. No es cuestión de querer ser hombre, ni querer imitar las mismas cosas, sino que ya somos hombres y punto. Y si casi todos son machistas... pues hija qué quieres que te diga... cosas de la vida, porque la naturaleza es así..."* (Fòrum de trans masculins).

Un altre dels trans masculins va respondre posant èmfasi en la seva total dissociació respecte l'experiència de ser dona:

TM- *"El problema radica en la base, porque supongo, y digo supongo, que tú presupones que al ser trans y haber nacido por tanto mujer, debemos de comprenderlas más y ese es un gran error, porque una cosa es nuestro cuerpo y otra cosa muy diferente nuestra mente (...) eso quiere decir que yo entenderé a una mujer más o menos que cualquier otro hombre de este mundo"* (Fòrum de trans masculins).

22 En la mateixa línia, trobem el cas extrem d'un home trans gai que, en ser diagnosticat seropositiu, va declarar: *"sentí cierto placer al informar a la clínica de género de que aunque su programa me decía que nunca podría vivir como un hombre homosexual, parece que sí voy a morir como tal"* (a Warren, 1998: 340-1).

Un altre participant del fòrum, en canvi, considera que haver viscut durant uns anys com a dona sí que li fa possible sentir empatia per l'experiència femenina:

TM- *"Yo sé lo que es cobrar menos en un trabajo... por haber nacido con aspecto de mujer, por tener un DNI de mujer !!! Sí, creo que no solamente te entiendo, sino que sé —he vivido— de ciertas discriminaciones que hace esta sociedad hacia la mujer. Por tanto repetir esas actitudes sería para mí una incoherencia e hipocresía"* (Fòrum de trans masculins).

Com hem dit, però, no totes les persones trans reproduïen els rols de gènere. En aquest sentit, trobem les afirmacions de dos nois transgènere que rebutgen definir-se com a home ni com a dona:

TM- *"A mí no se me caen los anillos por admitir que no sé qué demonios es eso de 'sentirse hombre' o 'sentirse mujer'"* (Fòrum de trans masculins).

TM- *"Normalmente digo [que soy] trans, otras veces digo transgénero. (...) No me defino nunca como hombre, ni como... como chico, sí. (...) Porque 'hombre' me parece que... igual yo lo veo de una forma muy peyorativa, ¿no? Pero me da la sensación de que el hombre es el que realmente se siente hombre, es el hombre que realmente cree en la masculinidad y yo no creo en la masculinidad ni en la feminidad. Entonces, no quiero reproducir que soy un hombre porque no me siento así"* (Entrevista Joan).

En la mateixa línia, un noi que es defineix a si mateix com a "náufrago del gènere" explica així la seva concepció del gènere:

TM- *"Soy un pre-todo... pre-hormonación, pre-operación, pre-transexualización, porque me gusta ser mujer a según que horas del día... y reivindico que no nos embarquemos en construir hombres cerrados..., que No construyamos otra masculinidad también sectaria... sino personas abiertas, y en constante evolución... creo en la ambigüedad y la androginia, y me da miedo tener que ser responsable de ser hombre o mujer... me parece demasiado para mí... (...) Prefiero que no me mires, sólo que me sientas"* (Fòrum de trans masculins).

En definitiva, hi ha qui argumenta que "hi ha tants gèneres com persones" (Fòrum de trans femenines).

3.3.2. "Els joves d'avui en dia teniu noms per a tot"

L- *"La meva àvia fa comentaris com ara: 'Es que los jóvenes de hoy en día tenéis nombres para todo... en mi época una se besaba con una chica y no era lesbiana...'"* (Fòrum de lesbianes i gais).

No sabem si l'àvia d'aquesta noia té com a llibre de capçalera *Historia de la sexualitat*, de Michel Foucault, però amb una sola frase condensa part de la contingut d'aquest llibre clau del postestructuralisme: el pas de les pràctiques sexuals —fer petons a noies— a les identitats —ser lesbiana— (vegeu apartat 2.1.1.). Precisament, el debat sobre les etiquetes, les pràctiques i les identitats és el que abordarem a continuació.

Entre lesbianes i gais, es produeix el debat sobre si sentir-se atret per persones del mateix sexe dóna lloc o no a una identitat específica. Cal dir que la majoria consideren que tenen experiències comunes, però que aquestes no donen lloc a una forma de ser específica. Algunes persones, en canvi, sí que afirmen que ser gai —no hem trobat lesbianes que parlin en aquests termes— va més enllà de amb qui et fiques al llit:

G- *"El fet que a mi m'agradi una persona del mateix sexe ja implica un canvi en la forma de ser, un canvi d'idees, d'actuació, de pensament. Per tant, reestructura tota la teva forma de ser, no? Per tant, ser homosexual no és només "em foto al llit amb una persona del mateix sexe", sinó que és tot un estil de vida"* (Entrevista Àlvar).

En una intervenció al fòrum de lesbianes i gais, un noi desenvolupa la idea d'una forma de ser específicament gai però no inclou els que ho viuen d'amagat:

G- *"Para mí el ser gay va más allá de dónde y cómo me lo hago con alguien... (...) La sexualidad (...) [es] un modelador de la conducta en todos los campos de la vida... Porque hay que entender que en la raíz de la sexualidad reposan muchos de los principios rectores de la personalidad, de los gustos, de las aficiones, de los afectos y de todo aquello que nos define... (...) Si empezamos a reconocer que el ser homosexual nos otorga perspectivas más amplias, una sensibilidad más a flor de piel y algunas otras características de las que carecen los que sólo viven su homosexualidad entre paredes y en el anonimato (...) [y] nunca dirán que son gays, pues lo único que sí acaso son es unos perversos que se acuestan con hombres, mientras viven como heterosexuales (...)"* (Fòrum de lesbianes i gais).

Pel que fa a les etiquetes que tracten de denominar les persones amb sexualitats i identitats de gènere no normatives, ens ha sobtat comprovar que entre les lesbianes i gais entrevistats i participants als tallers no es produeix una gran identificació amb les etiquetes 'gai' i 'lesbiana'. En molts casos, es considera que els van ser útils al principi, per poder entendre's a si mateixos, però que, posteriorment, no s'hi senten gaire vinculats. Les etiquetes són utilitzades, bàsicament, com a eines per entendre's a un mateix, per explicar-se als altres i per generar complicitat amb els iguals, com va dir una noia lesbiana en un taller: "t'obren la porta a una comunitat que t'acull".

Entre els motius que esgrimeixen les persones que rebutgen les etiquetes, podem destacar-ne tres. El primer és que les etiquetes són opressives, en el sentit que tracten de fixar i limitar les infinites i canviants formes de viure el gènere i la sexualitat:

G- "A mi, l'etiqueta com que m'avorreix, no? L'etiqueta 'gai', o sigui, no ho sé... no m'agrada, prefereixo més jugar, no? Perquè, per exemple, què sé jo, si em creio un personatge d'una *travesti traviesa*, llavors què sóc? Hetero, de cop i volta? O què coi sóc?... no? És *algo* tan elàstic i tan... o si m'enamoro d'un noi que és súper efeminant o que ell es considera quasi, quasi socialment com a noia i no és un *hombre de verdad*... llavors, què?" (Taller 1 lesbianes i gais Barcelona).

TM- "Sobre les etiquetes, crec que només ajuden a aquells massa tancats de ment, que són incapaçes de comprendre que una persona és més complexa d'allò que posa la seva etiqueta... Com dèieu, és una limitació important perquè aquells que creguin en les etiquetes no es molestaran a saber més, sinó que quedaran satisfets englobant-nos-hi dins transgèneres o lesbianes, per exemple, i en el significat que comporta..." (Fòrum de trans masculins).

En el segon cas, el que es produeix és una crítica al fet que l'etiqueta sobredimensiona una faceta de la vida —la sexualitat o la identitat de gènere— i n'amaga d'altres:

G- "*Yo creo que mi sexualidad dice mucho de mi pero, a la vez, sólo es una parte de mi vida, o sea, yo no enfoco mi vida a mi sexualidad, aunque haya gente que lo vea todo al revés. No. O sea, yo creo que soy gay, pero aparte de gay, yo qué sé, también soy cristiano, ¿Sabes? También me gusta leer libros, también...*" (Entrevista Sergi).

La tercera causa de rebuig no és a les etiquetes en general, sinó a les que estan relacionades amb categories estigmatitzades, com 'transsexual':

DI- "És que és molt lleig, és una paraula lletgíssima. És com dir "*Soy extraterrestre, de Marte o extraterrestre de Mercurio*". És com dir "*Soy un alienígena*". No m'agrada gens."

TF- (...) "Jo no la faig servir i m'estimo dir... més, doncs "*Es que antes me llamaba Manolo*", pero así, a lo bruto. Pero tampoco es que tenga aversión, pero reconozco, que me cuesta usarla. Aunque creo que es una tontería. Y, por ejemplo, he ido a manifestaciones pues con pancartas "*Transexuales no sé qué y tal*" y eso no me representa un problema" (Taller 3 trans femenines).

Aquesta darrera forma de rebuig pren una formulació contradictòria, com en la citació següent, ja que tot i que la participant afirma no agradar-li les etiquetes, reivindica la de 'dona':

TF- "*Yo, por ejemplo, si algo no soporto en esta vida son las etiquetas y, sobre todo, poner una etiqueta con un componente tan sexual, me cuesta. Porque la gente, a veces, se olvida que detrás de un transexual, hay un hombre y una mujer. Porque si yo fuera mujer sólo, no sería transexual. Lo primero que soy es una mujer*" (Taller 2 trans femenines).

També trobem una concepció més pragmàtica o estratègica de les etiquetes entre les persones trans:

TM- "*A veces hay que ponerle nombres a las cosas para entenderte con los demás. Yo no me siento ni transexual ni heterosexual, ni gay, ni lesbiana, ni hombre, ni mujer, pero socialmente me relaciono como chico. Entonces, si algún día tengo que darle alguna explicación a alguien, utilizo términos, depende de con quién, para que me pueda entender. Eso no quiere decir que me etiqueto, sino que para que alguien te entienda no puedes decirle esto, porque entonces no va a entender nada nunca, tienes que empezar por cosas más sencillas que sean cosas que la gente ya conoce, y entonces puedes ir avanzando. (...) 'Transexual' no me gusta nada, intento evitarlo lo máximo posible, no me siento para nada transexual, me parece un término médico y que no lo siento mío, es como algo que me han impuesto, no es algo que yo soy, pero si lo tengo que utilizar porque la persona que tengo delante es lo único que va a entender, lo utilizo, con toda la frialdad del mundo*" (Taller 2 trans masculins).

La poca afecció a les etiquetes 'gai', 'lesbiana' o 'trans' i l'encesa reivindicació de les de 'dona' i 'home' ens porten a qüestionar la insistència que, des de sectors de la teoria *queer* i de l'activisme²³, es posa a alertar-nos del perill de les etiquetes que denominen les sexualitats no normatives. Si algunes etiquetes estan profundament arrelades i no es qüestionen, aquestes són les de 'dona' i 'home' tant en gais, lesbianes i trans com, sobretot, en heterosexuals.

3.3.3. “Si es pogués escollir, no seria lesbiana”

Un debat molt recurrent al voltant de la transsexualitat i l'homosexualitat és quines en són les causes. A l'hora de confeccionar els guions de les entrevistes, vam dubtar si incloure o no aquest tema, ja que habitualment dóna lloc a discursos trans/homofòbics i eugenèsics o enceten una llarga llista d'arguments biologicistes que acaben dibuixant una realitat determinada per gens i hormones i que, en conseqüència, és presentada com a no modificable per l'acció humana. Finalment, vam optar per incloure-ho amb l'objectiu de veure quines eren les respostes i debats que suscitava el tema. Volíem veure, també, com s'entrellaçava la qüestió amb la discussió sobre si ser gai, lesbiana i trans és una 'opció' o una 'orientació'.

Les respostes obtingudes ens han servit per entendre el que considerem que hi ha al rerefons d'aquests posicionaments. D'una banda, les persones que esgrimeixen explicacions biologicistes o que parlen d'orientació necessiten considerar que no és responsabilitat seva el fet de ser com són, que no en són 'culpables', per la qual cosa han de rebre compassió. D'altra banda, qui argumenta que es tracta d'una 'opció', pot estar sobredimensionant la possibilitat de modificar el seu desig i identificacions, menystenint els complexos processos pels quals es creen. En aquest cas es pot estar configurant una imatge d'omnipotència vers la pròpia subjectivitat.

Des d'aquest punt de vista, el dilema sobre si la tendència sexual i la identitat de gènere són 'orientacions' —és a dir, ens vénen determinades— o 'opcions' —en tenim el control— es resol, en els seus dos extrems, de les maneres següents: deslliurant-se de la culpa via desresponsabilització o configurant una imatge de si mateixos tan complaent com irreal sobre la seva capacitat per determinar les seves vides.

Una possible forma d'escapar d'aquest dilema és considerar que el desig i la identitat de gènere es conformen mitjançant processos que, en gran part, no controlem però que això no nega que nosaltres contribuïm activament a reproduir-los i, per tant, fins a cert punt, sí que els podem modificar.

D'entrada, cal assenyalar que els arguments biologicistes —més utilitzats pels trans i pels gais que per les lesbianes— serveixen per afirmar tant les diferències de gènere com la tendència sexual:

G- “Una relació entre home i dona queda compensada. Un home i una dona porten instintivament, en el pla biològic, unes característiques que fan que es pugui construir una parella i que hi pugui haver descendència. La dona, com l'element de l'estabilitat, de l'estalvi, i l'home és més impacient, més d'estar per fora, superficial, impulsiu. La dona és, més aviat, el contrari... Això conflueix que quedin compensats i surt el que és la família (...). Quan entren en contacte dos nois o dos homes, tot això es potencia. Dues noies és normal que surtin en parella, una parella, una estabilitat, (...) en canvi, quan s'ajunten dos homes és tot com més superficial, més sexuals. I, per això, es diu que els gais són més promiscus. No és que siguem més promiscus que els homes, sinó que els homes són més promiscus que les dones, estem preparats per copular amb el màxim de femelles possible” (Taller 4 lesbianes i gais Girona).

També dins de la lògica segons la qual el gènere o la tendència sexual es configuren en processos que no controlem, trobem molt freqüentment la resposta essencialitzadora de la qual ens adverteix Foucault (vegeu apartat 2.1.1.), expressada com a 'autèntica naturalesa', 'veritable jo' o 'ser jo mateix': “Des que vaig sortir de l'armari, que per a mi va ser no només el fet de reconèixer per mi mateix la meua autèntica naturalesa sinó també un alliberament mental” (Fòrum de lesbianes i gais).

Els arguments biologicistes estan molt més desenvolupats entre les persones trans, i donen lloc a explicacions ben diverses:

TM- “Sobre el segundo o tercer mes del embarazo se forma el cerebro, por causa de estrés, medicinas o alguna anomalía, se forma el cerebro de un sexo y el cuerpo de otro sexo” (Fòrum de trans masculins).

23 Per saber-ne més sobre el debat sobre la identitat entre els diferents sectors del moviment lèsbic i gai, vegeu Coll-Planas (2006).

TM- *"Yo me declino por el problema genético. Y la base puede estar en alguno de nuestros antepasados. Yo, como ya os he dicho, le he dado muchas vueltas a esto y hasta he llegado a la conclusión de que mi Síndrome de algo puede ser por culpa de que mis abuelos paternos eran primos hermanos"* (Fòrum de trans masculins).

TM- *"Yo la verdad creo que es un fallo genético... que los cromosomas XX —los de la mujer— se nos meten en el cuerpo y quitan a los XY —los del hombre— que eran los que se estaban formando..."* (Fòrum de trans masculins).

Aquestes tres explicacions aporten elements interessants: la primera sosté una concepció de la transsexualitat com a 'anomalia', la segona introdueix la cerca de culpables vers la pròpia situació i la tercera interpreta el fet de ser un noi trans com una invasió del principi femení —en forma de cromosomes colonitzadors—.

La cerca de la causa, sovint, amaga la voluntat de trobar la 'curació' o, si més no, de dictaminar 'científicament' si una persona és lesbiana, gai o trans 'de veritat':

TF- *"Existen unas, supongo que las conocéis, que aseguran que la identidad de género del transexual está en el hipotálamo y que una verdadera trans tiene el cerebro de mujer. También hacen diferencias entre las que son y las que no son transexuales. (...) Asegura una que es muy lista, que hoy en día se puede comprobar la identidad de género del hipotálamo con una cosa que se llama TOMOGRAFÍA AXIAL COMPUTERIZADA y que se puede ver en vida el cerebro de mujer que tenemos ¿es verdad? asegura que en pocos años estará disponible y podremos hacernos la prueba del TAC"* (Fòrum de trans femenines).

A l'hora de qüestionar les persones que sostenen arguments biologicistes, cal tenir en compte que, sovint, el que hi ha al darrere és una necessitat d'apaivagar la sensació de culpabilitat:

TF- *"Me gustaría que fuera algo biológico. Porque creo que así esto podría estar más justificado y más aceptado. (...) Yo, personalmente, de manera egoísta, para mí, en mi caso me gustaría que fuéramos biológicos"* (Taller 2 trans conjunt).

El discurs biologicista també calma la sensació de culpa que poden tenir els pares de les persones trans: *"Mi impresión fue que (...) [a mi madre] le resulta más fácil aceptarlo si piensa que hay una causa que ya viene de fábrica, que no que pensar que habrá hecho nada mal..."* (Taller 3 trans conjunt).

Davant del reguitzell de culpes i promeses de detecció i curació que genera el debat sobre les causes de la transsexualitat i l'homosexualitat, hi ha qui planteja que no s'ha d'emprendre aquest debat —argumentant que els heterosexuals no se solen plantejar per què se senten atrets per persones del sexe contrari—, que s'ha de prendre com un fet i que l'esforç cal posar-lo a buscar les causes de la trans/homofòbia:

TM- *"Y mi opinión sobre el origen de la transexualidad, creo que como en muchas otras patologías, como un down, etc. lo que no hay es una sociedad preparada para acogernos y aceptarnos. Pues con todos los avances que hay, nuestra situación sigue en pañales, a pesar de que la solución está más que estudiada y completamente factible. Falta saldar ciertos prejuicios y terminar con todos aquellos que se montan al dólar con nosotros"* (Fòrum de trans masculins).

Pel que fa a si es tracta d'una opció o d'una orientació, cal tenir en compte que ambdós arguments s'usen en discursos oposats. Per exemple, es parla d'opció tant des del sector més radical del moviment LGT com des de les organitzacions que promouen teràpies per reconduir el desig sexual, com en el següent anunci d'una organització nordamericana que es proposa reconduir lesbianes i gais a l'heterosexualitat, i que va ser esmentat en un fòrum:

G- *"Algunas personas dicen, "Así es la manera como yo soy, algunos hombres son gays, y otros son heterosexuales. Deja de odiarte y acéptate como un hombre gay". Esa es una opción, pero no es la única. Ciertamente es importante no odiarte sino aceptarte como eres hoy día, pero tú puedes aún decidir si la manera como eres actualmente es como quieres ser en el futuro, tú puedes tomar decisiones para hacer que esto suceda"* (Fòrum de lesbianes i gais).

Quan des d'algunes posicions teòriques o part de l'activisme es parla d'opció sexual, una reacció habitual és afirmar que, si fos veritablement una qüestió de lliure elecció, no s'hauria optat per aquest camí:

L1- "Clar, jo si es pogués escollir no seria lesbiana..."

G1- "Clar..."

L2- "No?"

L1- "Bé, no ho sé. (...) No, a mi... a la porta del naixement em diuen "hija mía... tienes que ser o heterosexual o lesbiana... sin puntos medios ni claroscuros". I jo diria "hombre, ¿qué es más fácil? Pues ir por la sombrita". I diria jo: "Pues por la sombrita, que el sol me da insolación"" (Taller 1 lesbianes i gais Barcelona).

En contraposició, els discursos que parlen d'orientació fan que les persones que viuen amb culpabilitat la seva sexualitat o identitat de gènere no normatives se sentin alleugerides:

L/G- "Jo personalment vaig tenir moolta sort, tot i ser de família catòlica. Els meus pares saben què és això de la "desviació", que no es tria, que no en té la culpa ningú, que no és passatger..." (Fòrum de lesbianes i gais).

En aquesta línia, hi ha qui considera que el desig o la identitat de gènere ja estan marcats i que l'únic marge que hi ha és acceptar-ho o no:

TF- "*La identidad sexual no se construye ni se elige. Te puedes aceptar o no. Pero esa es la única elección que hacemos. Yo no elegí ser mujer, no podía ser otra cosa y por educación condicionamientos y presión social luché para no aceptarme y ser lo que la sociedad me demandaba. Pero fue inútil. Soy una mujer y no lo he elegido. Si hubiese podido elegir, hubiera seguido viviendo como hombre. Pero eso no fue posible, porque no podemos luchar contra nuestra verdadera naturaleza*" (Fòrum de trans femenines).

Per altra banda, seguint una posició més propera a la que hem adoptat com a marc teòric d'aquesta recerca, l'internauta següent interpreta el gènere com un fenomen que reproduïm dia a dia:

TF- "*Decimos: no elegimos lo que queremos ser y nos limitamos a ser lo que somos, a aceptarlo —más bien—. (...) ¿Cómo no va a haber elección? Hay elección y construcción del género con cada día que vivimos y a cada paso que damos. Construcción y afirmación del propio género. (...) Construimos nuestro sexo, nuestro género de acuerdo con nuestras elecciones sobre nuestra vida, condicionada por nuestra educación, nuestro entorno, nuestras posibilidades y nuestra capacidad de definir, pensar y concebir las cosas. Nos condicionará todo, incluso nuestra biología*" (Fòrum de trans femenines).

3.3.4. Expandir el desig sexual

La forma en què nois i noies viuen i es posicionen en relació a la bisexualitat, ens mostra aspectes interessants sobre la construcció del gènere i la sexualitat. En general, les noies —tant heterosexuals com lesbianes— reconeixen sentir-se atretes per persones d'ambdós sexes d'una forma més habitual i aproblemàtica que els nois. Entre aquests, la definició sexual és molt més tancada, rígida —s'és gai o s'és hetero—, mentre que, entre les noies, trobem més casos en què, probablement pel fet de donar més pes a l'afectivitat, s'està més oberta a enamorar-se de la persona, al marge del seu sexe:

L- "És la part de càrrega afectiva que podem posar en el sexe que admet que algun dia doncs pum... se'n vagi cap a l'altre costat. Igual que... en un determinat moment, em va passar, saps? A la inversa (...) Jo vaig assumir hetero, d'acord? O escollir, no ho sé... D'allà, un dia, vaig haver de follar amb una tia perquè me l'estimava i vaig entendre que podia fer-ho perquè estava enamorada d'ella. Llavors, si m'ha passat en aquest sentit... que... l'amor m'ha fet com "pla!", expandir el meu desig sexual, d'una banda, puc entendre que en algun moment... vull dir, la possibilitat que succeeixi un cop et deixa la... que et torni a passar de l'altre costat" (Taller 1 lesbianes i gais Barcelona).

El fet que la categoria de 'bisexual' no hagi donat lloc a una identitat específica i que, com veurem, sigui un terme que està força estigmatitzat, pot contribuir a explicar per què hi ha gent que té relacions —tant de parella com sexuals— amb persones dels dos sexes, però que no canvia la seva identificació com a heterosexual, lesbiana o gai. En tractar-se d'una categoria tan estigmatitzada, un noi bisexual ens explicava que va optar per presentar-se als seus pares com a gai:

G- "Fins i tot avui en dia, considero que sí que em sento a vegades atret per noies, no? I el que passa és que no és una cosa que pugui dir als meus pares, saps? Jo crec que, per als pares, o ets gai o ets hetero. Això de la bisexualitat, en el cas dels meus pares o sea, *como que no*. Ma mare comença a parlar de *vicioso* i de no sé què. Llavors, jo crec que quan arribi una noia a casa meva pot ser... que per ara no passarà, però jo què sé..." (Taller 1 gais Barcelona).

El que genera suspicàcia entre gais i lesbianes és, d'una banda, considerar que les persones bisexuals són gais o lesbianes que no s'accepten a si mateixos i, de l'altra, els incomoda el fet que estiguin en una posició liminar: en algun sentit formen part de la mateixa col·lectivitat discriminada, però tenen la possibilitat de passar a l'altre bàndol i deixar d'estar discriminats.

Força sovint es tracta, efectivament, d'una fase que es passa abans d'assumir l'homosexualitat:

G- "Jo, suposo que com tothom, sempre ho he sabut però he tingut diverses fases: saber què sentia, negar-m'ho a mi mateix, informar-me, creure que era bi, fins a saber que era gai" (Fòrum de lesbianes i gais).

Les persones que se senten atretes per ambdós sexes reclamen visibilitzar la seva realitat i denuncien que se senten discriminades tant per heterosexuals com per gais i lesbianes. Les respostes dels entrevistats i dels participants als tallers ens poden ajudar a entendre què hi ha darrere del rebuig a les persones bisexuals:

L- "Els bi sempre m'han fet una mica de tírria... (...) La meua teoria sobre els bi és que és una moda (...) És fatal... perquè, a més, crec que són grans causants que a nosaltres se'ns catalogui de viciosos, *guarros*. (...) Que tu t'emboliquis amb una persona del teu mateix sexe i de l'altre sexe, això no t'involucra a ser bi, perquè jo, per poder-me embolicar, ho puc fer amb un gos... Poder, ho pots fer, una altra cosa és que ho sentis... No perquè hi hagi tanta gent que ho sent que ho fa... perquè, quants cops els bi a festes del cole, de la universitat i tal t'emboliques amb les teves amigues? NO ETS BI... saps? Em fot ràbia... Jo també puc fer un kiki amb un tio i no per això m'agraden, només tinc la capacitat de fer-ho, saps? (...) Pot ser que en un moment determinat sentis més atracció cap a una persona i després pots sentir atracció cap a un altre sexe, però no el bi aquest súper *guarro* de *viva la fiesta*... Et pots liar amb qui vulguis, però jo no veig que siguis bi, veig que ets una *guarra*. (Entrevista Clara).

Un argument per rebutjar-los és, doncs, que són persones promíscues i que donen mala imatge a lesbianes i gais. En aquests aspectes aprofundeix la citació següent i introdueix un nou element: la traïdoria.

L- "Jo tinc la coincidència que gairebé el 90% de les meves parelles han estat bisexuals i tothom sempre em pregunta si no tinc pànic que se'n vagin amb un noi... I jo penso, tindrè pànic si se'n va amb un noi com amb una altra tia... És més, se n'anirà igual si ha de marxar. I es considera com ofensiu que una persona bisexual et deixi per una persona del sexe contrari. (...) O sigui, es pensen que és un factor que multiplica possibilitats que et deixin, o que et traeixin, o que són *personas que alternan parejas* a la vegada o coses així, *leyendas urbanas*" (Taller 1 lesbianes i gais Barcelona).

La bisexualitat és connotada negativament perquè s'associa a vici, ens remet a una sexualitat desordenada i sense límits.

3.3.5. Sobre distàncies i proximitats

Quina és la diferència principal entre un noi trans i una noia lesbiana masculina? I entre un noi gai femení i una noia trans? L'única diferència, per al gai que citem a continuació, és la necessitat de canviar-se el cos:

G- "Yo, por ejemplo, soy muy femenino y no me quiero cambiar de sexo, estoy muy bien con mi cuerpo. Yo me miro a un espejo y me quiero ¿Sabes? Una trans no, una trans supuestamente se mira al espejo y no se quiere. No se reconoce. Yo sí me reconozco, me quiero, me gusta a mí mismo. (...) Incluso con los gays que visten muy femeninos no lo veo para nada comparado con las trans" (Entrevista Sergi).

El fet de canviar-se o de rebutjar el cos original, però, ja hem vist que no són característiques necessàries de la gent trans. Concepcions com la de l'Orlando, que hem esmentat al principi del capítol, ens mostren que les fronteres entre, en aquest cas, un noi gai i una noia transgènere són completament difuses: situar-se en un o altre cantó de la frontera depèn bàsicament de l'etiqueta que vulgui usar la persona per donar sentit a la seva experiència i presentar-se a la societat.

Tot i aquesta realitat, que se'ns ha anat fent més evident a mesura que hem avançat en la recerca, la gran majoria de trans, lesbianes i gais senten que es tracta de realitats absolutament diferenciades. La nostra hipòtesi és que aquesta necessitat radical de diferenciació està precisament basada en el fet que les vivències són tan properes que els diferents camins empresos per uns i altres els qüestionen mútuament. Una mostra d'aquesta incomoditat que considerem associada a la proximitat és el fet de trobar força trans masculins que senten rebuig vers les lesbianes masculines, i trans femenines que mostren aversió vers els gais femenins:

DI- "Doncs [no em sento] absolutament gens identificada [amb els nois efeminats]... hi veig falsedat... no ho veig real, no ho veig sincer... no... em costa potser entendre més aquestes actituds tan femenines i aquestes exageracions de feminitat si realment ell se sent un home. (...) Suposo que no ho entenc perquè, com que confonen la transsexualitat amb l'homosexualitat, ha provocat que jo tingui com aquesta barrera o aquesta incomprensió cap a persones homosexuals tan efeminades" (Entrevista Sònia).

Aquesta noia trans explicita un element clau: la percepció que un gai femení és una persona que no assumeix que és trans:

TF- “[Un hombre afeminado] no me gusta para nada, para nada. (...) El otro día, [me encontré con] uno, y encima flaquito, como cadera, como mueve las caderas para caminar... Y digo yo, por qué, ¿por qué haces cosas así?, ¿por qué no se decide o qué sé yo? Que se anime” (Entrevista Bárbara).

Cal tenir en compte que moltes de les persones trans han viscut prèviament com a nois femenins o noies masculines i que han optat per canviar de gènere. Per tant, el rebuig als nois femenins i a les noies masculines és un ressò del rebuig que van viure respecte la seva pròpia forma de ser.

I, per la banda de lesbianes i gais, recordem que un tema que els genera més rebuig és que es qüestioni la seva feminitat i masculinitat, cosa que fan les persones trans, encara que sigui de forma latent.

Aquest procés revela el que comentàvem al principi del capítol: que ens construïm a partir d'identificacions positives —que reproduïm en nosaltres— i negatives —que rebutgem en nosaltres i en les persones que les encarnen a l'exterior—. És una mostra més que la construcció del gènere és un procés que genera exclusions.

4. Propostes per canviar realitats

Un dels objectius de la recerca era conèixer no només el diagnòstic de joves trans, gais i lesbianes sobre la seva realitat, sinó recollir les seves propostes. D'entrada cal dir que, davant de la pregunta de què s'hauria de fer per tal de resoldre les seves problemàtiques, les primeres respostes se solien referir a com actuar en l'àmbit individual, en la vida quotidiana. Per exemple:

TM- *"A la gente que me rodea, explicarles primero la situación de discriminación que puedo... que puedo sufrir, digamos. Y explicar que, bueno, pues todo esto. Que cuando suelten un comentario sexista, homóforo o transfóbico, hacerles reflexionar sobre el comentario que han hecho"* (Entrevista Joan).

Més enllà d'això, també va generar moltes propostes la realitat d'escoles i instituts. En termes generals, podem destacar que el gruix de les aportacions van en la línia de treballar per eliminar el sexisme del sistema educatiu, ja que recordem que la majoria d'agressions i discriminacions que es produeixen en aquest àmbit tenen noies masculines i nois femenins com a blanc. L'eliminació del tracte sexista es concretaria en la supressió de les distincions entre nois/noies que creuen moltes de les activitats escolars i que reforcen la diferència de gènere exclouent les persones que no segueixen la norma.

Pel que fa al professorat, no està de més recordar que se n'espera una implicació activa per resoldre els casos d'assetjament, tant els més evidents com els més subtils. En aquest sentit, és important no banalitzar o considerar 'coses de nens' els insults, els acudits o els comentaris homo/transfòbics.

D'altra banda, es demana que s'abordi el tema de la transsexualitat i l'homosexualitat a les classes d'educació sexual: les persones entrevistades i dels tallers, moltes de les quals encara van a l'institut o n'han sortit molt recentment, asseguren que l'educació sexual continua sent heterosexista i ni tan sols es menciona la realitat de les persones gais, trans i lesbianes. També caldria fer-ne referència al context d'altres assignatures —història, literatura, art...— amb la mateixa habitualitat amb què es tracta de la vida sentimental de qualsevol altre escriptor, artista o personatge històric heterosexual.

Caldria donar suport i promocionar més les xerrades sobre aquests temes que ofereixen associacions LGTB. Si tenim en compte que els últims anys d'ESO són els més durs, caldria valorar si seria convenient començar-ho a treballar abans, per tal de no arribar a aquest nivell d'homo/transfòbia. Una altra forma, complementària, de plantejar el tema de les xerrades seria dirigir-les als pares, amb la col·laboració de les AMPA. Aquesta podria ser una bona forma d'arribar a les mares i pares que no tenen eines per abordar el tema amb els seus fills.

La visibilitat del professorat trans, lesbià i gai, com hem vist en la recerca, resulta molt problemàtica per a molts d'aquests professionals. En tot cas, cal que tinguin en compte que qualsevol esforç que facin en aquesta línia resulta de gran ajuda per als seus alumnes, ja que els permet tenir referents que donen la cara i deixen d'alimentar la idea que és un aspecte a amagar o del qual avergonyir-se.

Com hem dit, s'observa que, en la majoria d'ocasions, les actuacions del professorat de suport a joves assetjats es donen perquè la persona en concret hi està sensibilitzada. A vegades però, tot i les bones intencions, les conseqüències de la seva actuació poden ser contraproductives. Caldria incloure un mínim de coneixements sobre la problemàtica i sobre com actuar davant d'aquestes situacions en els plans de formació del professorat. També seria convenient incloure-ho de forma sistemàtica en la formació de monitors d'educació en el lleure.

Alhora, caldria revisar quin és el paper que fan els psicòlegs d'institut davant de les demandes d'ajuda de trans, lesbianes i gais per tal de comprovar si les queixes que hem recollit sobre la falta de suport són excepcionals o tenen a veure amb la definició de la seva funció o amb la sobrecàrrega d'aquests professionals. De totes formes, en un taller d'anàlisi es va apuntar que anar al psicòleg d'institut també pot ser una barrera, ja que, per alguna gent, està lligat a la sensació de reconèixer-se com 'malalt mental'. En aquest sentit es proposa que s'estableixi un professor de referència —amb qui puguin posar-se en contacte per correu electrònic d'una forma confidencial— que tingui treballat aquest tema i que pugui servir de suport. A l'institut d'estudis de secundària IES Duque de Rivas, de la localitat Rivas-Vaciamadrid (Madrid) s'han portat a terme mesures d'aquest tipus que han estat reeixides.

Específicament per als alumnes trans, caldria fer un major esforç per facilitar-los les circumstàncies: accedir al canvi de nom a les llistes o permetre'ls canviar-se en una sala a part quan fan educació física, per exemple.

En relació a l'Administració, la majoria de demandes arriben per part dels joves trans. Una de les reivindicacions és facilitar el canvi de nom dels documents oficials sense que calgui un certificat psiquiàtric, ni haver-se hormonat, ni haver-se practicat una reassignació sexual. També es considera que s'hauria de suprimir el camp del sexe dels documents oficials no mèdics de la mateixa manera que s'ha suprimit el camp de la professió del DNI.

Es reclamen ajudes per a la integració laboral de les persones trans i, més especialment, de les dones trans que es dediquen al treball sexual i ho volen deixar. També s'hauria de permetre que les persones trans que hagin de complir condemna puguin anar a presons en concordança amb el seu gènere, tot i que no s'hagin operat.

En un altre ordre de coses, es demana que l'Administració assumeixi la tutela d'aquells menors d'edat que tinguin conflictes amb els seus pares a causa de la seva sexualitat o identitat de gènere. Així mateix, una noia marroquina entrevistada ens va fer notar la necessitat de facilitar els processos d'asil polític a aquelles persones que estan en perill als seus països d'origen pel fet de ser trans, lesbianes o gais.

En el cas dels trans, un àmbit que va generar molt debat fou el medicopsiquiàtric. Hi ha bastant consens que, actualment, el procés d'hormonació i reassignació sexual està massa controlat per la psiquiatria i per l'Administració. Davant d'això, hi ha qui advoca per mantenir un acompanyament o una supervisió, però sense que els psiquiatres hi tinguin tant de poder; altres consideren que el suport psiquiàtric hauria de ser una opció per a qui ho volgués però, de cap manera, un requisit —per exemple, que fos l'endocrí qui controlés el procés d'hormonació, sense necessitat d'un certificat psiquiàtric—; finalment, hi ha qui opina que s'hauria de mantenir el certificat psiquiàtric per accedir a la reassignació sexual però hauria de ser com a qualsevol cirurgia estètica: no certificar que es té una patologia —el 'trastorn d'identitat de gènere'— sinó confirmar que el pacient té les condicions psíquiques adequades per prendre aquesta decisió.

Al marge de les persones professionals de la salut especialitzades en temes de transsexualitat, s'observa que a la resta els falta formació sobre aquest tema. També es troben a faltar espais on les persones trans es puguin trobar, compartir experiències i recolzar-se al marge d'institucions mèdiques.

Respecte a les associacions, les persones no activistes que vam entrevistar i van participar als tallers se'n sentien força allunyades. En aquest sentit, trans, lesbianes i gais sembla que no presenten diferències significatives respecte els seus coetanis pel que fa a una certa desafecció respecte l'acció col·lectiva. Les opinions es divideixen entre qui considera que les associacions han de continuar fent la tasca que fan i els més escèptics, que opinen que ja no hi ha res per què lluitar. Dues crítiques que dirigeixen a les associacions és que estan més centrades en les lluites entre elles que en el fet d'adreçar-se al grup i, sobretot en el cas de les associacions de trans, que tenen un discurs massa victimista i que no aporten en positiu.

5. Recapitulant

En aquest apartat recollim les principals conclusions i reflexions que ens ha generat la recerca. Les hem agrupat temàticament en funció de si es refereixen al gènere, que és l'eix central del nostre plantejament teòric, si tenen a veure amb l'homo/transfòbia —les formes que pren, les seves causes o les reaccions que es produeixen davant dels insults—, sobre el procés de sortir de l'armari i viure segons el gènere sentit i, finalment, recollim les conclusions que tenen a veure amb les relacions entre els grups socials —com es veuen els uns als altres, com es relacionen, etcètera—.

5.1. Gènere

Habitualment el gènere es presenta com una cosa natural i immodificable: no es discuteix que les persones estiguem classificades en funció dels nostres òrgans genitals i que, en base a això, se'ns atribueixin característiques específiques —desig de ser mares, instint de protecció, ganes de cuidar els altres, capacitat de prendre decisions...—. D'aquesta manera, prenent com a pretext les diferències sexuals —si tenim un cos de femella o de mascle— es construeixen, a través de la cultura, dos gèneres —femení i masculí—.

De la mà de l'antropologia, hem pogut veure que aquestes formes de classificar les persones en funció del sexe no són universals: hi ha cultures que organitzen de forma diferent el sistema de sexe/gènere: per exemple, no prioritzen els genitals a l'hora d'atribuir un gènere o establint una classificació que contempla més de dos gèneres. La història també ens ha mostrat com ha anat canviant al llarg dels segles la forma com s'entén què vol dir ser una dona i un home i com s'han de relacionar uns i altres. També ens ha ensenyat que les formes d'entendre i regular les relacions entre persones del mateix sexe han variat àmpliament. Així, si les nostres característiques fossin tan naturals i immutables com s'assegura habitualment, no podríem explicar ni la diversitat cultural ni la historicitat de les formes de viure com a dona o com a home.

Les experiències de lesbianes, trans i gais també contribueixen a mostrar que el sexe i el gènere són una construcció social: no tots els cossos es poden classificar com a mascles o femelles —com en el cas de les persones intersexuals, que tenen cossos en què es barregen els trets masculins i femenins—; per altra banda, el sexe de la persona —ser mascle o femella— no sempre es correspon al gènere —a sentir-se masculí o femenina, com mostra el cas de les persones trans—; i, finalment, no totes les persones se senten atretes pel sexe oposat. En el cas de lesbianes i gais, se senten atrets per persones del seu mateix sexe, i això mostra que homes i dones no tenen per què relacionar-se exclusivament en clau heterosexual, és a dir, pressuposant la complementarietat entre els principis femení i masculí.

A més, les transformacions que exerceixen les persones trans sobre els seus cossos per tal d'adaptar-los al seu gènere sentit contribueixen a visibilitzar la forma en què tothom construeix el seu cos, dia a dia, per adequar-lo a les normes de gènere: tots feminitzem o masculinitzem els nostres cossos a partir de determinades tècniques —com depilar-se, afaitar-se, fer-se forats a les orelles per portar arracades...—, controlant el comportament —les postures, el to de veu, la proximitat física...— i aquestes formes de configurar els nostres cossos entren en contacte amb altres dimensions de la nostra vida que ens habiliten com a homes i dones pròpiament: amb les opcions de vida que prenem —què estudiar, de què treballar...—, amb la manera de relacionar-nos amb els altres —assumint la posició de cuidar, de protegir, de prendre decisions—, etcètera.

Les diferències de gènere estructuren el conjunt de la vida social, tal com ens mostra l'exemple dels transgèneres o dels transsexuals quan estan en procés de transformació. Durant aquest període, un aspecte tan quotidià com entrar a un lavabo o al vestuari d'un gimnàs, pot resultar un problema per a aquestes persones que es troben en procés de transformació o que, com els transgèneres, rebutgen identificar-se segons les regles del gènere; i és que socialment se suposa que tothom ha d'encaixar només en dues categories —home i dona—. De fet, el llenguatge mateix està estructurat pel gènere: les paraules són masculines o femenines i, per referir-nos tant a homes com a dones no tenim una forma neutra, sovint el que fem és usar el masculí —reproduint la idea que allò masculí és l'universal en què tothom s'ha d'identificar—.

La majoria de gent, de fet, no sap com relacionar-se amb una persona que no pot identificar com a home o com a dona. El gènere és central en la definició de la persona fins al punt que ens és difícil, per no dir impossible, imaginar-nos algú sense un gènere identificable, que no puguem etiquetar amb certesa com a home o com

a dona. No hi ha cap altra característica de l'ésser humà que resulti tan central en aquest sentit: ni la raça, ni la classe social, ni l'edat... La inquietud que sentim quan parlem amb una persona que no podem classificar com a dona o com a home, ens indica aquest caràcter central del gènere en constituir-nos com a persones.

És per això que una de les formes d'atacar algú que no segueixi les normes del gènere o la sexualitat és tractar-lo d'«anormal» o, fins i tot, posar en dubte que sigui pròpiament una persona —tractant-lo com 'allò', per exemple—. Això ens indica que les persones que no encaixen dins de les normes del gènere i la sexualitat queden amenaçades amb l'expulsió de la mateixa categoria d'ésser humà.

Des d'aquesta perspectiva i encara que no ho vulguin, intersexuals, lesbianes, trans i gais, qüestionen la lògica del sistema de gènere i per això són exposats a diferents formes d'opressió com agressions físiques, verbals i simbòliques; la marginació de certs espais; o la negació de la legitimitat de la seva veu. En el cas de trans, per exemple, en tractar-los com a malalts psíquics es considera que la seva voluntat de transformar el seu propi cos no és vàlida fins que no ha passat pel vist-i-plau d'un equip de psiquiatres.

L'existència d'aquests grups i l'opressió que reben resulten necessàries pel manteniment del sistema de gènere: allò que és considerat 'normal' es construeix per oposició a aquests grups. Això és especialment clar en els nois durant l'adolescència, en què aquests tracten de definir-se en oposició a allò relacionat amb la feminitat, i això inclou el rebuig al noi gai, que es considera un home feminitzat. En aquest sentit, els insults o l'assetjament que reben els nois femenins i les noies masculines als instituts no són meres pràctiques aïllades, sinó que són el fruit de la construcció d'una identitat de gènere coherent. Les agressions i discriminacions que reben trans, lesbianes, gais, dones heterosexuales masculines i homes heterosexuales femenins són el preu que s'ha de pagar socialment per reproduir la diferència de gènere.

Així, doncs, l'atribució d'un caràcter inferior a aquests grups i les agressions de diferent tipus a què estan sotmesos juguen una clara funció de control social: adverteixen a la resta de la població què els pot passar si no segueixen el camí correcte i no reproduïxen fidelment les normes del gènere i de la sexualitat. Per tant, no hem d'entendre l'homo/transfòbia només com una injustícia vers determinats grups socials sinó com un instrument que actua sobre el conjunt de la població amb l'objectiu de mantenir una organització social sexista. És trans/homofòbia la mirada de rebuig que rep una noia heterosexual que es mostra 'massa' activa o desinhibida; i també ho és la burla que rep un noi heterosexual per part dels seus amics quan adopta actituds considerades femenines.

Des d'aquest punt de vista, no és pensable acabar amb la homo/transfòbia ni atacar d'arrel el sexisme si no es lluita en primer lloc contra el gènere, és a dir, contra la tendència a limitar-nos la forma de ser a només dos camins: el masculí i el femení.

Cal tenir en compte, però, que la lluita contra el gènere resulta especialment complexa perquè aquest actua de forma ambivalent: d'una banda, ens constreny, limita les formes de ser, de viure, d'estimar; però, de l'altra, ens dóna vida, en el sentit que ens atorga un lloc dins del món social. La identificació amb les categories socials existents és un element bàsic en la configuració de la nostra subjectivitat. Encara que estiguin connotades negativament per la majoria de la gent, hi ha persones que necessiten aferrar-se a les categories d'«homosexual» o «transsexual» per tal de poder donar sentit a la seva experiència. Per això, la creixent visibilitat d'aquests grups socials als mitjans de comunicació i a la vida social en el seu conjunt, facilita que el jovent s'hi pugui identificar i visibilitzi que és possible viure com a trans, gai o lesbiana.

El fet que trans, lesbianes i gais estiguin fora de les normes de gènere no vol dir que en quedin absolutament al marge, el gènere també estructura la seva subjectivitat de diverses formes: en alguns casos tracten de reproduir-lo fidelment —com moltes persones trans que intenten passar inadvertides per tal de no rebre discriminacions—, altres vegades l'exagereu mostrant-lo com una construcció artificial —com en l'actuació d'una *drag queen*—, o qüestionen que només es pugui viure en masculí o en femení —com els transgènere—... i així podríem citar una llista infinita de formes de relacionar-se amb el gènere, de reproduir-lo i també de transformar-lo.

En relació a la reproducció del gènere trobem, per exemple: que la gran majoria de trans, gais i lesbianes es reivindiquen com a homes o dones, sense qüestionar aquestes categories que estan a l'arrel de la seva opressió; que algunes parelles gais i lesbianes mantenen la complementarietat masculí/femení; que els gais i les lesbianes amb més ploma solen ser discriminats per persones dels seus mateixos grups; o que algunes persones trans tenen formes de viure el gènere que reforcen el sexisme —per exemple, el cas d'homes trans que justifiquen el masclisme, o aspectes de la cultura gai que es poden considerar misògins, etcètera—.

Tot i això, quan trans, lesbianes i gais es proposen reproduir les normes de gènere, topem amb una paradoxa: els mateixos actes pels quals alguns trans, lesbianes i gais tracten de ser els més fidels seguidors del gènere, aconsegueixen l'efecte contrari: mostrar el gènere com una construcció social, evidenciar que no és un fenomen natural que emergeix de forma automàtica quan un té una determinada 'infraestructura genital'. Per exemple, un home trans que aconsegueixi comportar-se com un home modèlic fins al punt que el seu caràcter trans passi inadverent, no deixa de fer palès que ser considerat socialment home no està relacionat amb tenir uns determinats genitals des del naixement o un cromosoma Y, sinó amb reproduir unes determinades normes culturals.

També trobem persones que explícitament es proposen qüestionar el gènere —com transgènere o els activistes *queer*— i altres que, sense voler-ho, posen en dubte els seus trets bàsics: com les parelles de gais i lesbianes que no es basen en la distinció masculí/femení; els homes gais masculins o les lesbianes femenines —que desmenteixen que ser gai o lesbiana sempre tingui a veure amb sentir-se identificat amb el gènere contrari—; o els trans gais i les trans lesbianes, que ens mostren, d'una forma encara més rotunda, que la identitat de gènere —sentir-se home o dona— i la tendència sexual —l'orientació del desig— són dos fenòmens que hem d'entendre per separat.

Tot i que el sexisme genera un sistema social desigual que col·loca les dones en una situació de desavantatge, la pressió per mantenir el rol de gènere és superior en els cas dels nois: els límits de la masculinitat es vigilen de forma més estricta i la seva transgressió està més castigada.

Això s'evidencia en el fet que els nois femenins reben més agressions que les noies masculines. També pot explicar per què hi ha més trans d'home a dona que a l'inrevés: a causa de la major dificultat de viure com a home femení, l'opció d'esdevenir dona trans faria més 'tolerable' aquesta pressió. Mentre que, en comparació, les noies masculines tenen menys dificultats per viure com a tals.

Els límits de la masculinitat estan fixats d'una forma més estricta perquè representa allò socialment més valorat. Partint d'aquesta base, podem entendre per què les trans femenines reben més transfòbia: si allò masculí està més ben valorat, passar d'una posició masculina a una de femenina és vist com a negatiu, mentre que passar de dona a home, en certa forma, revaloritza allò que té prestigi. Això no implica, però, que els nois trans no trobin obstacles per ser acceptats com a homes: de fet, no solen ser reconeguts com a homes pròpiament i troben dificultats per ser tractats com a tals.

El gènere és reificat, és a dir, es presenta com a natural, com a presocial un fenomen que és social, que és producte de la cultura. Això dóna lloc a explicacions essencialistes o biològiques de la diferència de gènere, que presenten la feminitat i la masculinitat com efecte de la càrrega d'andrògens i estrògens, de tenir uns determinats genitals, dels cromosomes, etc. Aquest tipus de discurs despolititza el gènere i no ens permet imaginar futurs en què les persones no estiguem limitades per la masculinitat i la feminitat en un marc de desigualtat.

Tenint en compte això, resulta aparentment paradoxal comprovar que moltes persones lesbianes i, sobretot, gais i trans, reproduïen discursos essencialistes en relació al seu gènere i la seva sexualitat. És a dir, consideren que la seva identitat de gènere o la seva sexualitat està determinada per factors biològics. Al llarg de la recerca, hem pogut comprovar que, sovint, aquest tipus de discursos amaga una necessitat de no sentir-se culpables davant d'una circumstància de les seves vides que els ha generat patiment. És a dir, en atribuir la seva transsexualitat o homosexualitat a factors externs i fora del seu control, aquestes persones i els seus familiars es desfan de la culpabilitat que encara avui envolta el fet de transgredir les normes del gènere: si la causa es considera biològica, els pares deixen de turmentar-se pensant si han 'educat malament' els seus fills i, per la seva banda, els fills gais, trans i lesbianes se senten reconfortats perquè no se senten responsables de la seva sort i, des d'aquesta posició, poden demanar compassió i acceptació per a una circumstància de la seva vida que no han escollit.

D'altra banda, els discursos essencialistes del gènere comporten actituds que reforcen el sexisme, com alguns nois trans que utilitzen l'argument de la seva 'essència masculina' per justificar actituds masculistes o misògines. En aquest cas, el discurs que fan els equips de psiquiatres i psicòlegs que controlen el procés de transsexualització també contribueix a reforçar aquesta concepció del gènere com un aspecte determinat per processos biològics —ja que, per exemple, sobredimensionen l'efecte de les hormones en el caràcter i l'estat d'ànim—.

5.2. Trans/homofòbia

En termes estrictes, les agressions per homofòbia —dirigides a algú pel fet de sentir-se atret per persones del seu mateix sexe— són menys freqüents que els atacs dirigits a qui no reproduceix el gènere normatiu: noies masculines i, sobretot, nois femenins, al marge de la seva tendència sexual. Hem d'anar amb compte, però, a alimentar la idea que es pot establir una jerarquització dels grups socials en funció del nivell d'agressions que reben: ser blanc d'un atac no depèn tant del grup de què es forma part com de la visibilitat que es té i de la forma d'expressió del gènere. En aquest sentit, hem pogut comprovar que tot i que les dones trans estan més discriminades en molts aspectes que els gais, hi ha nois gais molt femenins que reben més agressions que dones trans, que passen més inadvertides.

L'opressió no és una qüestió abstracta o que es materialitzi de forma puntual, sinó que és present en el dia a dia de trans, lesbianes i gais, que són marginats de diverses formes: trobant dificultats a l'hora de buscar feina, rebent agressions i insults si són visibles pel carrer, sent tractats malament en un bar, havent d'amagar la seva tendència sexual o identitat de gènere a l'entorn laboral, trobant-se amb problemes d'integració plena en la seva vida familiar...

En el cas de les persones trans, els obstacles per canviar-se el nom i la menció del sexe en els documents legals fan que sovint es produeixi una contradicció entre el seu aspecte físic i el seu carnet d'identitat, de manera que es visibilitza la seva condició de trans i els exposa a la discriminació en portar a terme actes tan quotidians com pagar amb una targeta de crèdit o presentar-se a una entrevista de feina. Quan a aquesta discriminació laboral s'hi suma el fet de ser immigrant i la necessitat de fer-se càrrec de les despeses del procés de transsexualització, el producte és que moltes dones trans es veuen abocades al treball sexual. Tot i això, no totes les treballadores sexuals trans hi estan de forma forçada, sinó que algunes hi recorren de forma voluntària i ho defensen com una forma legítima de guanyar-se la vida. A més, en el treball sexual —sobretot si no estan operades dels genitals— moltes d'elles se senten desitjades com a dones trans.

Els estereotips més estesos estan dirigits a gais i dones trans. Els primers són vistos com a promiscus, superficials, sense capacitat de compromís, sensibles, amb bon gust, amb un alt poder adquisitiu... Les trans són estereotipades com a dones hiperfemenines i com a prostitutes, en definitiva, com a dones de qui la disponibilitat sexual es dona per suposada.

Les lesbianes i els trans masculins estan més invisibilitzats. D'una banda, això és una forma de negació de la seva existència i en dificulta la capacitat d'organització social i política però, d'altra banda, els fa més fàcil passar inadvertits: un trans masculí sol passar per un noi jove, i davant les mostres d'afecte entre dues noies se sol pensar que són amigues. Però el cas més patent d'invisibilització és, sens dubte, el de les persones intersexuals. Així com a alguns països comencen a aparèixer a l'imaginari col·lectiu —a partir de llibres i pel·lícules, per exemple— i, de forma encara incipient, articulen discursos polítics que qüestionen els tractaments que s'imposen als nadons intersexuals, en el nostre entorn encara s'està a les beceroles.

L'homo/transfòbia també actua establint un discurs que atorga un lloc inferior a trans, lesbianes i gais. A més, l'intent de trencar aquesta lògica, visibilitzar-se i polititzar-se és considerat negatiu pel mateix discurs homo/transfòbic, que accepta trans, gais i lesbianes en la mesura que passin inadvertits i no qüestionin les normes bàsiques de la societat.

Gais, trans i lesbianes responen a la trans/homofòbia de diverses maneres en funció del grau d'autoacceptació, dels ànims del moment, del context... Ens trobem que, a vegades, la reacció està marcada per la interiorització de la trans/homofòbia. Aquesta es pot expressar com a dificultat d'identificar l'homo/transfòbia que reben, autoodi —considerar-se brut, indigne, mereixedor de les agressions que es reben...—, autoexclusió —no presentar-se a determinades feines, no atrevir-se a acostar-se a alguna persona per por del rebuig...—, intentar canviar la tendència sexual o la identitat de gènere —forçar-se a mantenir relacions sexuals amb persones de l'altre sexe tot i ser homosexual; o intentar adaptar-se a un rol de gènere que no se sent com a propi—, apartar-se de —o marginar— les persones del col·lectiu més estigmatitzades; o intentar amagar la ploma per representar el gènere normatiu. També trobem que algunes persones transsexuals marginen les persones transgènere pel fet de no voler seguir el procés normatiu de tractament psiquiàtric, hormonació i reassignació sexual.

Una estratègia per protegir-se és inventar-se una vida heterosexual o no-trans. En aquest sentit, hem trobat un noi gai que porta la foto d'una noia a la cartera i diu que és la seva parella per por de les conseqüències que podria comportar, al seu entorn laboral, que es fes pública la seva tendència sexual. Un altre exemple en el mateix sentit és el d'una noia trans que parla com si tingués la menstruació i porta tampons a la bossa per si alguna companya de feina li'n demana, amb aquest tipus d'estratègies aconseguix amagar la seva transsexualitat en l'entorn laboral.

Sovint l'autoacceptació pot passar per allunyar-se de l'entorn on s'ha viscut i traslladar-se a llocs considerats més tolerants com una gran ciutat o un país estranger. És un fenomen tan freqüent que s'ha arribat a dir que gais i lesbianes s'exilien a la ciutat. Les experiències que hem pogut recollir en la recerca no ens mostren que actualment el procés sigui tan dràstic com suggereix el terme 'exili'. No sempre és un procés irreversible, moltes vegades respon només a la necessitat d'allunyar-se temporalment per poder repensar-se i tenir les primeres experiències afectivosexuals amb persones del mateix sexe o començar a viure d'acord amb el gènere sentit.

Una forma interessant de capgirar l'homo/transfòbia és mitjançant la reapropiació de l'insult. Hi ha gent que s'autodenomina 'travolo', 'bollera' o 'marica' com a forma de ressignificar l'insult i com a crítica al discurs d'aquells gais, lesbianes i trans que es volen presentar com ciutadans respectables.

Tot i no ser l'opció majoritària, organitzar-se col·lectivament també és una estratègia per canviar una realitat marcada per l'opressió homo/transfòbica. Encara que la majoria de joves trans, lesbianes i gais se senten desvinculats de l'activisme, sovint se'n reconeix el que ha aconseguit en termes de drets i llibertats. Tot i això senten les associacions llunyanes i més centrades en les lluites entre elles que a acostar-se al col·lectiu.

Davant d'una agressió o d'un comentari homo/transfob, molta gent calla, però també hi ha persones que parlen amb l'agressor per fer-li entendre el dolor que provoca, i s'inicia així un diàleg que pot transformar la percepció de la persona agressora. Hem trobat diverses ocasions en què la resposta davant d'un insult o d'un assetjament continuat és agredir l'agressor. Cal remarcar que en aquests casos la resposta reproduïx la lògica sexista: la victòria és feminitzar o homosexualitzar l'agressor. És a dir, el gai, la lesbiana o la persona trans verbalitza la seva satisfacció en sentir que han deixat l'agressor 'degradat' com una dona o un 'maricón'.

Les agressions i assetjaments són molt freqüents en escoles i instituts, sobretot als espais on els alumnes estan sols, sense figures d'autoritat —al pati, als vestidors...—. El fet que una persona no jugui amb els companys del seu sexe sol ser causa de discriminacions i agressions. El període de l'institut es recorda com una època d'especial patiment i s'intenta oblidar. Amb freqüència, això impedeix fer-se càrrec del dolor viscut i integrar aquest període per complet en la pròpia trajectòria vital.

Als centres educatius, la pressió per assumir el gènere normatiu no només l'exerceix el grup d'iguals sinó que el professorat també pot actuar en aquesta línia. En ocasions, el professorat reproduïx els estereotips, fa comentaris homo/transfòbics o percep com a 'jocs de nens' situacions d'assetjament col·lectiu evidents. Però, fins i tot quan el professorat té la sensibilitat per actuar, no té eines per afrontar les agressions i discriminacions que rep l'alumnat trans, lesbiana i gai i acompanyar-lo en el procés d'acceptació.

Els efectes de viure en un entorn homo/transfòbic són diversos. Entre els negatius trobem: patir trastorns alimentaris, depressions, intents de suïcidi, suïcidi, tenir l'autoestima baixa, por contínua a l'agressió, vergonya, sentir-se vulnerable, sentiment de culpabilitat, necessitat de controlar la conducta i la paraula, bloqueig en les relacions o sensació d'haver perdut l'adolescència. També hi ha, però, efectes positius: hi ha joves que assenyalen que això els ha fet més forts, més empàtics, més sensibles, amb més capacitat per enfrontar-se als problemes i els ha convertit en més autors de la pròpia vida —en el sentit que la manca de referents els ha portat a reinventar-se—.

Pel que fa a la dedicació als estudis, veiem que en alguns casos el fet de ser trans, lesbiana o gai porta a un baix rendiment escolar i, fins i tot, a abandonar els estudis si s'és víctima d'assetjament homo/transfòbic en el centre educatiu; a altres persones, en canvi, el fet de ser trans, gai o lesbiana les porta a dedicar-se més intensament als estudis —per la sensació que han de 'compensar' als pares la seva homosexualitat o transsexualitat—.

En ser preguntats per les causes de la trans/homofòbia, hi ha gais, trans i lesbianes que responen que es deu a la incultura, a la ignorància o que ja desapareixerà amb el temps, mentre que altres destaquen el paper que juga la trans/homofòbia en el manteniment de l'organització sexista que tenim. També hi ha qui posa l'accent en el perquè de l'actuació de l'agressor/a, argumentant que és una persona sexualment reprimida, que reacciona així per por d'allò desconegut o diferent, que ho fa per reforçar la seva masculinitat/feminitat, perquè se sent inferior o perquè la seva identitat se sent qüestionada per la presència de la persona trans, gai o lesbiana.

5.3. Sortir de l'armari i viure segons el gènere sentit

Cada cop se surt de l'armari i es revela la identitat de gènere a una edat més jove. La identitat de gènere se sol fixar a la infància, mentre que la tendència sexual se sol percebre a l'adolescència, a partir d'enamorar-se d'una persona propera o en adonar-se que, en general, se sent atracció per les persones del mateix sexe.

El procés de sortir de l'armari o revelar la identitat de gènere sentida sol ser considerat un moment clau en la vida de la majoria de trans, gais i lesbianes i sol produir un veritable punt d'inflexió en les seves vides, ja que suposa un canvi qualitatiu en moltes relacions, l'obertura a un món nou i el trencament amb algunes parts de la vida anterior —amb alguns amics, sovint amb la religió, etc.—. Sol ser un moment temut, planificat, desitjat i imaginat durant molt de temps. Com que es viu en solitari, i habitualment sense tenir a prop persones que ho hagin viscut amb qui poder-ho compartir, Internet ha passat a jugar-hi un paper clau.

A l'hora de revelar la identitat de gènere o de sortir de l'armari, els joves poden desplegar diverses estratègies: comunicar-ho primer a persones de confiança, deixar 'pistes' —com entrades d'una discoteca d'ambient—, treure el tema en les converses quotidianes i, específicament en el cas dels trans, anar fent canvis físics progressivament —en la manera de vestir, el pentinat, etc.—. Moltes persones trans opten, en un primer moment, per presentar-se als seus pares com a gais o lesbianes. Sovint, aquesta estratègia progressiva és positiva perquè els pares solen assumir millor l'homosexualitat que la transsexualitat dels seus fills. Tot i això, també hem trobat algun cas en què els pares prefereixen tenir un fill trans masculí que una filla 'massa' masculina.

Les reaccions de l'entorn davant de la revelació poden ser diverses i, sovint, són poc previsible. Per exemple, hi ha pares aparentment progressistes que reaccionen amb molta intolerància en conèixer la transsexualitat o homosexualitat del fill o la filla, mentre que hi ha pares conservadors que, quan se n'assabenten, ofereixen afecte i un suport total als fills. Entre les respostes més sorprenents, trobem diversos exemples en què la persona es guanya el respecte dels que fins al moment l'assetjaven quan assumeix públicament la seva homosexualitat o transsexualitat. Això ens porta a considerar que l'homo/transfòbia es nodreix del silenci dels oprimits, ja que confirma que és un aspecte del qual avergonyir-se.

La reacció dels pares és especialment significativa. En el cas dels trans que es volen operar i necessiten el seu suport econòmic encara ho és més. Tot i que les reaccions són variades, trobem que, davant de l'homosexualitat del fill, la mare sol respondre positivament, mentre que el pare acostuma a evitar el tema. En el cas de les lesbianes, solen rebre el suport del pare, mentre que la relació amb la mare pot arribar a ser força conflictiva. En el cas dels trans, no trobem cap patró en relació a la reacció del pare i de la mare.

Pel que fa a la transsexualitat, trobem qui l'entén com un procés amb principi i final, en el qual acabes sent un home o una dona 'de veritat'. Altres ho viuen com un procés que no acaba mai. Aquesta darrera concepció pot rebre una connotació negativa —com a impossibilitat d'arribar a coincidir amb un mateix— o positiva, com a acceptació del procés viscut, com una forma d'admetre i valorar el fet d'haver nascut amb un sexe que no es corresponia al gènere sentit i haver optat per canviar-ho.

La necessitat de transformació corporal i, especialment, de reassignació genital, no és tan generalitzada com s'acostuma a pensar. Si bé és cert que generalment es produeix un cert rebuig cap al cos original, també trobem trans que l'accepten, en gaudeixen i no prioritzen —o directament descarten— la intervenció quirúrgica. Per a altres, en canvi, l'autoacceptació i el benestar passa per iniciar el procés d'hormonació i la reassignació sexual.

En el cas de l'hormonació, a part d'efectes físics —en la veu, en el pèl corporal, en l'estat emocional—, també té efectes simbòlics —en el cas dels nois, en començar el tractament molts se senten immediatament més

masculins, agressius i alguns apel·len a les hormones per justificar actituds masclistes—. Entre les persones que consideren que l'operació és l'única forma per acceptar-se, hi ha el perill de frustrar-se un cop realitzada, ja que el cos mai pot ser del tot com s'imaginaven i, en darrera instància, no és viable intentar negar el passat viscut.

La definició de què vol dir ser una persona transsexual està molt condicionada pel discurs psiquiàtric. De fet, el mateix terme 'transsexual' va ser encunyat per part de psiquiatres i encara avui en dia el terme traspuja connotacions patologitzadores. I és que la Classificació Internacional de Malalties de l'Organització Mundial de la Salut (ICD-10) i el Manual de Diagnòstic de l'Associació de Psiquiatria Americana (DSM-IV) consideren que no adequar-se al gènere socialment assignat és un trastorn psíquic —és el que s'anomena 'trastorn d'identitat de gènere', un símptoma del qual és la 'disfòria de gènere'—. Avui en dia, per tal de poder rebre un tractament hormonal d'una forma controlada per un endocrí o per sotmetre's a una operació de reassignació sexual —encara que sigui en un centre mèdic privat— cal haver obtingut el certificat de 'disfòria de gènere'.

L'Estat ha assumit la definició psiquiàtrica de la transsexualitat fins al punt que per poder-se canviar el nom o la menció del sexe en el Registre Civil, cal presentar el 'diagnòstic de disfòria de gènere' i haver rebut un tractament per canviar de sexe durant un mínim de dos anys —en la pràctica vol dir que cal haver rebut un tractament d'hormonació—. Els obstacles que manté l'Estat per canviar-se el nom per un del gènere contrari o el sexe en els documents legals ens indica la centralitat del manteniment de la diferència de gènere encara avui en dia.

Per a alguns trans, la necessitat d'obtenir el certificat mèdic de 'disfòria de gènere' és patologitzador i els nega el seu caràcter de ciutadans plens. Els que opten per sotmetre's al procés de psiquiatrització solen utilitzar les categories psiquiàtriques d'una forma estratègica: reproduint els discursos que saben que acceleraran el procés, però sense considerar-se malalts mentals. Tot i això, aquestes persones generalment critiquen que els i les psiquiatres exerceixen massa control vers les seves vides, que els neguen la capacitat de prendre decisions sobre el seu procés de transformació i que els pressionen a seguir el camí establert per la psiquiatria.

Pel que fa les relacions de parella i familiars trobem que, per regla general, es compleix el tòpic que les lesbianes solen estar en parella. Entre els gais es produeix la contradicció entre celebrar la facilitat de tenir contactes sexuals esporàdics i lamentar-se de la dificultat de trobar parella. Les persones que s'imaginen en parella solen reproduir la imatge estereotípica de la família. L'opció de tenir fills està bastant generalitzada entre gais i lesbianes, aspecte que és novedós, mentre que està menys generalitzada entre les persones trans. Hi ha alguns nois transgènere —que, per tant, no s'han sotmès a una histerectomia ni a una reassignació sexual— que no descarten engendrar ells mateixos els fills.

En ser preguntats pel seu futur, a la majoria de joves gais, trans i lesbianes els costa imaginar-se'l. Hi ha diversos factors que ho poden explicar, com són la manca de referents o el fet de tenir una experiència recent de canvi radical en les seves vides. La idea de l'envelliment està més acceptada pels gais, trans i lesbianes de les comarques de Girona i de pobles, mentre que els gais de ciutat en tenen una visió especialment negativa —associada a la soledat i a ser rebutjat per no entrar dins dels cànons estètics dominants—. Cal destacar que la manca de referents no sembla ser un impediment perquè la majoria de trans concebin la vellesa en positiu.

5.4. Relació entre els grups

Generalment, les persones de grups socials estigmatitzats tenen una voluntat de distanciar-se de les altres persones del seu mateix grup, en aquest sentit, es diu que la vergonya que produeix l'estigma, els aïlla els uns dels altres, sent una barrera a la unitat social i política dels grups marginats. Aquesta tendència es compleix en el cas dels trans però no tant en el de gais i de lesbianes, ja que els uneix el desig, és a dir, l'atracció entre elles i entre ells.

A les ciutats grans, tant gais com lesbianes tenen més relació amb persones del seu mateix grup. En aquests contextos, la majoria de gais relaten haver perdut els seus amics nois heterosexuales, mentre que a les comarques de Girona i als pobles allunyats de Barcelona se sol produir una major integració entre persones heterosexuales, gais i lesbianes. Si bé per a algunes persones les amistats gais i lesbianes juguen

un paper central en les seves vides, esdevenint pràcticament una família, per a altres són relacions secundàries —per anar de festa a locals d'ambient, per exemple—, i no substitueixen les relacions amb persones heterosexuales que tenien abans de sortir de l'armari.

Entre gais i lesbianes no hi ha gaire relació i la majoria no han tingut cap contacte amb una persona trans. Sovint, els gais i les lesbianes viuen amb certa incomoditat o directament rebuig que els associïn amb persones trans. Les úniques persones gais i lesbianes que havien estat en contacte amb persones trans, l'havien tingut en el marc de l'activisme, que és l'únic espai on es produeix el contacte entre els diferents grups.

Entre les persones trans, trobem dues posicions molt diferenciades respecte la relació amb altres trans: per una banda, hi ha qui reivindica la necessitat de crear espais de trobada entre trans per tal de lluitar pels propis drets i des dels quals reassignar la transsexualitat; i, per l'altra, trobem qui rebutja completament relacionar-se amb altres trans —sovint amb l'objectiu de viure com a homes/dones 'veritables', tractant d'amagar la seva transsexualitat—. Entremig d'aquestes dues opcions, trobem persones que només recorren a les associacions de trans quan es troben al principi del procés de transformació amb l'objectiu de rebre informació i trobar el suport de persones que han passat pel mateix, però més endavant se'n desvinculen.

En relació a si ser trans, lesbiana o gai dona lloc a una identitat o una forma de ser específica, veiem que la majoria considera que no és així. En general, no es reivindiquen aquestes etiquetes identitàries. Hi ha persones que rebutgen utilitzar-les perquè les associen a un grup social estigmatitzat; altres perquè consideren que sobredimensiona una part de la seva vida —la sexualitat o la identitat de gènere— i n'amaga d'altres; finalment hi ha qui considera que aquestes etiquetes identitàries són opressives perquè encapsulen la realitat i fixen la fluïdesa potencial que tenen tant el desig sexual com la identitat de gènere.

La forma majoritària, però, de relacionar-se amb les etiquetes identitàries és utilitzar-les d'una forma estratègica: els són —o els han estat— útils per entendre's a si mateixos, per explicar-se als altres i per generar complicitat amb els iguals. Alhora, les etiquetes que són més insistentment —i acríticament— reivindicades tant per trans com per gais i lesbianes, són les de 'dona' i 'home'.

Les noies, habitualment, es mostren més obertes a enamorar-se o tenir relacions sexuals amb una persona al marge del seu sexe. És per això que la bisexualitat és més comuna entre les noies que entre els nois. Ser bisexual està estigmatitzat entre el conjunt de la població, i gais, lesbianes i trans no en són l'excepció: consideren que les persones bisexuals són gais o lesbianes que no s'accepten —i és cert que a vegades és així, però no sempre—, se'ls considera promiscus, 'viciosos', que donen mala imatge al col·lectiu i que tenen una sexualitat desordenada.

Internet ha esdevingut el canal majoritari que gais, trans i lesbianes utilitzen, sobretot al principi, per demanar consell, compartir experiències i conèixer altra gent. Això és així fins al punt que molta gent jove surt de l'armari o busca informació sobre transsexualitat a través d'Internet. Aquest alt ús d'Internet per aquest tipus d'usos està motivat pel seu anonimats, el clima de confiança que es genera entre persones que han viscut la mateixa situació i, en el cas de les persones trans que s'avergonyeixen del seu cos perquè estan en procés de transformació, els ofereix un canal de relació en què poden amagar el seu cos.

Tot i l'alt ús d'Internet, no tothom l'utilitza en la mateixa mesura: s'observa una clara diferència generacional —els més joves l'utilitzen més—, hi ha qui només l'ha utilitzat en un període concret —abans de sortir de l'armari o per buscar parella— i la majoria de les persones que l'utilitzen per relacionar-s'hi solen prioritzar les relacions presencials —per exemple, tot i crear-se comunitats virtuals o apuntar-se a pàgines de contactes per Internet, l'objectiu sol ser trobar-se de forma presencial i que la relació virtual sigui, en tot cas, un complement a la *off-line*—. Entre els problemes, els joves assenyalen l'excés i la dificultat de seleccionar la informació —sobretot en relació al procés de transsexualització— i, en el cas dels gais, que és més fàcil trobar relacions sexuals que d'amistat o de parella.

6. Final de trajecte

Arribem ja al final d'aquest viatge al llarg del qual esperem que hagueu pogut contemplar paisatges —interiors i exteriors— que, en alguna mesura, us hagin interpellat. Abans d'acabar, plantegem les darreres reflexions a mode d'epíleg.

Una de les diferències fonamentals d'aquesta recerca respecte d'altres que tracten el mateix tema és que nosaltres considerem que el problema de base no és l'homofòbia i la transfòbia: aquests són fenòmens vinculats a la necessitat de reproduir un gènere binari, element que és el cor de la problemàtica. Això queda especialment clar quan veiem qui són els objectes principals de les agressions: les persones que no segueixen els rols de gènere normatius. I aquests poden ser trans, gais, lesbianes o heterosexuales.

Al llarg de la recerca, s'ha anat configurant la necessitat d'entendre la realitat d'aquests grups des de la perspectiva de la reproducció del gènere. Per això, vam trobar a faltar poder entrevistar també noies i noies heterosexuales no trans per desplegar així la nostra forma d'entendre la problemàtica, considerem que la base de les agressions està en la necessitat dels agressors de reforçar la seva identitat de gènere. Resulta, doncs, necessari complementar les veus de lesbianes, gais i trans amb les de la resta del col·lectiu juvenil per tal de poder entendre la problemàtica en tota la seva dimensió.

Així mateix, considerem que cal continuar aprofundint en la vinculació de l'estudi de les realitats de lesbianes, trans i gais amb la dinàmica dominant de regulació del gènere i de la sexualitat. D'una banda, això ens permet elaborar aproximacions que vagin més enllà d'una descripció de les condicions de vida d'unes minories, i ens obre la possibilitat d'explicar els complexos processos pels quals es reproduïx el sistema de gènere. D'altra banda, fa possible deixar de considerar lesbianes, trans i gais com minories amb situacions específiques i visibilitzar que les seves problemàtiques són comunes a la resta de la població. Es tracta d'una aposta per mostrar el que ens uneix, el que tots tenim en comú en comptes de sobredimensionar les diferències i especificitats.

A través d'aquesta recerca, se'ns ha fet palès com la dinàmica de reproducció del gènere es basa en l'exclusió: la masculinitat i la feminitat es construeixen en oposició l'una de l'altra —per definició, allò masculí és el que no és femení, i viceversa—, establint un horitzó on la unitat, la fusió se satisfarà en l'encontre dels dos principis complementaris, és a dir, en una relació heterosexual. En un altre nivell, la reproducció del gènere requereix l'existència de grups exclosos que serveixen per reforçar la norma —intersexuales, trans, lesbianes, gais, bisexuals...—. Des d'aquesta perspectiva, l'exclusió d'aquests grups no és superable si no es produeix una transformació del conjunt del sistema binari de gènere.

També hem pogut veure, al llarg de la recerca, com els mateixos trans, gais i lesbianes contribueixen a reproduir les condicions de la seva opressió. Això ens porta a superar la consideració de la trans/homofòbia com una acció de l'exterior del grup vers lesbianes, gais i trans. Aquests grups, doncs, també contribueixen a reproduir la seva opressió. Hem tingut l'oportunitat de veure aquest fenomen en tres formes: l'homo/transfòbia interioritzada —autoodi, autoexclusió...—, marginació endogrupal —reproducció de l'exclusió de certes persones per part del propi grup— i utilització de la mateixa lògica opressiva a l'hora de respondre a les agressions que reben —sensació de victòria en feminitzar o homosexualitzar l'agressor—.

Les nostres circumstàncies vénen, en part, delimitades per condicions estructurals, que s'escapen de la nostra voluntat, però hi ha un marge en el qual sí que tenim la possibilitat d'incidir, en què som subjectes de la nostra acció. Com hem plantejat, sobrevalorar la dimensió de l'acció, de la voluntat, ens impedeix reconèixer el pes de les estructures socials en la nostra vida. Per contra, accentuar la dimensió dels límits a la nostra acció, porta a una posició en què no reconeixem la nostra intervenció en la nostra pròpia trajectòria. La necessitat de considerar que ser trans, gai o lesbiana ve donat per factors naturals amaga una voluntat de no sentir-se culpables: si es creu que la tendència sexual o la identitat de gènere vénen determinades per la genètica, les hormones o alguna part del cervell, les persones es poden alliberar de la responsabilitat de ser gais, trans i lesbianes i presentar-se davant del seu entorn com persones que no han escollit la seva sort i, per tant, han de ser compadides per un patiment sobre el qual no han pogut fer-hi res. Amb aquesta estratègia, es venç el sentiment de culpabilitat però s'ha de pagar un preu molt alt: la renúncia a la responsabilitat vers la pròpia vida.

L'assumpció de la —limitada però real— responsabilitat vers les nostres vides requereix, a la vegada, elaborar el patiment, afrontar les pors, aprendre a viure amb incerteses... La responsabilitat és la base d'una posició de força, de subjecte vers la pròpia vida i pot anar encara més enllà: pot comportar la voluntat de fer-se càrrec del patiment que produeix en els altres el sistema de gènere. Aquest plantejament l'hem portat a l'extrem d'apuntar la necessitat d'escoltar i entendre els agressors trans/homòfobs i fer-se càrrec del seu patiment. Això implica entendre lesbianes, gais i trans no només des d'una posició de demanda i denúncia, sinó també des d'una postura de força i de compromís amb el canvi social.

Bibliografia

- Bauman, Z. (1992). *Mortality, Immortality & Other Life Strategies*, Standford, Stanford University Press.
- Bauman, Z. (2003). *Liquid love. On the Frailty of Human Bonds*, Cambridge, Polity Press.
- Bezerra, B. (2000). "Aids e os processos de construção identitária", a Banco de Horas. *Primeiro Simpósio Subjetividade e Aids. O Livro*, Río de Janeiro, Banco de Horas / IDAC.
- Billings, D. i Urban, T. (1998). "La construcción socio-médica de la transexualidad: interpretación y crítica", a J. A. Nieto (comp.). *Transexualidad, transgenderismo y cultura. Antropología, identidad y género*, Madrid, Talasa ediciones.
- Borrillo, D. (2001). *Homofobia*, Barcelona, edicions Bellaterra.
- Butler, J. (2001). "La cuestión de la transformación social", a E. Beck-Gernsheem, J. Butler i L. Puigvert. *Mujeres y transformaciones sociales*, Barcelona, El Roure.
- Butler, J. (2001). *Mecanismos psíquicos del poder. Teorías sobre la sujeción*, Madrid, Ediciones Cátedra.
- Butler, J. (2001). *El género en disputa. El feminismo y la subversión de la identidad*, México, Paidós.
- Carmona, P. (2006). "Activistas denuncian xenofobia de grupos LGTB", a *Diagonal*, [Data: 11 de maig], pp. 43.
- Coll-Planas, G. (2006). "El moviment lèsbic i gai català: una proposta analítica de posicions polítiques", (Treball d'Investigació del Doctorat de Sociologia, Universitat Autònoma de Barcelona).
- Coll-Planas, G. (2008). "Homosexuals, bolleres i rarets: posicions polítiques en el moviment lèsbic i gai", a *Athenea Digital*, núm. 14.
- Coll-Planas, G. et al. (2008). "Cuestiones sin resolver en la Ley Integral de Medidas contra la Violencia de Género: las distinciones entre sexo y género y entre violencia y agresión", a *Papers de Sociologia*, núm. 87.
- Cornell, D. (2001). *En el corazón de la libertad. Feminismo, sexo e igualdad*, Madrid, Ediciones Cátedra.
- Chase, C. (2005). "Hermafroditas con actitud: cartografiando la emergencia del activismo político intersexual", a Grupo de Trabajo Queer, *El eje del mal es heterosexual. Figuraciones, movimientos y prácticas feministas queer*, Madrid, Traficantes de sueños.
- Dreyfus, H. L. (2003). *Acerca de Internet*, Barcelona, Editorial UOC.
- Eribon, D. (1999). *Michel Foucault*, Barcelona, Anagrama.
- Eribon, D. (1999). *Reflexiones sobre la cuestión gay*, Barcelona, Anagrama.
- Escalas, O. i Samsó, J. (2001). "28 de juny: dia internacional de l'alliberament gai i lesbià. Present, passat i futur", a *Lambda*, núm. 39, pp. 32-34.
- Ferriol, A. (1980). "Gretel: lesbiana y feminista", a *Debat Gai*, núm. 0.
- Fluvià, A. de. (2003). *El moviment gai a la clandestinitat del franquisme (1970 - 1975)*, Barcelona, Laertes.
- Foucault, M. (1994). "Anexo. La ética del cuidado de uno mismo como práctica de la libertad (entrevista)", a M. Foucault. *Hermenéutica del sujeto*, Madrid, La Piqueta.
- Foucault, M. (1995). *Historia de la sexualidad. 1. La voluntad de saber*, Madrid, Siglo XXI.

- Freud, S. (2000). "Introducción del narcisismo", a S. Freud. *Obras completas Vol. XIV*, Buenos Aires, Amorrortu editores.
- Gálvez, A. (2004). "Producción de compromiso y sentido de realidad en los entornos virtuales. Un análisis etnográfico", a *Athenea Digital*, núm. 5, pp. 35-56.
- Garaizabal, C. (1998). "La transgresión del género. Transexualidades, un reto apasionante", a J. A. Nieto (comp.). *Transexualidad, transgenderismo y cultura. Antropología, identidad y género*, Madrid, Talasa ediciones.
- Generelo, J. i Pichardo, J. I. (coords.). (2006). *Homofobia en el sistema educativo*, Madrid, COGAM.
- Generelo, J.; Pichardo, J. I. i Galofré, G. (ed. i coord.). (2007). *Adolescencia y sexualidades minoritarias: voces desde la exclusión*, Madrid, COGAM.
- Goffman, E. (1986). *Estigma. La identidad deteriorada*, Buenos Aires, Amorrortu editores.
- Gómez, E. et al. (2008). "Sociodemographic, Clinical, and Psychiatric Characteristics of Transsexuals from Spain", a *Arch Sex Behav*.
- Gordo López, A. (1996). "The rethorics of gender identity clinics: Transsexuals and other boundary objects", a E. Bruman et al. *Psychology Discourse Practice: From Regulation to Resistance*, London, Taylor & Francis.
- Gordo López, A. (2006). *Jóvenes y cultura de messenger*, Madrid, INJUVE i FAD.
- Grup de Lesbianes Feministes. (2000). *El vestit nou de l'emperadriu*, Barcelona, Grup de Lesbianes Feministes.
- Grup de Lesbianes Feministes. (2002). *Més enllà del matrimoni*, Barcelona, Grup de Lesbianes Feministes.
- Grup de Lesbianes Feministes. (2005). "Dels reptes de futur del moviment lèsbic i gai", a *Infogai*, núm. 142, pp. 6.
- Halberstam, J. (1994). "F2M: The Making of Female Masculinity", a L. Doan (ed.). *The Lesbian Postmodern*, New York, Columbia University Press.
- Haraway, D. (1995). *Ciencia, cyborgs y mujeres. La reinención de la naturaleza*, Madrid, Ediciones Cátedra.
- Hine, C. (2004). *Etnografía virtual*, Barcelona, Editorial UOC.
- Izquierdo, M. J. (1998). "Los órdenes de la violencia: especie, sexo y género", a V. Fisas. *El sexo de la violencia. Género y cultura de la violencia*, Barcelona, Icaria.
- Izquierdo, M. J. (2000). "Visibilidad y legitimidad de las mujeres como colectivo social", a *Transmitir, Valorar y Reconocer la Experiencia de las Mujeres*, Vitoria-Gasteiz, Emakunde
- Izquierdo, M. J. (2007). "Lo que cuesta ser hombre: costes y beneficios de la masculinidad", a *Congreso SARE 2007. Masculinidad y vida cotidiana*, Donostia, Emakunde.
- Jeffreys, S. (1996). *La herejía lesbiana. Una perspectiva feminista de la revolución sexual lesbiana*, Madrid, Ediciones Cátedra.
- Juliano, D. (2004). *Excluidas y marginales*, Madrid, Ediciones Cátedra.
- Laclau, E. i Mouffe, Ch. (1987). *Hegemonía y estrategia socialista*, Madrid, Siglo XXI.
- Llamas, R. (1994). "La reconstrucción del cuerpo homosexual en tiempos de sida", a *Reis*, núm. 68, pp. 141-171.
- Llarnas, R. (1998). *Teoría torcida. Prejuicios y discursos en torno a la "homosexualidad"*, Madrid, Siglo XXI.
- Llamas, R. i Vidarte, F. J. (1999). *Homografías*, Madrid, Espasa Calpe.

- Marcuse, H. (1968). *Eros i civilització: una investigació filosòfica sobre Freud*, Barcelona, Edicions 62.
- Martínez, M. (1994). "Transexualitat masculina", a *Revista del Col·lectiu de Transsexuals de Catalunya (CTC)*.
- Martínez, M. (2002). "Transexuales gays", a *Infogai*, núm. set-oct.
- Martínez, M. (2003). *Género y transexualidad. Masculinidad y transexualidad MaH* a la I Convenció catalana sobre masculinitat, diversitat i diferència: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona - Ajuntament de Barcelona.
- Maturana, H. R. (1996). "Realidad: la búsqueda de la objetividad o la persecución del argumento que obliga", a M. Pakman (comp.). *Construcciones de la experiencia humana*, Barcelona, Gedisa.
- Mira, A. (2004). *De Sodoma a Chueca. Una historia cultural de la homosexualidad en España en el siglo XX*, Madrid, Egales.
- Mouffe, Ch. (1999). *El retorno de lo político. Comunidad, ciudadanía, pluralismo, democracia radical*, Barcelona, Paidós.
- Petit, J. (2003). *25 años más, una perspectiva sobre el pasado, el presente y futuro del movimiento de gays, lesbianas, bisexuales y transexuales*, Barcelona, Icaria editorial.
- Pineda, E. (2005). "Una realitat invisible", a *El Moviment en imatges. El moviment gai, lesbiana i transsexual a Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- Piqué, J. M. (2002). *El mercat de treball a la província de Barcelona. Monografia de l'Enquesta de la Regió de Barcelona 2000*, Barcelona, Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona.
- Platero, R. i Gómez, E. (2007). *Herramientas para combatir el bullying homofóbico*, Madrid, Talasa ediciones.
- Risman, B. J. (1998). "La (errónea) adquisición de la identidad de género en los transexuales", a J. A. Nieto (comp.). *Transexualidad, transgenderismo y cultura. Antropología, identidad y género*, Madrid, Talasa ediciones.
- Sáez, J. (2007). "La destrucció d'una cultura queer", a *Infogai*, núm. 156, pp. 12-13.
- Sax, L. (2002). "How common is intersex? a response to Anne Fausto-Sterling", a *Journal of Sex Research*, núm. 39 (3), pp. 174-178.
- Soley-Beltran, P. (2005). "In-transit: la transexualidad como migración de género", a *Asparkia. Investigación feminista*, núm. 15, pp. 207-232.
- Soley-Beltran, P. (2007). "Transsexualism in Spain: a Cultural and Legal Perspective", a *Sociological Research On-line*, núm. 12 (1).
- Strauss, A. L. i Corbin, J. (1997). *Grounded theory in practice*, Thousand Oaks, Sage.
- Strauss, A. L. i Corbin, J. (eds.). (2002). *Bases de la investigación cualitativa: técnicas y procedimientos para desarrollar la teoría fundamentada*, Medellín, Universidad de Antioquia.
- Tatchel, P. (1996). "It's Just a Phase: Why Homosexuality Is Doomed", a M. Simpson (ed.). *Anti-Gay*, London, Freedom Editions.
- Viñuales, O. (1999). *Identidades lésbicas*, Barcelona, Edicions Bellaterra.
- Warren, B. (1998). "Transexualidad, identidad y adquisición de poder. Visión desde la primera línea", a J. A. Nieto (comp.). *Transexualidad, transgenderismo y cultura. Antropología, identidad y género*, Madrid, Talasa ediciones.
- Young, I. (2000). *La justicia y la política de la diferencia*, Madrid, Ediciones Cátedra.